

Павло Гай-Нижник
Леонід Чупрій

РОСІЙСЬКИЙ ВУЗОЛ:
РОЗВ'ЯЗАТИ ЧИ РОЗРУБАТИ

війна і перспективи розпаду РФ

УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ ГЕОПОЛІТИКИ ТА ГЕОСТРАТЕГІЇ

**Павло Гай-Нижник
Леонід Чупрій**

**РОСІЙСЬКИЙ ВУЗОЛ:
РОЗВ'ЯЗАТИ ЧИ РОЗРУБАТИ**

(війна і перспективи розпаду РФ)

Київ — 2025

УДК 327(477-651.2:470-651.1)''2022/...''

Г15

Гай-Нижник Павло, Чупрій Леонід

Г15 Російський вузол: розв'язати чи розрубати (війна і перспективи розпаду РФ) / Павло Гай-Нижник, Леонід Чупрій. — Київ: Саміт-книга, 2025. — 176 с., іл.

ISBN 978-966-986-737-7

У книзі проаналізовано цивілізаційні виклики, що постали перед Україною та світом, їх особливості і закономірності. Здійснено типологізацію війн і збройних конфліктів за умов сучасних глобальних викликів. Висвітлено основні засади (імперативи) ідеології рашизму як провідної концептуальної домінанти повномасштабної агресії РФ супроти України та вказано на виміри інформаційно-релігійних, міжнародних, воєнно-політичних складових російсько-української війни. Проаналізовано чи готові Європа та США до дієвого протистояння з Росією. Вказано на вразливі чинники неоімперської архітектури, побудованою Кремлем, й розглянуто перспективи розпаду Російської Федерації та конфігурацію його гіпотетичних наслідків для України і світової безпеки.

УДК 327(477-651.2:470-651.1)''2022/...''

ISBN 978-966-986-737-7

© Павло Гай-Нижник, 2025

© Леонід Чупрій, 2025

© «Саміт-книга», 2025

Зміст

РОЗДІЛ 1. ВІЙНИ І КОНФЛІКТИ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИЗНАЧЕНЬ І ТИПОЛОГІЗАЦІЇ	9
1.1. Теоретико-методологічні підходи до дослідження воєнно-політичних конфліктів	9
1.2. Екологічні та ресурсні виклики, що здатні спричинити локальні і глобальні конфлікти	19
1.3. Особливості типологізації збройних протистоянь за умов сучасних глобалізаційних викликів	26
РОЗДІЛ 2. РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКЕ ПРОТИСТОЯННЯ: КЛЮЧОВІ НАПРЯМИ	57
2.1. Ідеологія рашизму як провідна домінанта повномасштабної агресії РФ супроти України: основні ідеологеми /імперативи/, асиметричні відповіді.	57
2.3. Західний чинник: чи готові Європа та США до дієвого протистояння з Росією	105
РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗПАДУ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ЯК ОСТАННЬОЇ ТЮРМИ НАРОДІВ ТА НЕОІМПЕРІЇ ЗЛА.	121
3.1. Західний геополітичний вибір і цивілізаційне протиборство з РФ — передумови поразки Кремля і перемоги України.	122
3.2. Вразливі чинники неоімперської архітектури і національно-визвольні рухи народів як передвісники розпаду Російської Федерації.	137
ПІСЛЯМОВА	162
ДЖЕРЕЛА І МАТЕРІАЛИ	167

«Занепад Росії як імперії — неминучий. Зараз через війну в Україні відбувається остання фаза довгого історичного процесу — остаточного розпаду Російської імперії».

*Енн Еплбаум, історик,
письменниця і журналістка*

«Не можна переоцінити, що без України Росія перестане бути імперією, але з Україною, підпорядкованою, а тоді підкореною, Росія автоматично стає імперією».

*Збігнев Бжезінський,
радник з національної безпеки США*

ПЕРЕДМОВА

Сучасні війни досить часто зумовлені протистоянням по лінії країн західної цивілізації, арабо-мусульманського та московсько-азіатського світів. Україна, що знаходиться на перетині цих цивілізацій і стала об'єктом цивілізаційного протистояння. Відтак російсько-українська війна — це саме цивілізаційне протистояння, де Україна на чолі західної цивілізації бореться з варварською і антилюдською московсько-євразійською антицивілізацією.

Аналізуючи сутність цивілізаційного підходу, який сьогодні є досить популярним, слід зазначити, що в його рамках взаємодія країн розглядається в контексті їхньої цивілізаційної приналежності. У наш час превалюють три смислові акценти поняття «цивілізація». Перший позиціонує цивілізацію синонімом культури; другий уподібнює цивілізацію рівню розвитку суспільства, матеріальної і духовної культури; третій пов'язує цивілізацію з таким станом суспільства, який втілює найбільш раціональні й гуманістичні форми існування людей.

Так, наприклад, О. Шпенглер вважав цивілізацію певним етапом розвитку людства, за якого відбувається занепад культури. На його думку, європейська цивілізація переживає саме такий етап. Можна лише частково погодитися з думкою О. Шпенглера, оскільки хоча за сучасної доби й спостерігаються певні негативні тенденції в європейській цивілізації, проте вона залишається ще досить потужною. Утім, якщо вона не дасть ефективних відповідей на сучасні виклики, то її послаблення чи навіть занепад можуть стати цілком очевидними.

Освальд Шпенглер

Проте чи не має більшої рації концепція С. Гантінгтона, який цивілізацію вважає культурою спільноти найвищого ґатунку, найширшого рівня культурної ідентичності людей. На думку дослідника, за умов сучасного світу взаємовідносини між країнами зумовлюватимуться не стільки економічними чи політичними чинниками, скільки цивілізаційними цінностями. С. Гантінгтон вважає, що цивілізації — це гру-

пи історично споріднених країн, які об'єднує у конкурентному змаганні з сусідами спільна доля, культура, мова, релігія та традиції. У його розумінні сьогодні немає підстав вести мову про існування єдиної універсальної загальнолюдської цивілізації. На погляд С. Гантінгтона, у сучасному світі, існує вісім світових цивілізацій — японська, конфуціанська (китайська), ісламська (мусульманська), латиноамериканська, індійська, африканська (яка тільки формується), західнохристиянська та православно-слов'янська (східнохристиянська). Кожна цивілізація характеризується певною історично-духовною цілісністю, проходить власний життєвий шлях.

На думку С. Гантінгтона, ці цивілізації борються за життєвий простір і це може призводити до потужних конфліктів між ними. Відтак головними чинниками, що визначають життя нації, є географічне середовище і засоби забезпечення її існування й самовідтворення. Отже нація має обов'язок в будь-який спосіб захищати свій «життєвий простір» від зазіхань інших націй.

Проте не завжди цивілізації знаходяться у боротьбі. Так, наприклад, хоча й існують напружені відносини між західним та мусульманським світом, проте деякі мусульманські країни, наприклад Саудівська Аравія, Об'єднані Арабські Емірати є союзниками США. Іноді межі цивілізації охоплюють одну чи декілька країн (китайська, індійська, японська). Щодо невідворотності конфліктів між цивілізаціями, про які писав С. Гантінгтон, також не можна повністю погодитися з цією думкою, оскільки не може бути все занадто однозначним і різні цивілізації не завжди перебувають у постійній боротьбі між собою. Навпаки, за умов глобалізованого світу, коли всі взаємозалежні одне від одного, прагнення до співпраці і взаємообміну є важливою умовою виживання всієї людської цивілізації.

Досить важливими були також міркування С. Гантінгтона про те, що іноді межі певних цивілізацій проходять через територію однієї країни, як це, вочевидь, відбувається й з Україною. Відтак слід зазначити, що на думку представників цивілізаційного підходу, Україна посідає унікальну позицію, вона є свого роду містком між Заходом та Сходом. З погляду глобального розподілу сил, Україна також має унікальну позицію для того, аби бути важливим гравцем в забезпеченні ефективної рівноваги сил в Євразії та світі.

Як зазначав С. Гантінгтон у своєму виступі на круглому столі в Україні у Національному інституті стратегічних досліджень, що відбувся у 1999 р.: «З точки зору цивілізаційного фактору, Україна займає унікальну позицію, є свого роду містком між західним та православним світом. З точки зору глобального розподілу сили, Україна також має унікальну позицію, яка полягає у забезпеченні рівноваги сил в Європі. З моєї точки зору ці виклики є найбільш важливішими завданнями, з якими Україна зіткнеться на початку ХХІ ст», — говорив тоді вчений¹.

Самуель Гантінгтон

Тож цілком прийнятною є думка, що український соціум сформував особливу систему цінностей, що виступає синтезом різних цивілізаційних парадигм. Україна завжди була простором зустрічі різних культур та різних цивілізацій і ця особливість була неодноразово відмічена тими дослідниками, хто замислювався над її цивілізаційною своєрідністю.

Місце зустрічі культур та цивілізацій має стати не ареною їхнього «зіткнення», а сполучення і взаємодії. Хоча деякі дослідники вважають, що повноцінний діалог між цивілізаціями є неможливим, оскільки певні цінності цих цивілізацій є протилежними (індивідуалізм чи колективізм, пріоритет людини чи пріоритет держави тощо), проте взаємовигідний діалог між цивілізаціями в принципі можливий, але він потребує від партнерів по цивілізаційному діалогу значних взаємних зусиль і компромісних кроків назустріч. Основною причиною налагодження міжцивілізаційного діалогу слід визнати глобальні виклики сучасної епохи, породжені мегатенденціями в ключових сферах життєдіяльності сучасних суспільств. Потреба пошуку адекватних і своєчасних відповідей на наявні виклики сучасної епохи змушує звернутися до діалогу як конструктивного способу комунікації, спілкування, взаємодії.

Конструктивною відповіддю на виклики сучасності може бути лише єднання людства навколо спільної мети, а єдиною можливим конструктивним методом розв'язання існуючих протиріч є налагодження

міжцивілізаційного діалогу. Під діалогом у цьому разі слід розуміти комунікаційну взаємодію, яка сприяє розв'язанню існуючих спільних проблем на основі принципів толерантності й збереження культурно-цивілізаційної багатоманітності світу.

Налагодженню міжцивілізаційного діалогу досить часто сприяють країни порубіжного типу чи лімітрофи. Як ми знаємо сучасні держави поділяються на теллуροкратичні (суходільні) та талосакратичні (морські). І особливе положення займають країни лімітрофи, до яких належить й Україна. Країни-цивілізації порубіжного типу відрізняються від інших специфічним способом вирішення докорінних проблем способу життя, більш різноманітною культурою. Це може бути як позитивом так і негативом, оскільки можуть ускладнюватися механізми співіснування культур, релігій, мов тощо. Домінування різноманітності може виступати силою, що дестабілізує цілісність суспільства.

Україна — лімітроф для Росії та Європи, проміжний міжцивілізаційний простір між західноєвропейською та російсько-євразійською цивілізацією. Проте вона не може постійно перебувати на перехресті цивілізацій й мусить робити певний вибір. Російська агресія засвідчила ті найгірші побоювання, що якщо українці самостійно не здійснюватимуть цивілізаційний вибір, то його здійснять за них зовнішні геополітичні гравці.

Досить часто держави — цивілізаційні лімітрофи ставали розмінною монетою у великих геополітичних комбінаціях. Цивілізаційні вагання чи гойдання української політиці (байдуже, з яких розрахунків або міркувань), зрештою призвели Україну до найкрайнішого способу розв'язання своєї долі — війни. Війни з московсько-азійською автократичною цивілізаційною формацією, що поглинає у собі усе й усіх, хто забарився зі своїм вибором, не здатен його обрати і захистити. Тож у першій чверті XXI ст. перед Україною постав цілком означений і очевидний вибір — ціною життів найкращих своїх синів захистити європейські й українські світоглядні цінності і перемогти у війні Московію / Російську Федерацію або ж згинуть у її деспотичному череві.

РОЗДІЛ 1

ВІЙНИ І КОНФЛІКТИ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИЗНАЧЕНЬ І ТИПОЛОГІЗАЦІЇ

Світова спільнота сьогодні дедалі частіше стикається з новими, нетрадиційними формами війн і конфліктів, які стали постійним атрибутом сучасного етапу міжнародних відносин. У багатьох регіонах світу посилюється міждержавне суперництво на регіональному і місцевому рівнях, що зумовлює зростання небезпеки виникнення значної кількості насильницьких конфліктів, більшість з яких набули форми збройного протистояння. Локальні війни і воєнні конфлікти різного масштабу та інтенсивності, що стали постійною формою силового вирішення політичних, територіальних, етнонаціональних, релігійних, економічних та інших протиріч, становлять одну з основних загроз як для національної, так і для міжнародної системи безпеки.

1.1. Теоретико-методологічні підходи до дослідження воєнно-політичних конфліктів

Нова, глобальна епоха в історії людства поставила нові завдання в галузі вивчення основних тенденцій еволюції воєнно-політичних конфліктів. Одна з них стосується ідентифікації, здавалося б, давно й остаточно вирішених наукою питань — таких, як визначення війни, збройних конфліктів, воєнної агресії, причин, що їх породжують, мети, яку ставлять ініціатори протистоянь тощо.

Для України ця проблематика є особливо актуальною, оскільки варто чітко визначити особливості того конфлікту, в якому нині перебуває Україна та накреслити можливі шляхи його подолання². Відтак для початку слід проаналізувати сутнісні ознаки таких понять як, «збройний конфлікт», «воєнний конфлікт» «війна»³.

У класичному розумінні збройний конфлікт — це, перш за все, війна. Вона є фундаментальним соціально-політичним яви-

шем, концептуалізацією сутності якого займалися багато відомих суспільствознавців, політологів, філософів.

Широкою популярністю, як в середовищі політиків, так і вчених користується визначення К. фон Клаузевіца, згідно з яким війна — конфлікт великих інтересів, що регулюються кров'ю, акт насильства, мета якого змусити супротивника виконати нашу волю⁴. З точки зору її політичної сутності, війна — «це раціональна дія, яка відбувається від імені держави чи іншої спільноти і в основі якої лежать політичні цілі»⁵. До цього часу більшість авторів в розумінні війни спираються на це визначення.

У зарубіжній науковій літературі досить поширене трактування війни, запропоноване 1982 року американськими дослідниками Д. Сінгером і М. Смоллом. Згідно з ним, війною слід вважати «будь-яке тривале зіткнення між військовими силами двох або кількох урядів (міждержавна війна) або між регулярною армією та якоюсь іншою (щонайменше однією) збройною групою (внутрішньодержавна війна), кількість жертв серед яких перевищує одну тисячу людей протягом всього зіткнення»⁶.

Науковці Вашингтонського інституту миру також виділяють три формальні ознаки війни: залучення до конфлікту щонайменше однієї регулярної армії; існування неминучого логічного ланцюга в послідовності подій збройного конфлікту; мінімальні втрати — 1000 або більш людських життів на рік.

У більшості сучасних трактувань війни за головну ознаку беруть організоване колективне військове насильство. Багато теорій також нагадують, що війна не буває без масових людських жертв; вони допомагають відрізнити війну від особистої ворожнечі між окремими людьми.

Однак часто у визначеннях війни лише наводять один або ряд факторів, що дають змогу ідентифікувати цей соціально-політичний феномен. У їх числі:

- ✓ тривалість зіткнень військових сил;
- ✓ участь регулярної армії;
- ✓ число мінімальних людських втрат.

При цьому залишаються відкритими питання: Якою має бути тривалість «зіткнення», щоб його можна було назвати війною? Яким

має бути мінімальна кількість людських жертв? Наприклад, збройне протистояння у Північній Ірландії не вважається війною через недостатню кількість жертв: протягом всього конфлікту (понад 30 років) від насильницької смерті загинуло близько 4 тис. людей (військових і цивільних осіб)⁷.

Нарешті, як кваліфікувати терористичні й антитерористичні операції, що їх також часто називають війною?

У деяких авторів є прагнення дати розширене тлумачення війни, що по суті ототожнюють її з чварами, ворожнечею, насильством. Зокрема, різновидом справжньої війни вважають «холодну війну», в ланцюгу війн також перераховують «валютні», «кредитні», «цінові», «митні», «технологічні» та ін.

Багато в чому це пов'язано з тим, що і в громадській думці, і в уявленнях дослідників нові, отримані порівняно нещодавно, форми протистояння містять ознаки стратегії і тактики війни, спрямованої на поразку супротивника.

Деяких дослідників не влаштовує відома формула К. фон Клаузевіца про війну як продовження політики насильницькими засобами. Річ у тім, що сьогодні арсенал таких засобів «насильства» значно розширився: поряд з класичною зброєю у війні все більш застосовуються політичні, економічні, фінансові, інформаційні, таємні засоби тощо. Зокрема, в США були проведені численні дослідження, що стосуються питань розробки мирних способів досягнення вкрай рішучих цілей збройної боротьби⁸.

На жаль, сучасним вченим досі не вдалося виробити загальний підхід до осмислення поняття війни, адекватного до нинішніх умов. Визначення, що існують, надмірно операційні і не можуть слугувати ефективним інструментом аналізу нових явищ у зазначеній сфері соціальної взаємодії.

Деяку допомогу дослідникам в ідентифікації «стану війни», як здавалося, повинен був наданий факт «оголошення війни» суб'єктами, які мали намір воювати.

Так, ще Г. Гроцій стверджував, що «декларація стану війни» є необхідною умовою, яку повинно бути виконано перед початком війни. Вважалося, що це правило Г. Гроція було визначене для того, щоб усунути факт раптового нападу однієї держави на іншу⁹. Декларація

війни була корисною і як «останній ультиматум», що мав на меті запобігти спалаху військових дій. Але, нагадаємо, що за часів Г. Гроція не існувало ніяких загальних зобов'язань щодо такої декларації й історія знала багато випадків, коли його й не було зроблено.

Надалі, у міру розвитку швидкості розгортання військових дій, почала превалювати думка про обов'язковість «декларації війни», оскільки стрімкі військові напади стали рівносильні «зраді». Тому Гаазька угода від 1907 р включала пункт про обов'язковість «декларації війни». Відповідно до цієї угоди, військові дії не повинні починатися без «завчасного та ясного попередження у формі декларації війни або ультиматуму»¹⁰. Оскільки «декларація війни» стала законом, були визначені також і спеціальні правила щодо її форми.

Від кінця XIX ст. «Декларації війни», навіть зробленої у односторонньому порядку, було досить для того, щоб говорити про «стан війни». Така декларація була юридичним інструментом, а не просто «викликом, який міг бути прийнятий чи відхилений». Проте потужні держави іноді ігнорували такі декларації, навіть якщо розв'язували та продовжували військові дії¹¹.

Менше з тим, до цього часу, згідно з нормами міжнародного права, для того, щоб почати військові дії, держава мусила б оголосити «стан війни», а також воєнний або надзвичайний стан, який вводиться поряд з оголошенням стану війни. Зокрема, в Україні «стан війни оголошується, коли має місце напад іншої держави або групи держав, агресії, а також за наявності безпосередньої загрози збройного нападу іншої держави»¹².

У той же час, відповідно до норм міжнародного права, «війна» — це збройний конфлікт між двома або кількома державами. У разі оголошення війни припиняються дипломатичні відносини між воюючими сторонами (державами). Тобто війни ведуться суб'єктами міжнародного права. Як видно з поданого визначення, до нього включено й інше, «сусіднє» з війною поняття «збройний конфлікт», наукова інтерпретація якого також викликає певні складнощі.

Наприклад, військові експерти вважають, що під «збройним конфліктом» можна розуміти будь-який конфлікт з використанням зброї, при цьому політичні мотиви у ньому й можуть не бути присутніми¹³. Загалом, останнім часом, виникають нові форми конфліктів,

не політичні за своїм характером та причинами, що їх зумовлюють. Збройні банди, члени яких пов'язані між собою відносно випадковими зв'язками, що мало стурбовані прагненням до політичної влади, ведучи безладну боротьбу за прямий контроль над засобами виробництва. Форму справжніх військових операцій проти судів торговельного флоту будь-яких держав набуває морське піратство, поширене в Південно-Східній Азії; але пірати також мають на меті збагачення, а не будь-які політичні цілі. В Афганістані різні етно-племінні вожді ведуть збройну боротьбу одне з одним не так з метою завоювання політичної влади, як за контроль над територіями, які використовуються під плантації для вирощування наркотичної сировини, або за контроль над джерелами питної води.

У зв'язку з цим більш правомірним є поняття «воєнного конфлікту». На відміну від «збройного конфлікту» для «воєнного конфлікту» характерна обов'язкова наявність політичних мотивів при використанні та застосуванні зброї.

Воєнний конфлікт — це найвищий ступінь загострення протиріч між суб'єктами воєнно-стратегічних відносин й одночасно це форма вирішення протиріч з використанням в обмежених масштабах збройних сил (військових формувань).

Сутністю воєнного конфлікту є продовження політики засобами збройного насилля¹⁴.

До воєнних конфліктів відносяться різні військові інциденти, військові акції та інші збройні зіткнення незначного масштабу (низької інтенсивності) із застосуванням регулярних або іррегулярних формувань, за яких акт формального оголошення війни відсутній¹⁵.

Воєнний конфлікт часто розглядають як одну з форм вирішення національно-етнічних, релігійних та інших протиріч із застосуванням засобів збройного насильства, за якої держава або держави не переходять в особливий стан, що визначається як війна.

Дослідники поділяють воєнні конфлікти на міждержавні та внутрішньодержавні конфлікти. Наприклад, у внутрішньодержавних воєнних конфліктах військові дії ведуться, з одного боку, регулярними збройними силами (урядовими військами), а з другого — нерегулярними озброєними формуваннями. Лінія фронту в її класичному вигляді, як правило, відсутня. Збройні формування використовують

партизанські методи ведення боротьби — засідки, раптові напади на підрозділи супротивника, порушення комунікацій. Значне поширення отримують диверсійно-терористичні акції.

Останнім часом низка дослідників часто застосовують термін «обмежений воєнний конфлікт», сюди відносять конфлікти, що пов'язані зі зміною статусу тієї чи іншої території та зачіпають інтереси, в тому числі, провідних держав світу і ведуться із застосуванням найсучасніших засобів збройної боротьби. В обмеженому військовому конфлікті чисельність сторін, які ведуть боротьбу становить від 7 до 30 тис. людей; до 150 танків; до 300 бойових броньованих машин; 10–15 легких (в тому числі навчально-бойових) літаків; до 20 гвинтокрилів¹⁶.

Проте досить широке, а часто і довільне використання терміну «збройний конфлікт» неминуче ставить питання про межі цієї дефініції та її співвідношення з терміном «війна». Наприклад, П. Циганков вважає, що оскільки зміст терміну «збройний конфлікт» охоплює «будь-яку ситуацію, незалежно від її правової кваліфікації, в якій дві або більше сторін протистоять одна одній зі зброєю в руках», то, в залежності від обставин, використовують те або інше поняття¹⁷. Це, звісно, не прояснює суті розглянутої проблеми.

Слід зазначити, що проблема співвідношення понять «збройний конфлікт», «воєнний конфлікт» і «війна» викликала жваву дискусію серед науковців. У кінцевому підсумку, було прийнято узагальнене рішення про уявну важливість «розмежування» цих визначень і про необхідність вироблення «ситуативного», тобто гнучкого підходу до їх ідентифікації. Наприклад, до 1990-х років термін «збройний конфлікт» означав, «менше, ніж війну», а потім він став «розширеним», оскільки не всі численні збройні конфлікти, які сталися за останнє десятиліття ХХ ст., можна віднести до категорії «війни». Збройний конфлікт може бути, а може і не бути війною.

Слід погодитися з тим, що, не зважаючи на прерогативу дослідників, ці поняття, що входять в арсенал збройної боротьби між людьми, все ж вимагають деякої розмежувальної лінії, якщо вони використані в сучасній політичній практиці. Однак акцент на принципову різницю між ними не особливо результативний, позаяк ідеться не про класифікацію форм збройної боротьби, а про поділки однієї й тієї ж шкали.

Як війна, так і будь-які воєнні конфлікти — це різні ступені вираження організованої збройної боротьби, що неминуче позначені масовим кровопролиттям. У них — гігантський потенціал знищення і руйнування, вони здатні знищити людство, вбити життя на Землі, роздробити саму планету. Як показує досвід останніх військових протистоянь (в Югославії, Афганістані, Іраку та ін.), їх початок ознаменувався найпотужнішими ударами авіації і високоточних ракет, покликаними знищити військово-політичне керівництво супротивника, пункти управління, вузли комунікацій, економіку, системи життєзабезпечення населення та примусити супротивника до капітуляції. Їхніми характерними рисами є: рішуча перевага однієї зі сторін в сукупній потужності, економіці, військово-технічному та організаційному відношенні, інформаційних засобах, коаліційній підтримці, швидкоплинності тощо. Звідси важливість зміщення уваги вчених до виявлення дійсно нових параметрів та особливостей сучасних форм збройного протиборства, а також способів їх запобігання.

На сьогодні актуалізуються і проблеми пошуку підстав для внутрішньої диференціації окремих різновидів збройного протиборства.

Так, в рамках традиційних досліджень, війни за моральним принципом поділяли на справедливі війни (захист державної території, національної незалежності та суверенітету) та несправедливі (агресивні, загарбницькі). Подібним є поділ за політичними цілями — на завойовницькі та національно-визвольні війни.

Науковці пропонують для цього низку критеріїв, які включають:

а) оцінку реальних політичних намірів та цілей учасників війни (конфлікту);

б) правову кваліфікацію дій сторін (відповідність Статуту ООН, нормам міжнародного права);

в) моральну виправданість дій сторін з точки зору загальнолюдських норм гуманності¹⁸.

На наш погляд, у зв'язку із загостренням міжетнічних конфліктів, а часто їх навмисним розв'язанням зацікавленими суб'єктами, зазначені класифікації неминуче мають суб'єктивний характер і не відповідають сформованим реаліям.

Залежно від типу учасників, війни іноді ділять на класичні між-державні і класичні внутрішні (громадянські) війни. Громадянська війна часто характеризується як збройне зіткнення різних соціальних верств суспільства. В останні роки ця класифікація поповнилася новими типами: «міждержавні війни з внутрішніми підливними діями» і «внутрішні війни із зовнішнім втручанням» (Югославія, Східний Тимор, Ірак, Сирія). Тим не менш, деякі «внутрішні» (наприклад, у Лівані в 1975 р.) та міжплемінні війни (в Афганістані протягом останніх десятиліть), де всі сторони є недержавними акторами, не вкладаються в цю класифікацію.

Широко відомо є також типологія, що включає:

1) класичні територіальні війни, метою яких є завоювання (відстоювання) території (іноді передбачає підкорення населення, що проживає на ній);

2) сецесіоністські війни (за відокремлення та утворення самостійної держави);

3) ірредентистські війни (за возз'єднання представників розділеного етносу, що компактно проживають на територіях сусідніх держав)¹⁹.

За спрямованістю військових дій розрізняють конвенціональні війни, завданням яких є нейтралізація або руйнування військового потенціалу супротивника, та тотальні війни, в яких воєнні дії ведуться як проти військ супротивника, так і проти населення його країни²⁰. Сучасна Росія проти України веде саме тотальну війну, знищуючи цивільну інфраструктуру та мирне населення²¹. Поширення міжнародного тероризму змусило дослідників у межах останньої класифікації виділити так звані тоталітарні війни, дії в яких спрямовані переважно або винятково проти мирного населення.

Вітчизняні автори звертають увагу на типологію, побудовану за такими основними характеристиками, як способи ведення бойових дій, відповідно до яких війни діляться на регулярні (класичні); партизанські та диверсійно-підливні, а також війни контактні та безконтактні (або війни шостого покоління та «війни з невидимками»²². В останньому випадку йдеться про війни нового типу, які відбуваються практично без бойових зіткнень, які веде латентний супротивник.

Сучасна типологія війн швидко збагачується за масштабними та особливо військово-технічними і стратегічними ознаками:

- ✓ за їхньою зброєю;
- ✓ симетричністю або асиметричністю (однаковими або різними способами);
- ✓ контактністю або безконтактністю (з наземними битвами або без них);
- ✓ з охопленням усіх географічних сфер або окремих з них;
- ✓ «заколот-війни» тощо.

Деякі автори виділяють «асиметричні війни», під якими розуміють війни між різними типами соціальних суб'єктів (наприклад, держава проти недержавних акторів), а також збройні конфлікти, в яких вороги використовують різні засоби збройної боротьби. На думку М. Хрустальова, асиметричним є конфлікт, сторони якого ведуть різні за своїм типом війни. Відповідно, війни класифікуються за характером та цілями. Типи війн за характером поділяються на три види:

- 1) регулярні (бойові дії здійснюють регулярні військові формування);
- 2) партизанські (бойові дії здійснюють партизанські загони);
- 3) диверсійно-терористичні (бойові дії здійснюються терористичними групами)²³.

За цілями також виділяють три види:

- 1) конвенційні (метою є знищення військової сили супротивника);
- 2) неконвенційні (метою є знищення мирного населення, однак допускається використання зброї масового знищення);
- 3) тотальні (метою є повне знищення супротивника, включно з мирним населенням).

Відтак, асиметричний конфлікт — це різновид збройного конфлікту, що передбачає нерівний характер відносин, асиметрію потенціалів протиборчих сторін, властивий сьгоднішній військово-політичній ситуації, в умовах якого:

- 1) слабка сторона вдається до стратегії, відмінної від стратегії сильного супротивника, найчастіше використовує нетрадиційні методи ведення війни (диверсійно-терористичну тактику, переміщення бойових дій в міста, використання цивільних осіб та об'єктів інфраструктури як щита і т. д.) — метою якої є завдання матеріаль-

ної і психологічної шкоди для досягнення політичної перемоги, що передбачає нав'язування сильнішому супротивникові невідгідної моделі перебігу конфлікту, розтягуючи його часові рамки;

2) сильна сторона за умов асиметричного протистояння стикається з низкою проблем (неможливістю дотримання принципів та норм міжнародного гуманітарного права, тиском з боку світової спільноти та засобів масової інформації, неможливістю у короткі терміни вирішити стратегічні завдання тощо)²⁴.

Слід зазначити, що, не зважаючи на те, що всі зазначені «кваліфікації» війн далеко не ідеальні, проте їх також застосовують і до військових (збройних) конфліктів.

В рамках типології видів збройної боротьби значного поширення набули такі терміни як «інформаційні війни», «кібервійни», «психологічні війни»²⁵.

Найвні на сьогодні загальні визначення поняття «війна» не враховують таких відносно нових за їхнім стратегічним значенням явищ, що відображаються в термінах «інформаційна війна», «кібервійна» тощо. Такі терміни, на перший погляд, дещо «екзотичні», а їх вживання представниками ЗМІ нерідко надають їм метафоричного відтінку. При цьому на передній план часто висувають не сутнісні риси війни, а її методи.

Іноді використання зазначених термінів набуває надмірно категоричного характеру і затуляє ту обставину, що основною ознакою війни досі залишається збройна боротьба — ведення бойових дій, які супроводжуються масовими вбивствами. Часом ігнорують і те, що в таких випадках описується не стільки феномен власне війни, скільки нові стратегії і високотехнологічні засоби, застосування яких покликане забезпечити досягнення поставлених політичних цілей, не вдаючись до війни.

Разом з тим було б необачно недооцінювати евристичний потенціал, що його несуть в собі названі вище терміни, їх значення для осмислення еволюції, яку зазнають війни в сучасній історії людства з точки зору як способів їх ведення, так і самого їх змісту.

На наш погляд, більшість невизначеностей виникає при типологізації форм збройної боротьби за соціально-політичним та геополітичним змістами.

По-перше, зберігається прийнятий раніше розподіл воєн за соціально-політичним змістом на чотири основні типи — між державами протилежних систем, всередині ліберального світу, за звільнення від чужоземного ярма та цивільні²⁶.

По-друге, сучасна геополітична класифікація включає світові, регіональні, субрегіональні та локальні війни.

В останні роки як самостійний тип стали виділяти локальні війни з тенденцією їх переростання в регіональні війни.

Також мають місце спроби ідентифікації «нових типів війн» — глобалізаційних, міжцивілізаційних, цивілізаційних, «проникаючих», між бідними і багатими країнами, за природні ресурси, справжню демократію тощо.

Зазначені класифікації, крім того, що просто ускладнюють кодифікацію різних ознак збройного протистояння, набагато відстають від тих трансформацій, які спостерігаються в сучасному світі.

1.2. Екологічні та ресурсні виклики, що здатні спричинити локальні і глобальні конфлікти

Сьогодні світове співтовариство стоїть перед низкою викликів, на які потрібно відповідати. Одним з головних викликів є зміни клімату на планеті, зумовлені парниковим ефектом внаслідок масових викидів CO² та інших шкідливих газів. Потужні шторми, тайфуни, масштабні повені з однієї сторони та посилення спеки, засуха та величезні пожежі з іншої вже спостерігаються в більшості регіонів світу. Так за останні 50 років було зареєстровано більше семи тисяч стихійних лих, в результаті яких загинуло, принаймні, 2,5 мільйона людей, переважно, у країнах, що розвиваються. Число жертв стихійного лиха в цих країнах у 20–30 разів перевищує число загиблих в розвинених країнах.

За останні 20 років кількість стихійних лих, викликаних погодними умовами, збільшилася вчетверо, зауважує ВВС з посиланням на доповідь найбільшої британської благодійної організації Oxfam. У доповіді Oxfam сказано, що з початку 2000 р. щороку відбувається в середньому 500 подібних катаклізмів, а в 1980-х роках ця цифра становила лише 120 природних лих. За той же період кількість повеней збільшилося в шість разів, додає організація²⁷.

Останніми часами їх кількість зростає ще більше. Тільки у 2019 році відбулося понад 370 стихійних лих, в результаті яких загинуло 300 тис. осіб. В цілому від землетрусів, ураганів, повеней та інших стихійних лих у 2023 році постраждали понад 210 млн. осіб.

Внаслідок кліматичних змін посилюється нерівномірність клімату. Масштабні повені чергуються з потужними пожежами, що спостерігалися, наприклад, в Австралії. Масштабні пожежі відбувалися в США, деяких країнах Європи, в Україні, де вигоріло близько 200 квадратних кілометрів чорнобильських лісів. Глобальне потепління має наслідком підвищення рівня Світового океану, що може призвести до того, що значні території опиняться під водою (особливо постраждають Нідерланди, Італія (Венеція), В'єтнам, Гонконг, США та ін. Так, у США зникнуть міста, розташовані на його узбережжі (із 20 мегаполісів світу 14 розташовані у потенційно небезпечній зоні). Відповідно — зростання біженців, чисельність яких може сягати сотень мільйонів. Деякі країни посилено готуються до цих викликів. Так, в КНР було побудовано 60 нових міст, де ніхто не живе, але в разі необхідності продовж кількох днів туди можуть евакуювати близько 200 млн. осіб. У визначенні причин глобального потепління переважає думка про провину людства, яка здійснює надмірний вплив на природу зокрема через масові викиди парникових газів, глобальне забруднення навколишнього середовища.

Глобальне потепління також впливає на збільшення кількості війн, глобальних конфліктів, кримінальних злочинів, яке за даними експертів, в глобальному масштабі збільшиться у чотири рази. Так, статистика правопорушень США вже сьогодні показує, що кількість розбійних нападів, вбивств і зґвалтувань значно збільшується у спеку. 2,7 млрд. людей з 46 країн ризикують загинути у збройних конфліктах і війнах, викликаних зміною клімату. Ще 56 держав перебувають під загрозою політичної дестабілізації, яка торкнеться 1,2 млрд. осіб (здебільшого це Африка, Азія та Південна Америка)²⁸.

Не менш важливими є загрози, що пов'язані з екологічними проблемами. Знищуються ліси, річки, озера, цілі моря (Аральське море), поширюються пустелі. В результаті діяльності людини до кінця ХХ ст. з'явилося ще понад 9 млн. кв. км пустель, і усього вони охопили вже 43% загальної площі суші. Як вважають експерти ООН, сучасні

втрати продуктивних земель призведуть до того, що у найближчі десятиліття світ може позбутися майже 1/3 своїх орних земель. Така втрата в період безпрецедентного зростання чисельності населення і збільшення потреби в продовольстві може стати справді згубною.

За останні 20 років світ втратив майже 200 мільйонів гектарів лісових масивів. Особливо велику екологічну загрозу представляє виснаження тропічних лісів — «легенів планети» і основного джерела біологічного різноманіття планети. Там щорічно вирубується або спалюється приблизно 200 тисяч квадратних кілометрів, а значить, зникає 100 тисяч (!) видів рослин і тварин. За останні 30 років лише популяція хребетних тварин скоротилася більш ніж на 30%.

Відбувається масове забруднення навколишнього середовища, отруєння довкілля; зникнення окремих видів флори і фауни, дефіцит води. Так у водах Світового океану знайдені ділянки з переважно пластиковим сміттям, які за розмірами переважають територію деяких європейських країн, зокрема Франції.

Внаслідок глобального потепління та забруднення навколишньої території зменшується кількість родючих земель, відтак з кожним роком посилюється продовольча проблема. За даними ООН вже сьогодні близько одного мільярда людей голодують. У багатьох регіонах світу не вистачає води. Сьогодні в умовах постійної нестачі води живе понад 1,1 млрд. осіб, а більше двох мільярдів — регулярно відчують «водний стрес». За даними ООН, дефіцит прісної води у світі становить 230 мільярдів кубометрів на рік. Через 20 років брак досягне двох трильйонів кубометрів.

На початку ХХ ст. в тих місцях планети, де немає води, проживало 40% людей, до 2030 р. передбачається, що їх кількість зросте до 65% населення Землі, а це приблизно 5 мільярдів осіб. Проблема питної води з року в рік загострюється і до 2030 року може призвести до серйозних конфліктів. За даними WWF до 2025 р. дві третини населення світу можуть відчувати нестачу води. Країни змушені заключати так звані «Водні договори», зокрема такий договір ще з 1960 р. діє між Індією та Пакистаном, хоча останнім часом після зростання напруги між цими країнами індійська сторона прагне його переглянути.

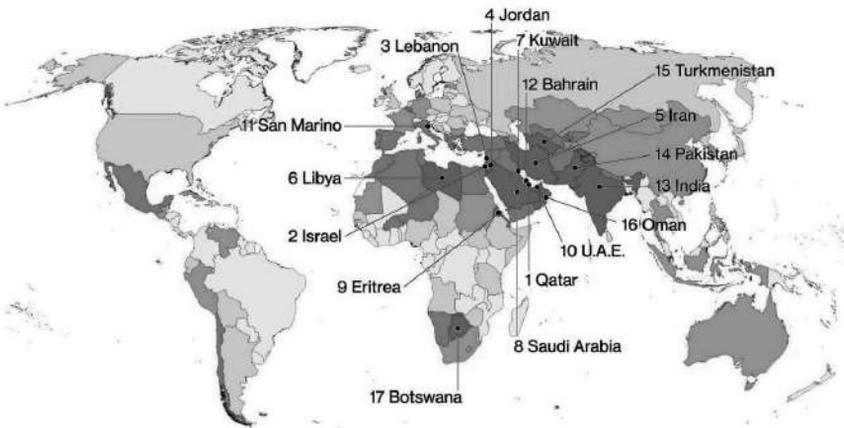
На планеті практично не залишилося чистої води в місцях, заселених людьми. При цьому забруднюються не лише поверхневі, але й

підземні, зокрема ґрунтові води. Брак чистої води вже є однією з найактуальніших проблем людства, прісна вода (ресурси якої на Землі становлять лише 2,5–3%) вже нині подекуди є дорожчою, ніж нафта. У всьому світі чиста питна вода вже стає найнеобхіднішим товаром, а індустрія продажу бутильованої води є однією з найприбутковіших і розвивається шаленими темпами. Щорічно продаються понад 100 млрд. літрів води, в основному в пластикових бутлях, що є шкідливим для здоров'я та навколишнього середовища. Прибутки в цій галузі вже досягають понад трильйона доларів на рік — це 40% прибутків нафтових компаній і більше за доходи фармацевтичних компаній. Торгувати водою найближчим часом буде прибутковіше, ніж нафтою²⁹.

High and Dry

17 countries, mostly in the Middle East, face the risk of extremely high water stress

Low Extremely high

Note: Data on water withdrawal, available water and groundwater are used to calculate baseline water stress.
Source: World Resources Institute's Aqueduct Water Risk Atlas

Більш ніж 1,5 млрд. людей живуть у регіонах (на Півночі Китаю, в Індії, а також на заході США) і в мегаполісах, у яких відчувається нестача питної води. 40% населення Землі проживає уздовж протікання великих річок. У Китаї, наприклад, аж 20% населення Землі мають доступ лише до 5% питної води, причому 90% річок поблизу міст серйозно забруднені. Від браку води невдовзі потерпатимуть вже 2 млрд.

людей, а до 2050-го року (коли, за прогнозами, населення Землі становитиме 9 млрд) проблема може ще більш загостритися. Проблему нестачі води поглиблюватимуть промислові забруднення й глобальні зміни клімату (як відомо, рослини на 80–99% складаються з води, тварини — на 60–75%, а місячний ембріон людини — аж на 97%). Щороку у світовий океан виливається в середньому 10 млн. т нафти, кожна тонна її розтікається на поверхні води площею понад 12 км².

Тож наступні війни (відкриті і приховані) вестимуться за чисту питну воду, тобто — за прісну гідросферу! Чи зможе українська нація зберегти незабрудненим цей свій стратегічний і життєдайний скарб і чи буде держава Україна здатна скористатися цим багатством у геополітичному вимірі й захистити його?

Вже у першій чверті ХХІ ст. загрозливим був стан гідросфери в Україні, де розораність земель наблизилася до 56%, а в степу — до 63%, де лісистість території країни становить лише 14%, у степу ж — 4,7% (тим часом у водоохоронному плані на водозборах степових річок вона має становити щонайменше 16%). Щороку у водойми України скидають близько 300 млн. м³ неочищених стоків (найбільш сумна ситуація складається у степовому Криму, у якому і до анексії забруднення підземних вод фіксувалося на більш ніж 30% усієї його площі), а 90% проб з Дніпра зафіксували перевищення вмісту забруднюючих речовин або показників фізико-хімічного стану поверхневих вод.

У майбутньому вологі райони Землі стануть ще вологішими, посушливі — ще більш засушливими, рівень багатьох великих річок впаде, збільшиться кількість потужних катаклізмів — цунамі, ураганів, торнадо, повеней, нестерпної спеки. Це призведе до браку прісної води, а значить, і до нестачі продовольства, розповсюдження пошестей, соціально-економічних заворушень тощо³⁰.

Аналізуючи ситуацію в цілому, Всесвітній фонд дикої природи (WWF) стверджує, що екологічні ресурси планети вичерпаються до 2035 року, що призведе до кризи, наслідки якого будуть руйнівними для всього людства. Експерти стверджують, що людство вже сьогодні використовує природні запаси на 30% швидше, ніж планета здатна їх відновити і навколишній світ все більше забруднюється відходами людської життєдіяльності, які природа вже не в змозі знешкодити і переробити.

Відтак майбутнє суперництво планетарного масштабу, в тому числі з застосуванням воєнної сили, розгортатиметься також і за харчові ресурси (за здорову їжу), а відтак і за родючі ґрунти. У зв'язку зі зневодненням планети і зростанням населення небачено злетять ціни на продовольство, багаті держави зможуть закуповувати його у непостраждалих районів, але слаборозвинені країни, безсумнівно, виявляться під вогнем голодних бунтів. На сьогоднішній день, понад 1 млрд. жителів Землі щодня стикаються з голодом. Через 30 років від голоду і систематичного недоїдання буде страждати вже до 35% мешканців планети. Йдеться, передусім, про регіони Центральної та Південної Азії, Африки. Активно виснажуються сільськогосподарські ресурси Європи та Північної Америки, в тому числі внаслідок постійного застосування хімічно активних речовин, що покликані підвищувати врожайність тих чи інших культур, знищувати комах і т. п. Розпад голодуючих держав стане дійсністю й дестабілізуватиме усю планету³¹.

Значною проблемою є нерівномірний розподіл доходів населення, зростання кількості бідних людей, посилення розшарування між бідними і багатими. Так, у 2008 р., коли Світовий банк встановив поріг бідності у 1,25 доларів на день, за цією межею перебувало близько 1,4 млрд. осіб в усьому світі. У жовтні 2015 р. цей показник було піднято до 1,9 доларів. Підвищення планки збільшило кількість злидарів на 148 мільйонів.

Мільярди людей не мають поняття про те, що таке чиста питна вода, туалет та інші елементарні засоби підтримки життєдіяльності. Водночас спостерігається вражаюча нерівність у прибутках. Французький економіст Т. Пікетті підмітив: особисті статки у представників еліт накопичуються помітно швидше, ніж зростає економіка. Інакше кажучи, верхівка суспільства поглинає все більш значну частину національного багатства. На початок 2019 р. вісім осіб володіли таким самим багатством, як найбідніша половина населення світу, або 3,6 млрд. людей. 10 найбільших корпорацій світу разом мали дохід більший, ніж державні доходи 180 країн світу разом узятих.

Досить серйозна проблема, яка стоїть сьогодні перед людством, є старіння населення. Впродовж другої половини ХХ ст. середня тривалість людського життя збільшилася на 20 років. Якщо в 1950 р. вона

становила у світі 46 років, то у 2050 р. досягне 76 років. За розрахунками демографів, якщо у 2005 р. чисельність людей старших від 60 років становила 673 млн., то у 2050 р. вона зросте до 2 млрд. (тобто у загальній чисельності людності збільшиться від 10% до 20%). Майже одночасно — вперше в історії людства — чисельність людей похилого віку перевищить чисельність дітей (до 14 років).

Так завершиться грандіозний демографічний перехід — з тисячоліть високої народжуваності і високої смертності в епоху більш низької народжуваності і смертності і, як наслідок, старіння населення. Хоча ця тенденція переважає у розвинених країнах Європи, Північної Америки, Азії.

Відомо, що для елементарного заміщення поколінь загальний коефіцієнт народжуваності має становити 2,1 дитини на одну жінку (низький коефіцієнт народжуваності (<16,0%) забезпечує просте відтворення населення, а 16,0–24,9% — середнє). Вже на сучасному етапі становище європейського суспільства перебуває на рівні виродження (в економічно розвинутих країнах на літніх людей у віці від 60 років та старіше доводиться 21% населення, а Італія, Німеччина, Швеція, Греція, Австрія та ін. держави відносяться до категорії «найстаріших» країн світу)³². Коефіцієнт народжуваності білого населення там перетнув катастрофічну межу й, наприклад на Кіпрі становить 1,0 дитини, в Андоррі — 1,1, в Боснії-Герцеговині, Польщі й Молдові — 1,3, у Німеччині — 1,4, у Великобританії — 1,7, у Швеції — 1,9 (Франція перебуває на рубізоні 2,1 цього коефіцієнту за рахунок високої народжуваності т. зв. національних меншин і мігрантів). Тобто середня європейська родина (опосередкований індекс народжуваності — 1,6) навіть не відтворює саму себе і відбувається депопуляція населення.

Проте в африканських країнах, в Індії зростає кількість молодого працездатного населення, відтак вони мають значний потенціал для зростання. За даними ООН, найбільше зростання фіксується у найбідніших державах: у 47 найменш розвинених країнах припадає в середньому 4,3 народжень на одну жінку. Коефіцієнт народжуваності, для порівняння, в Нігері становить 7,1 дитини, в Чаді — 6,7, в Сомалі — 6,1, в Малі й Афганістані — 6,0, в Південному Судані — 5,9, Буркіна-Фасо — 5,4. В Африці до 2056 р. 26 країн удвічі збільшать чисельність своїх мешканців³³.

Останнім часом активно вичерпуються невідновлювані природні ресурси, що підтверджують і вчені — учасники Римського клубу, які вираховали, що основних природних ресурсів — на яких базується економіка світу — нафти, природного газу, вугілля може вистачити на 30–50 років (вугілля — на 100–120 років). Тобто ті ресурси, які створювалися природою мільйони років, людство розтратило за кілька століть.

Вичерпання основоположних для людини земних ресурсів, про який протягом останніх п'яти років застерігають екологи і вчені різних галузей, призведе до кардинальної зміни пріоритетів людства і сучасної цивілізації. Нафта з газом, коштовності, озброєння, накопичення капіталу, нові технології, — все, що більшість людей і країн бачать собі за мету, не врятує Землю від нестачі питної води для її населення. Саме ця проблема може стати ключовим поворотом в історії людства — початком локальних і глобальних воєн за ресурси.

1.3. Особливості типологізації збройних протистоянь за умов сучасних глобалізаційних викликів

Планетарного масштабу нині є актуальні загрози, що пов'язані з використанням ядерної зброї, застосування якої може призвести до повного знищення людства. На сьогоднішній день (за деякими оцінками, які частково різняться, позаяк точні відомості є утаємниченими) статус офіційних ядерних держав мають США (5 тис. 113 одиниць ядерного арсеналу), Росія (5 тис. 096 ядерних боєзарядів), Велика Британія (понад 225 одиниць), Франція (приблизно 300 одиниць ядерної зброї), Китай (понад 240 одиниць), Індія (вважається, що ядерний потенціал цієї країни становить від 40 до 95 одиниць), Пакистан (припускають, що в ядерному арсеналі — від 70 до 90 ядерних боєзарядів) і Північна Корея (не менше 10 одиниць). Відтак для зменшення світової напруги ці країни повинні були б прагнути до зменшення кількості ядерної зброї. Крім того, кількість держав, що прагнуть обзавестися ядерною зброєю зростає по усьому світу.

Останнім часом посилюються загрози геополітичного характеру: міжнародний тероризм; несанкціоноване розповсюдження технологій масового ураження; гостра ситуація у «країнах осі нестабільнос-

World nuclear forces, January 2024

Country	Deployed warheads ^a	Stored warheads ^b	Military ^c stockpile		Retired ^d warheads		Total invent
	2024	2024	2023	2024	2023	2024	2023
United States	1 770	1 938	3 708	3 708	1 536	1 336	5 244
Russia	1 710	2 670	4 489 ^f	4 380	1 400	1 200	5 889 ^f
United Kingdom	120	105	225	225^e	-	-	225
France	280	10	290	290	-	-	290
China	24 ^h	476	410	500	-	-	410
India	-	172	164	172	-	-	164
Pakistan	-	170	170	170	-	-	170
North Korea	-	50	30	50ⁱ	-	-	30
Israel	-	90	90	90	-	-	90

ті» (Сирія, Північна Корея, Афганістан, Ірак, Іран, Ізраїль / Палестина); транснаціональна злочинність і корупція.

Досить серйозними є ризики пов'язані з технологічним розвитком людства, зокрема техногенні катастрофи; кібернетичні війни; системні збої інформаційної інфраструктури; втрата баз даних; втручання в інформаційний приватний сектор тощо.

Глобалізація веде до посилення ряду загроз. На думку ряду експертів зворотними сторонами об'єднання світу виявляються гостре суперництво, партикуляризм, нестабільність та дезорганізація особистості. Все це лише посилюватиметься у зв'язку із перспективами переходу до постіндустріального суспільства, адже деякі країни спроможні до цього, а деякі — ні, тобто нерівність між ними буде зростати.

В умовах посилення глобальних викликів відбувається трансформація геополітичної конфігурації світу. Баланс сил в світі постійно змінюється, відбувається перерозподіл сфер впливу світових ключових гравців, вплив Азії, особливо Китаю останнім часом посилюється, США та Євросоюз дещо послабили свої позиції. Так країни Євросоюзу вирішують свої внутрішні проблеми (зовнішня міграція, ісламізація, відцентрові тенденції (відокремлення Англії, прагнення Каталонії до незалежності). В Європі посилюються протиріччя між центром і периферією. Відтак економіка США і Євросоюзу дещо послаблюється порівняно з економікою того ж Китаю. Деіндустріаліза-

ція США і Європи привела до скорочення робочих місць і збільшення неповної зайнятості, падіння середніх доходів. За останні 30 років зарплатня середнього класу на Заході практично не зростала, а в деяких сегментах навіть знижувалася.

Посилилися міграційні проблеми, що певною мірою також спричиняє зростання злочинності. Відтак в США та Європі почало зростати внутрішнє напруження. Зокрема Д. Трамп ключовими тезами своєї президентської програми зробив саме вирішення міграційної проблеми та боротьбу зі злочинністю. В Євросоюзі праві сили посилюють свої позиції. Так у Німеччині у 2020-х роках зміцніла праворадикальна «Альтернатива для Німеччини», у Греції посилила позиції ультранационалістична партія «Золота Зоря», в Угорщині — ультраправа «Йоббік», у Франції — Національний фронт, у Великій Британії — Британська національна партія, в Іспанії — «Шана».

А от Китай протягом останніх 30 років кожні вісім років подвоює свій ВВП. Хоча останні роки там й спостерігається сповільнення економічного зростання (особливо після коронавірусної епідемії), проте позитивні тенденції зберігаються. Рівень добробуту громадян в Китаї з кожними роком збільшується. Сьогодні прошарок середнього класу в ньому наближається до 800 млн. осіб, середня зарплатня в розвинутих регіонах складає близько 600 доларів США на місяць. В Індії, де населення вже перевищило 1,3 млрд., також зріс прошарок середнього класу до 250–300 млн. осіб, і він продовжує збільшуватися, оскільки Індія нарощує темпи зростання економіки й поступально перетворюється на «новий Китай» Південної Азії.

Відтак слід констатувати, що поступово відбувається посилення східних країн, особливо держав Азії, де на початку XXI ст. мешкало понад 60% населення планети. На Азійському фінансовому форумі у Гонконгу було заявлено, що Схід формує нову парадигму зростання. Утворилася група держав БРІКС (Бразилія, Росія, Індія, Китай, Південно-Африканська Республіка), які у своїх претензіях до вагомшого впливу на стан справ у світі спиралися на прискорений економічний розвиток. Однак спад у бразилійській та російській економіці (особливо після вдертя Росії до України), криза у ПАР не дозволяють нині говорити про цю групу країн як про головного драйвера зростання на ринках, що розвиваються.

Натомість більш привабливим для міжнародних інвесторів став ТПКК — союз Тайваню, Індії, Китаю та Південної Кореї. В цілому, реорієнтація, інакше кажучи, піднесення Сходу — одна з провідних тенденцій розвитку сучасного світу. Головні мега-тренди його трансформацій — глобалізація, модернізація, соціалізація, хоча під час поширення коронавірусу посилилася такі тенденції як регіоналізація та ізоляціонізм.

Ці тренди мають як позитивні так і негативні аспекти. Так глобалізація, зокрема переплетення фінансових, торгових і промислових зв'язків є не тільки джерелом взаємозалежності, а й її асиметричності, в результаті чого поглиблюються традиційні форми нерівності і виникають нові, загострюючи тим самим причини військових конфліктів. Глобалізація породжує нові, невідомі раніше можливості їх ведення — з точки зору як ресурсів (фінансових, технологічних), так і суб'єктів, які беруть участь у конфлікті. Виникають нові типи воєнно-політичних конфліктів, а з відомих типів війн дедалі більшого поширення набувають такі, які раніше були малопомітні і не впливали на загальний вигляд безпекового середовища.

Більше того, дуже складним є питання про соціально-політичне групування війн за типами, пов'язане з особливостями епохи, характерними для неї протиріччями. Одні вважають, що з настанням ХХІ ст. почалася інша епоха. Інші вважають, що хоча розташування сил змінилося, військові протиріччя, типові для ХХ ст., зберігаються і навіть мають тенденцію до наростання, але одночасно на перший план висунулися нові суперечності.

Питання територіальних зазіхань у ХХІ ст. й після завершення Другої світової війни, здавалося б, мало вже давно відійти зі сфери поточної політики у галузь історичних досліджень тощо. Проте сучасна дійсність dokonано доводить, що проблема «чужої / своєї землі», «збирання земель» чи «теренового реваншу та історичної сатисфакції» й досі є на порядку денному світової системи безпеки...

Досить лише згадати про протистояння і територіальні суперечки:

- між Великобританією та Іспанією за Гібралтар (Джеббель-Тарік);
- між Канадою і Данією за о. Ганс;
- між Іспанією та Португалією за приналежність Олівенси;

- між Туреччиною та Грецією за о. Кіпр у Середземномор'ї та за скелі Кардак (Імія) в Егейському морі;
- між Хорватією та Словенією за розподіл Піранської затоки в Адріатиці;
- між Канадою і США щодо низки островів на межі між провінціями Нью-Брансвік і Британська Колумбія з одного боку та штатами Мен, Вашингтон й Аляска — з іншого, а також щодо морського кордону у низці проток між Атлантичним і Тихим океанами в Арктиці (напр. Гуан-де-Фука);
- між Великобританією та Аргентиною за Фолклендські (Мальвійські) острови;
- між Великобританією та Ірландією щодо Північної Ірландії (Ольстера), а також щодо лінії кордону в затоках Лох-Фойл і Карлінгфорд-Лох;
- між Маврікієм і Великобританією за острови архіпелагу Чагос (при цьому з архіпелагу Британія депортувала усе населення задля побудови військової бази США на о. Дієго-Гарсія);
- між Мадагаскаром і Францією за рифи дю Гейзе, острови Басас-да-Індія, Європа і Жуан-ді-Нова в Мозамбікській протоці Індійського океану й за низку атолів;
- Франція має територіальні суперечки з кількома державами через т. зв. острови Еспарса, що входять до складу Французьких Південних та Антарктичних територій й управляються з о. Реюньон в Індійському океані;
- між Мадагаскаром і Францією за безлюдний о. Тромлен;
- між Коморськими островами та Францією за острови Майотта і Гантер;
- між Францією та Нідерландами і Сурінамом за кордон з Французькою Гвіаною;
- між Марокко та Іспанією за північноафриканські міста Сеута і Мелілья та атлантичні острови Чафарінас й о. Пен'ное-де-Алусемас і скелю Пен'ньон-де-Велес-де-ла-Гомер та о. Перехіль в Гібралтарській затоці;
- між Австрією, Німеччиною й Швейцарією за розмежування Боденського озера в осередній Європі;

- на риф Бахо-Нуево претендують США, Колумбія, Ямайка та Нікарагуа (а раніше й Гондурас);
- між США і Гаїті за о. Навасса;
- між США, Кубою і Мексикою щодо континентального шельфу в Мексиканській затоці;
- між Хорватією і Сербією за 140 кв. км. вдовж Дунаю;
- між Індією та Пакистаном за Джамму і Кашмір;
- між Індією і Бангладеш;
- між Китаєм та Індією;
- між Буркіна-Фасо і Нігером;
- між Чилі та Перу;
- між Ізраїлем та навколишніми арабськими країнами;
- між Японією і Російською Федерацією;
- між Росією та Україною, Грузією, Молдовою, Фінляндією;
- між Угорщиною та Румунією;
- між Румунією та Болгарією;
- між Вірменією та Азербайджаном;
- між Південним Суданом і Суданом;
- між африканськими країнами тощо³⁴.

У 2025 р. президент США Д. Трамп висунув претензії на територію цілої Канади, а також Данії на її автономну Гренландію та Панамі щодо приналежності Панамського каналу. Азербайджан висунув Вірменії вимогу коридору до Нахічеваню, Туреччина продовжувала виношувати проєкт Великого Турану, Китай не полишав намірів приєднати Тайвань, Україна героїчно і відчайдушно оборонялася у розв'язаній проти неї Росією тотальної війни, а Курдистан продовжував боротьбу за створення власної державності тощо.

Перелічувати можна ще низку суперечок і претензій, які перебувають на дипломатичному рівні чи згаслі з огляду на вагому перевагу однією зі сторін, інші знаходяться у «замороженому» стані чи вибухають періодично, а ще інші (як, наприклад, російсько-українська війна) тривають і досі, проте досить усвідомити, що на сьогоднішній день більш як половина держав планети зазіхають на території своїх сусідів чи інших країн...

Нагадаємо принагідно, що наприкінці ХХ ст. на планеті 80 держав були задіяні у понад 118 збройних конфліктах, 100 з яких мали

КРАЇНИ, ЩО МАЮТЬ ТЕРИТОРІАЛЬНІ СУПЕРЕЧКИ ЧИ ЗАСІХАННЯ

Джерело: Metrocosm Statista

внутрішній характер, проте сягнули міжнародного рівня (70% конфліктів 1990-х, за обрахунками Стокгольмського міжнародного інституту досліджень проблем миру, були міжетнічними). На межі 2004–2005 рр. ще від 15 до 28 осередків воєнних дій у світі визначалися однією зі сторін конфлікту як національно-визвольна боротьба, а нині існує принаймні до 80 рухів (у т. ч. в Європі), що заявляють себе як національно-визвольні, а відтак не виключено, за тих чи інших сприятливих умов, їхнього переходу й до збройної боротьби. Зростає також вірогідність збройної боротьби за власну національну територію та оборону культурної спадщини та традиційного укладу життя й від прийшлих зайд-мігрантів (глобалістичних квазі-окупантів), що загрожує численними локальними та масштабними расово-релігійними війнами...

Крім того у світі тривають бойові дії, які мають територіально-міжнародний чи релігійно-етнонаціональний характер, що за умов глобалізації втягують у свою орбіту інших, здавалося б, недотичних до самого конфлікту гравців та загрожують сталості цілих континентів. Йдеться, зокрема, про події в Афганістані, повстання шіїтів-хуситів проти уряду Ємена, що здатне сколихнути увесь арабський світ, національно-визвольну війну курдів на теренах одразу кількох держав, протистояння між етнічними групами в Ефі-

опії та ісламський тероризм в Африці, громадянську війну в Лівії, тліючу напругу між Ізраїлем та арабськими країнами на Близькому Сході в комплексі з війною у Сирії та вибуховим становищем в Перській затоці у контексті трикутника Ізраїль–США vs Іран, холодні війни між США й КНДР та Росії проти Заходу (НАТО), вибухову напругу між ядерними Індією та Пакистаном через Кашмір, протистояння між США і Китаєм й, звісно ж, війну між Україною та Російською Федерацією³⁵.

Не менш загрозливими для сталості світового порядку виявилися спроби насадження свого державно-цивілізаційного бачення та суспільно-політичного ладу через т. зв. «кольорові» революції збройним шляхом чи позалаштункова боротьба через спонсорування приватних армій або ж радикальних повстанчих рухів (Лівія, Ірак, Республіка Чад, Судан, Ефіопія, Афганістан), що призвело до руйнування цілих держав, озброєного хаосу, гуманітарних катастроф (а подекуди й до геноциду), зміцнення та поширення релігійного фундаменталізму, нетерпимості та тероризму (Ісламська держава — ІДІЛ, Аль-джихад, Аль-Ісламія, Джаамат ул-фукра, Талібан, Чорні пантери, Аксьон директ, ДНР-ЛНР, ПВК Вагнера тощо), а також хвилі біженства, що здатна перетворитися на цунамі соціальних, расових, релігійних та міжетнічних катаклізмів...

Постколоніальна система (здебільшого британсько-французька, бельгійсько-голандська, німецька й османська), що розвалилася по Другій світовій війні, трансформувалася у неприродні для самовизначених націй державні системи як у міну сповільненої дії, позаяк вони формувалися без урахування етнонаціональних кордонів тощо, а глобальний планетарний порядок перетворився у новітній імперіалізм, де ООН та її Рада Безпеки стали заручниками великих гравців на світовій шахівниці...

У контексті вищевказаного та виникнення новітніх загроз глобального обширу, що ставлять на терези внутрішню безпеку навіть найпотужніших держав світу, такий особливий тип збройного насильства як територіальна анексія чи інтервенція у царині міжнародних відносин виглядають не лише пережитком минулого, а й доводять свою невивідність і навіть згубність за умов формування нового світового порядку та переформатування новітніх сфер впливів і важелів рівноваги. Про це яскраво засвідчила безпосередня військова присутність РФ у Сирії, російських «вагнерівців» в Центральній Африці, російських військ та їхніх найманців в українських Криму та Донбасі, або ж військ США в Іраку та Афганістані тощо³⁶.

У зв'язку з цим доцільно виділити ряд фактів, які дають змогу дослідникам намітити нові теоретико-методологічні підходи до аналізу сучасних форм збройної боротьби. На сучасному етапі внаслідок одночасної дії процесів глобалізації та фрагментації має місце реальна трансформація існуючої системи міжнародних відносин.

З одного боку, глобалізація сама по собі об'єктивно є розвитком зв'язків і відносин, активізує обмін між країнами і народами технологічними і культурними досягненнями, що природно служать миру. З іншого боку, вона перетворюється на генератор війн та збройних конфліктів в результаті реалізації політики нав'язування одними народами інших чужих форм існування. У будь-якому разі глобальні зміни у світовій спільноті неминуче ведуть до перегляду сформованого у світі балансу воєнних потуг і потужностей.

Як відзначають фахівці, у класичному розумінні війна невіддільна від держави, яка є її неодмінним учасником — щонайменше, одним із суб'єктів. Глобалізація світової спільноти посилила інтеграцій-

ні процеси не тільки в економічній та інформаційній сферах, а й у військовій.

Так, самостійною та помітною силою у сфері вирішення проблем безпеки стали глобальні військові монополії, які прагнуть не тільки до реалізації зовнішньо-політичних цілей країн-учасниць, але й до просування своїх інтересів у процесі зміцнення власної корпоративної культури і системи цінностей. Більшість транснаціональних військових корпорацій мають служби безпеки та розвідки, за потенціалом та оснащенням перевершують армії багатьох сучасних країн.

В умовах глобалізації мало що може вважатися «внутрішньою проблемою», а деякі держави мають потенціал для самостійного їх вирішення. На думку глобалістів, в сучасних умовах державоцентрична модель є анахронізмом. Держави існують доти, поки на їх основі не виникне нова глобальна структура³⁷.

Розширення переліку загроз та викликів, які експерти називають нетрадиційними, щоб відрізнити їх від класичних загроз військового характеру, що виходять від національної держави, надають широку базу для обґрунтованого втручання, в тому числі військового. Крім того, одним з факторів використання збройних сил в сучасному світі є здатність проектувати силу в максимально короткі терміни в будь-який регіон планети.

У сучасну епоху відчутно інтенсифікувалися процеси так званої «наднаціоналізації» — однієї з найважливіших тенденцій сучасного світу є формування декількох регіональних по суті «наднаціональних» спільнот, що характеризуються культурно-історичною спадщиною. У зв'язку з цим в надрах Європейського Союзу вже кілька років точиться дискусія про формування європейської оборонної ідентичності та необхідності створення власних збройних сил, по суті — наднаціональних. Йдеться не тільки про утворення нових за формою збройних підрозділів і реформу системи планування та управління, а й про зміну системи мотивації «людини у формі». Якщо раніше вона призивалася або наймалася захищати інтереси тієї чи іншої держави, то зараз з'являється наднаціональний інститут з далеко не єдиною системою цінностей та ідеалів.

Поряд із глобалізацією у світовому співтоваристві активно тривають процеси фрагментації або локалізації. Відбувається дроблен-

ня суб'єктів сучасної світової політики, що кардинально змінює характер глобальної конкуренції, що підвищує ризик несанкціонованих збройних зіткнень.

Так, у ХХ ст. міжнародне співтовариство виробило норми і процедури оголошення, ведення та припинення війни. Однак з появою і зміцненням «незалежності» нових акторів світової політики зросло число тих, хто не схильний підкорятися цим правилам. Більшість дослідників наголошують на соціально-політичній тенденції, виявленні на основі статистичного аналізу безлічі соціальних факторів: в той час як число класичних міждержавних воєн зменшується, зростає число внутрішньодержавних та регіональних конфліктів та війн, проте які мають тенденцію до перетворення у міждержавні та глобальні. Таким чином, хвиля насильства наростає.

Проявом фрагментації сучасного світу з іншого боку глобалізації стає руйнування єдності міжнародного стратегічного середовища, що супроводжується «приватизацією війн», «поверненням до нового Середньовіччя з небезпекою нестримної анархії»³⁸.

Однак найбільш значущим, якщо говорити про сутність сучасного збройного протиборства, видається той факт, що на арені світової політики набирають міці та впливу нелегітимні суб'єкти. Це «мафіозні» об'єднання, бандформування, озброєні групи та організації міжнародного тероризму, які в досягненні своїх цілей не зупиняються ні перед якими злочинами³⁹.

На особливу увагу заслуговує діяльність ісламських терористичних організацій, які «прикриваються» мусульманськими гаслами. Некоректно стверджувати, що єдиній західній цивілізації, яка об'єднує Європу, Північну Америку, Австралію і Нову Зеландію протистоять ісламська цивілізація, яка сформувала несхожу систему критеріїв застосування військової сили, що «в надрах ісламського світу формується та фізична і духовна сила, яка вийшла на лінію протистояння з європейським світом»⁴⁰.

По-перше, навряд чи можна говорити про безсумнівну єдність «західної цивілізації», яку продовжують роздирати певні власні політичні, економічні та соціальні протиріччя.

По-друге, терористична діяльність низки екстремістських організацій має мало спільного з традиційними мусульманськими

цінностями. По суті, це форма вираження особливої радикальної ідеології — релігійного фундаменталізму.

Релігійні фундаменталісти вважають за краще войовничий стиль політики, а політичний конфлікт є для фундаменталістів ареною битви або війною, в якій, у кінцевому підсумку, «вірні» повинні перемогти, а для цього усі засоби прийнятні. Один з наслідків такої войовничості є готовність брати участь в будь-якому, часто нелегітимному, антиконституційному або радикальному політичному діянні. Типовим виправданням фундаменталістів є те, що вони знищують зло, виконуючи бажання Бога (Аллаха).

На жаль, дуже часто релігійний фундаменталізм, в даному разі ісламизм, використовується вузькою групою осіб, що прагнуть підкорити політику своїм кон'юнктурним міркуванням, амбітним та корисливим цілям.

В той же час мережева, широко розподілена структура фундаменталістських ісламістських організацій стійка і маловразлива. Крім того, ця структура багаторазово підсилює свою міць через підключення до інфраструктури атакованої сторони. Йдеться не тільки про Інтернет, банківські мережі та транспорт країн європейської цивілізації. Експлуатуються навчальні системи, політичні технології та економічні інститути «атакованої сторони», що цілком укладаються в рамки фундаменталістської концепції — вести війну засобами супротивника.

Ударною силою є нова зброя масового ураження — шахіди. Виробництво цієї зброї не вимагає великих заводів, шахт, великих складів, а ресурси для виробництва «людини-бомби» не обмежені і легко відновлювані. При цьому ісламісти вибирають центри, руйнування яких зможе максимально дезорганізувати суспільне життя, дезорієнтувати масову свідомість, викликати потужні негативні емоції (страх, апатію).

Вони вважають, що для завдання шкоди зовсім необов'язково вражати центри державного або військового управління, що було метою у звичайних війнах,— вибір конкретного об'єкта нападу не має особливого значення. Цим об'єктом є мирне населення країни.

Традиційні структури безпеки типу міждержавних збройних альянсів не пристосовані для боротьби з фундаменталістськими

погрозами. Більше того, неадекватне використання міці найсильнішою у військовому відношенні держави світу та її союзників в Іраку не тільки виявило свою неефективність, але й додало «нового дихання» транснаціональному тероризму.

Наявність ядерної зброї для удару у відповідь втрачає сенс: немає конкретної адреси, «сторона, яка погрожує» розсіяна серед мирного населення на величезній території. Супротивник — не держава, це не компактний суб'єкт. Це мережева організація, що охоплює півконтиненту, поступово проникає на Європейський субконтинент і Північноамериканський континент легальними і нелегальними каналами міграції. Тому можливості для відповідного цільового удару, організованого за допомогою традиційних військових засобів, тут зовсім незначні.

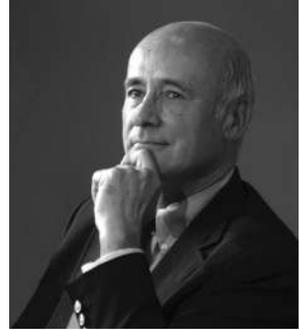
Нові війни мають складнішу багаторівневу структуру з погляду складу конфлікуючих сторін. Сторонами більшості внутрішньодержавних конфліктів є недержавні актори, а саме: організована злочинність, кримінальні групи, релігійні рухи, міжнародні благодійні організації, діаспора, повстанські групи⁴¹. Така диверсифікація сторін конфлікту свідчить не тільки про нові можливості та потенціал, що отримали ці актори завдяки об'єктивним процесам у міжнародній системі, а й про багатозарову структуру протиріч, що лежать в основі кожного з сучасних конфліктів, та складність завдання щодо їх тривалого врегулювання на основі задоволення інтересів усіх.

Зіткнення великих держав та міждержавні війни типу Першої або Другої світових воєн справді стають все менш ймовірними, однак світ не стає безпечнішим.

У сучасному світі зростає кількість держав, міжнародних інститутів, різноманітних неурядових організацій, міжнародних мафіозних структур і злочинних груп, збільшується економічна міць і політичний потенціал великого бізнесу, інтенсифікуються масові міграційні потоки, посилюється вплив найбільших ЗМІ на свідомість і поведінку людей. При цьому, по-перше, надзвичайно ускладнюються відносини між цими різнорідними акторами; по-друге, зростають їхні можливості впливати на всю міжнародну систему в своїх інтересах.

У цілому ж відбувається ускладнення форм і ставок сучасної збройної боротьби та, відповідно, всього стратегічного середовища

світової політики. На думку Д. Біля, скажімо, постбіполярний конфлікт набуває форми тріади, заснованої на «взаємоперетинанні динамік централізації, децентралізації та транснаціоналізації»⁴². По суті, те ж саме має на увазі Дж. Най, кажучи, що світова політика перетворилася на «тривимірну шахову гру». При цьому «на верхній дошці» представлені класичні військові аспекти відносин між державами; «на середньому рівні» — рівні міжнародної економіки — розподіл сили має багатопольярний характер; нарешті, «на нижній дошці» — «на рівні транснаціональних відносин — сила поширюється в широких межах і хаотично розподіляється між державами та недержавними гравцями»⁴³.

Джозеф Най

Щодо співвідношення понять, то вітчизняний суспільствознавчий дискурс загалом і політологічний зокрема характеризуються у цьому контексті певним термінологічним хаосом. Внаслідок об'єктивних і суб'єктивних причин постає проблема концептуалізації як поняття війни, так і категорії «воєнно-політичний конфлікт». Не дійшовши однастайності у визначенні цих термінів, а також підміняючи їх однопорядковими поняттями, некритично підходячи до проблеми зіставлення категорій, більшість дослідників ще більше заплутують становище. Одним з таких шляхів заведення у глухий кут є дотримання юридичного підходу без зважання на політологічний, соціологічний та філософський набуток.

В міжнародно-правовій юридичній практиці термін «війна» поступово замінюють відносно новим поняттям «збройний конфлікт». Термін «міжнародний збройний конфлікт» вперше офіційно був застосований в Женевській конвенції 1949 року. Це дає підстави окремим дослідникам, незалежно від суспільного та міжнародного контекстів, відштовхуватися саме від цієї категорії.

До збройних конфліктів міжнародного характеру відносять:

- необоронні війни в порядку здійснення державою або групою держав права на індивідуальну або колективну самооборону від агресії;

- національно-визвольні війни колоніальних або залежних народів, що піднялися зі зброєю в руках на боротьбу за своє національне визволення та утворення власної незалежної держави.

У першому випадку можна говорити про класичні міждержавні війни, головною ознакою яких є участь у конфлікті двох або більше суб'єктів міжнародного права — держав. Причому характеристика збройного конфлікту як «оборонного», «реалізація права на самооборону» не має кваліфікуючого значення для застосування терміну «війна». Це може бути війна агресивна, але з дотриманням формальних вимог, зазначених вище.

Складно назвати дії США в Іраку оборонною війною, однак формальні вимоги, як оголошення і т. п. були виконані. До такого роду конфліктів належить війна між Іраном та Іраком (1980–1990), війна за Фолклендські острови (1982), зіткнення між Лівією і Чадом за володіння територією Аозу (1973–1988), дії ПАР в Анголі (1975–1989), конфлікт у Кувейті (1991). Додамо, що існує небезпідставна думка, що ознака «збройний» характеризується застосуванням зброї проти іншої воюючої сторони, а тому конфлікт неможливо назвати «збройним», якщо не застосовується зброя, адже без неї поняття «збройний конфлікт» втрачає свою специфіку⁴⁴.

Свою чергою є й твердження, що термін «воєнний конфлікт» значно ширший, ніж поняття «війна». Він охоплює «всі види організованих форм збройних сутичок соціальних сил як всередині держави, так і на міждержавному рівні, або між коаліціями держав, які характеризуються достатнім рівнем керованого насильства, переходом від мирних до мілітарних способів життєдіяльності з неминуче широким порушенням прав та свобод населення»⁴⁵. У цій інтерпретації, її автори відносять поняття «війна» до різновиду воєнного конфлікту та зазначають, що за своєю формою вона є видом збройного конфлікту.

«Воєнний конфлікт» є досить широким поняттям, яке використовується як в офіційних документах, наукових працях, так і в повсякденні. На думку певних вітчизняних учених, суттєвою ознакою воєнного конфлікту слід вважати масштабність. Згідно з пропонованою ними базовою типологією воєнних конфліктів, локальна війна є їх складовою — на відміну від світової практики, де збройний конфлікт розглядається як стадія воєнного конфлікту.

У широкому розумінні, військовий конфлікт — це є гостра форма зіткнення сторін щодо розв'язання суттєвих протиріч в процесі соціальної взаємодії із застосуванням збройної сили⁴⁶. У вузькому розумінні — це одна з форм збройних сутичок із застосуванням регулярних та іррегулярних збройних формувань, які не переходять у війну. «Військовий конфлікт — це гостра форма вирішення протиріч між державами, із двостороннім застосуванням збройних сил». Або ж: «військовий конфлікт визначає як будь-яке збройне зіткнення, форму вирішення протиріч між державами, різними соціальними групами із застосуванням військової сили»⁴⁷.

Найбільш оптимальною за такої формальності підходів видається позиція, в якій пропонується методологічне використання поняття «військово-політичний конфлікт», обґрунтоване тим, що, на відміну від військового конфлікту, у військово-політичному конфлікті розвиваються і розв'язуються тільки політичні суперечності. Військово-політичний конфлікт і війна мають загальну сутнісну ознаку — політичну суперечність, яка розв'язується у формі збройної боротьби за допомогою військової сили. Водночас, ці поняття не тотожні, позаяк «війна не включає всього розмаїття процесів, форм і способів розв'язання суперечності»⁴⁸. Політичні суперечності у війні, як правило, розв'язуються тільки у формі збройної боротьби. «Без збройної боротьби немає війни. А військово-політичний конфлікт — це боротьба у різних формах, де, безумовно, превалює збройна боротьба, але остання не є обов'язковим моментом виникнення конфлікту», — обґрунтовує Г. Перепелиця⁴⁹. Обов'язковим моментом військово-політичного конфлікту, його необхідною ознакою є саме застосування або загроза застосування військової сили.

Тож, військово-політичний конфлікт — це зіткнення політичних інтересів суб'єктів політики з використанням військової сили, а найбільш типовою формою військово-політичного конфлікту є війна — це суспільно-політичне явище, основний зміст якого визначається збройною боротьбою.

Представники різних філософських шкіл і напрямів бачать причини війн по-різному — в економіці, політиці, психології людей, нестачі життєвого простору, ресурсів, сировини. Війну можна розглядати:

- по-перше, як засіб, що використовується політиками для досягнення своїх цілей;

- по-друге, як збройну боротьбу двох і більше суспільних суб'єктів (зокрема, як державно організовані суб'єкти), які чинять опір одне одному;
- по-третє, як певний стан суспільства в усіх його вимірах, яке характеризується домінантою збройного насильства та відповідних йому способів і засобів.

Війна і процес її виникнення, як мінімум, підпорядковані діям закономірностей політики (тенденцій у політиці), збройної боротьби та суспільства в їх взаємозв'язку та взаємозалежності.

За сучасних умов воєнно-політичні конфлікти набувають якісно нового наповнення як за змістом бойових дій, кількісно-якісними показниками, так і за типом суперечностей, які розв'язуються. При цьому на першому плані в них стоять соціально-політичні передумови виникнення конфліктів, сепаратизм, територіальні суперечності, національний менталітет того чи іншого етносу, елементарна боротьба за владу, економічні суперечки тощо, які призвели до збільшення кількості як міжнародних, так і внутрішньодержавних небезпечних соціально-політичних конфліктів, а останні у більшості випадків переросли в локальні, регіональні конфлікти за участі коаліцій держав проти однієї держави.

Незважаючи на заборону використання військової сили у міжнародних відносинах, держави досить часто звертаються до неї для вирішення суперечок та конфліктних ситуацій, що виникають між ними. Це стосується й новітньої історії, коли закінчився тривалий період холодної війни та глобальне протистояння двох наддержав.

Світова спільнота дедалі частіше стикається з новими, нетрадиційними формами війн і конфліктів, які стали постійним атрибутом сучасного етапу міжнародних відносин. У багатьох регіонах світу посилюється міждержавне суперництво на регіональному і місцевому рівнях, що зумовлює зростання небезпеки виникнення значної кількості насильницьких конфліктів, більшість з яких набули форми збройного протистояння. Локальні війни і воєнні конфлікти різного масштабу та інтенсивності, що стали постійною формою силового вирішення політичних, територіальних, етнонаціональних, релігійних, економічних та інших протиріч, становлять одну з основних загроз як для національної, так і для міжнародної безпеки.

З вищезазначеного можна дійти висновку, що поняття «збройний конфлікт» за своїм значенням і змістом є дуже близьким до поняття «воєнний конфлікт», де сутнісною ознакою виступає поняття «військова сила». Тому поняття «воєнний конфлікт» і «збройний конфлікт» практично рівнозначні, з тією лише різницею, що у «збройному конфлікті» акцентується увага насамперед на двосторонньому процесі застосування військової сили⁵⁰.

Воєнно-політичний конфлікт складається з двох частин: політичної та воєнної. З одного боку, він є політичним протиріччям, боротьбою між соціальними силами з приводу політичної влади. З іншого — збройна боротьба, використання воєнної сили, що виступає як механізм розвитку і вирішення конфлікту. У воєнному конфлікті можуть вирішуватися суперечності різного характеру: економічні, територіальні, демографічні, етнічні, національні, релігійні, ідеологічні, кримінальні. Найширше його можна визначити як суперечку, в якій, принаймні, одна організована сторона демонструє бажання і готовність застосувати озброєне насильство для реалізації своїх інтересів у проблемному регіоні.

Воєнно-політичні конфлікти відбуваються в різних формах, починаючи від незначних зіткнень напіввійськових формувань і закінчуючи досить масштабними бойовими діями, що охоплюють значні території. Як правило, причиною цих конфліктів є боротьба за політичну владу в державі, що робить їх наслідки для населення більш відчутними. Прикметною рисою сучасних конфліктів також є посилення ролі зовнішніх сил та їхнього впливу на хід та перебіг сучасних воєнно-політичних конфліктів, які продовжують залишатися продовженням політики воєнними засобами, інструментом досягнення політичних та геополітичних цілей та реалізації економічних інтересів.

Настання ж багатопольярного світу замість біпольярного за умов глобалізації супроводжується сплеском цілої низки конфліктів, характерною ознакою яких є їхній перехід з глобального рівня на регіональний і локальний. Локальні ж війни і воєнні конфлікти становлять сьогодні одну з основних загроз як для національної, так і для міжнародної безпеки.

Григорій Перепелиця

Отже, на порядку денному постала проблема створення цілісної концепції воєнно-політичного конфлікту, яка б дала змогу запропонувати ефективні способи його врегулювання. Розпочнемо її побудову з виявлення сутності воєнно-політичного конфлікту. Відтак за логікою Г. Перепелиці, політичний терор і політичний тероризм з використанням погрози воєнною силою можна віднести до різновидів воєнно-політичних конфліктів⁵¹.

Політичний тероризм справді схожий на воєнно-політичний конфлікт низької інтенсивності. Спільним є насильницька основа та політичне цілепокладання, адже і воєнно-політичний конфлікт, і політичний тероризм — це форма організованого насилля. Але тероризм, який ми бачили в Нью-Йорку, Парижі, Брюсселі — це глибоко законспіровані анонімні організації та групи, «туманний ворог», «привиди», що розсіяні в середині країн і по всьому світу водночас. Він не може бути «воюючою стороною», здатною вести збройну боротьбу з військами, уникає цього в принципі. Війна з таким ворогом за допомогою армії — нонсенс, адже війна, як стверджував раніше ще К. Клаузевіц, є завжди зіткненням двох живих відкрито протидіючих одна одній озброєних сторін⁵². Збройні ж сили слабко сприяють боротьбі з законспірованим тероризмом.

Своєю чергою В. Смолянук зауважує, що «останні збройні конфлікти і локальні війни дають підстави стверджувати, що соціально-політичною реальністю стають воєнні сутички нового зразка, якісна відмінність яких полягає в досягненні політичних цілей без масових армій, а шляхом застосування оптимальної комбінації інших форм міждержавного насильства, серед яких воєнне насильство посідає чільні, але не виключні позиції»⁵³. Підтвердженням цієї тези можна вважати палестино-ізраїльський конфлікт, який фактично перетворився на «терористичну війну».

Йдеться про тероризм як особливу форму бойових дій, як «новий вид війни» (за висловом Б. Дженкінса). Згідно з цією позицією, обсяг поняття «тероризм» може бути включений в обсяг поняття «війна».

Так, наприклад, М. Лібіг категорично стверджує, що тероризм не є соціальним феноменом, це — форма малої війни⁵⁴. Додамо, принагідно, й той доконаний факт, що Росія сьогодні також веде терористичну війну проти України та й проти всього західного світу, оскільки використовує усі можливі засоби для дискредитації демократичних цінностей, втілює засоби індивідуального терору, застосовує акції терористичного саботажу тощо і реалізації “права сили”, а не сили права, на якій базується західна цивілізація.

Політичний тероризм тісно пов’язаний з державною політикою зацікавлених у підтриманні міжнародної напруженості певних країн світу, що, відповідно, є неможливим без залучення відповідних організованих структур, діяльність яких спрямована на дестабілізацію обстановки у визначеній країні (регіоні), дискредитації її уряду, окремих державних і політичних лідерів, розпалювання міжнаціональної та релігійної ворожнечі, спонукання населення до непокори органам державної влади та місцевого самоврядування, підготовку озброєного опору та втягнення місцевого населення у збройну боротьбу, здійснення інших протиправних дій шляхом розповсюдження удаваних чуток та дезінформації.

Свого часу Д. Кеннеді висловлював думку, що тероризм — це війна засідок, а не битв, прагнення до перемоги шляхом виснаження та дезорганізації суперника замість втягування його у відкриту війну⁵⁵. Тому звідси, на перший погляд, здається, що політичний тероризм має багато спільного з партизанським рухом, враховуючи те, що вони використовують подібні методи боротьби. Проте є істотна різниця: партизанська боротьба (яку, наприклад, Г. Перепелиця визначає як форму воєнно-політичного конфлікту, при якому одна із сторін воює на території, яку контролює супротивник⁵⁶), на відміну від тероризму, не спрямована проти цивільного населення і тому має певну громадську підтримку.

Партизанська боротьба розглядається як використання збройного насилля недержавними, нелегальними організаціями, яке спрямоване все ж таки на військові об’єкти. Тероризм же, навпаки, спрямовує збройне насилля в основному на невійськові об’єкти, оскільки він, головним чином, розрахований на психологічний ефект, а не на воєнно-стратегічну перемогу⁵⁷. Таким чином, розмежування між

терористичною та партизанською боротьбою можна проводити за таким критерієм: дотримання чи нехтування правилами збройної боротьби, тобто — правилами збройних конфліктів.

У вузькому розумінні, має рацію твердження, що збройний конфлікт — конфлікт між середніми й великими соціальними групами, у якому сторони використовують озброєння (збройні формування), крім збройних сил⁵⁸.

У широкому розумінні, під збройним конфліктом воєнні експерти розуміють будь-який конфлікт із застосуванням зброї, проте у збройному конфлікті таке застосування зброї є двостороннім. При цьому збройним конфліктом можна вважати і форму вирішення національно-етнічних, релігійних, політичних, територіальних та інших протиріч із застосуванням засобів збройного насильства, як усередині країни, так і щодо суміжної держави (держав), при якій держава не переходить у стан війни⁵⁹. Видами воєнних конфліктів можна вважати також і прикордонні конфлікти, військові акції, збройні інциденти і внутрішні збройні конфлікти⁶⁰.

«Під воєнним конфліктом варто розуміти будь-яке зіткнення, протиборство, форму вирішення протиріч між конфліктуєчими сторонами із застосуванням воєнної сили для досягнення певних політичних цілей. Його основними формами є конфлікти різних масштабів (локальні, регіональні, світові) при яких держави не переходять в особливий стан, характерний для війн (збройні інциденти, прикордонні зіткнення й військові акції),— узагальнює С. Вовк.— Особливе місце в цьому ряді займають громадянські війни, у які за певних умов можуть переростати внутрішні збройні конфлікти. Тому що, на відміну від внутрішніх збройних конфліктів, де політичними цілями виступають проблеми самовизначення й територіальної приналежності, твердження унікальності соціокультурних, національних і конфесійних цінностей, метою громадянської війни є боротьба за державну владу»⁶¹.

Таке формулювання можна доповнити й думкою, що воєнний конфлікт є зіткненням інтересів соціально-політичних суб'єктів із застосуванням військової сили⁶², або ж й твердженням, що під воєнним конфліктом можна розуміти протиріччя між суб'єктами воєнно-стратегічних відносин, підкреслюючи ступінь загострення цих

протирич і форму їхнього вирішення (з використанням в обмежених масштабах збройних сил)⁶³. Є й міркування, що воєнний конфлікт — це форма міждержавного конфлікту, що характеризується зіткненням інтересів протиборчих сторін, які для досягнення своїх цілей використовують з різним ступенем обмеження воєнні засоби⁶⁴.

Отже, якщо б ми досліджували виключно воєнні конфлікти, то тим самим стверджували, що основними сторонами конфліктів з використанням воєнних засобів є виключно держави. Але для сучасних, навіть міжнародних, конфліктів це далеко не завжди так. В останню чверть минулого століття основними суб'єктами протиборства виступали: держави (коаліції держав); національно-визвольні рухи й організації; правлячі режими (центральні уряди) і збройні опозиційні угруповання у внутрішньодержавних конфліктах. Сьогодні все частіше прямими учасниками конфліктів виступають не тільки держави в єдності їхніх інститутів, а й різні соціальні спільноти, економічні, кримінальні організації, особливістю яких в сучасному світі є те, що вони набувають політичного характеру.

Поняття воєнно-політичний конфлікт також слід співвіднести з такими поняттями, як окупація, гуманітарна інтервенція, агресія. Окупація — це оволодіння територією, яка не знаходиться під суверенітетом якоїсь держави. При цьому, розрізняють фіктивну (або символічну) та ефективну окупацію. «Перша носить формальний характер й обмежується зазвичай підняттям державного прапора на даній території або ж заявою з боку відповідної держави про свій вступ у володіння певною територією, — пояснює Г. Костенко. — Ефективна окупація передбачає дієвий контроль та управління територією і має декілька правил, а саме: мирний характер окупації; практичне здійснення суверенних дій; здійснення суверенних дій у тому обсязі, який передбачено територіальним верховенством; безперервне здійснення таких дій. Можливість гуманітарної інтервенції передбачена Статутом ООН, згідно з яким у разі існування будь-якої загрози миру, будь якого порушення миру чи акту агресії в умовах недостатності заходів, не пов'язаних із застосуванням збройних сил, Рада Безпеки ООН уповноважена здійснити такі дії повітряними, морськими чи сухопутними силами, які є необхідними для підтримки чи відновлення міжнародного миру і безпеки»⁶⁵.

CONVENTION FOR THE DEFINITION OF AGGRESSION
London, 3 July 1933

Parties: Romania, Estonian Republic, Latvian Republic, Polish Republic, Turkish Republic, Persia, USSR, Afghanistan, Finland

...Mindful of the fact that the Briand-Kellogg Pact, of which they are signatories, prohibits all aggression,

Deeming it necessary, in the interests of the general security, to define aggression as specifically as possible, in order to obviate any pretext whereby it might be justified; ...

And judging it essential, in the interest of the general peace, to bring into force, in between their countries, precise rules defining aggression, until such time as those rules shall become universal; ...

Article 1

Accordingly, the aggression in an international conflict shall, subject to the agreements in force between the parties to the dispute, be considered to be State which is the first to commit any of the following actions:

(1) Declaration of war upon another State;

(2) Invasion by its armed forces, with or without a declaration of war, of the territory of another State;

(3) Attack by its land, naval or air forces, with or without a declaration of war, on the territory, vessels or aircraft of another State;

(4) Naval blockade of the coasts or ports of another State;

(5) Provision of support to armed bands formed in its territory which have invaded the territory of another State, or refusal, notwithstanding the request of the invaded State, to take, in its own territory, all the measures in its power to deprive those bands of all assistance or protection.

Article 3

No political, military, economic or other considerations may serve as an excuse or justification for the aggression referred to in Article 2. (For examples, see Annex.)

ANNEX TO ARTICLE III

... A. The internal condition of a State:

E.g., its political, economic or social structure, alleged defects in its administration; disturbances due to strikes, revolutions, counter-revolutions, or civil war.

B. The international conduct of a State:

E.g., the violation or threatened violation of the material or moral rights or interests of a foreign State or its nationals; the rupture of diplomatic or economic relations; economic or financial boycotts; disputes relating to economic, financial or other obligations towards

*Конвенція визначення агресії
(Лондон, 3 липня 1933 р.)*

з таких дій: оголосить війну іншій державі; вторгнеться за допомогою власних ЗС, навіть без оголошення війни, на територію іншої держави; нападе своїми сухопутними, морськими чи повітряними силами, навіть без оголошення війни, на територію судна чи повітряного судна іншої держави; піддасть морській блокаді береги або порти іншої держави; надасть підтримку збройним бандам, які, будучи сформованими на її території, вторгнуться на територію іншої держави, або відмовиться, незважаючи на вимогу країни, проти якої здійснено вторгнення, ужити на власній території всіх залежних від неї заходів для позбавлення згаданих злочинців усілякої допомоги чи заступництва.

При цьому додавалося, що жодне політичне, військове, економічне чи інше міркування не може бути вибаченням чи виправданням агресії. Конвенція 1933 р. є безтерміною та чинною нині для держав, що її підписали, та їхніх правонаступників/продовжувачів, зокрема й для Російської Федерації.

Важливою особливістю цього документа є те, що він мав конкретне практичне правове застосування ще в грудні 1939 р., коли Генеральна Асамблея Ліги Націй, ідентифікувавши на його основі акти агресії СРСР проти Фінляндії (радянсько-фінська зимова війна 1939 р.), ви-

Нагадаємо, що сучасне визначення поняття «агресія» було сформульоване ще у Лондонській конвенції, ухваленій 3–5 липня 1933 р. під егідою Ліги Націй 12-ма державами, зокрема СРСР — ініціатором і автором проекту тексту документа (правонаступником якого є Російська Федерація). Це міжнародний договір, що накладає на його підписантів конкретні міжнародно-правові зобов'язання. У його тексті визначено п'ять критеріїв агресії.

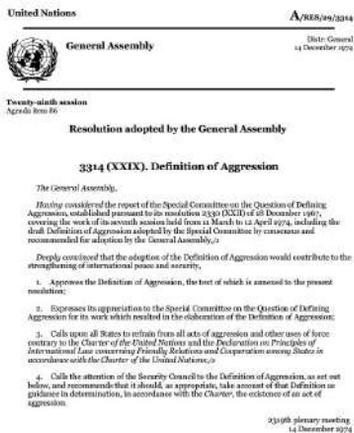
Конвенцією, зокрема, передбачено, що нападником/агресором у міжнародному конфлікті буде визнано державу, яка першою здійснить одну

ключила Радянський Союз із Ліги Націй. Отже, Лондонська конвенція не є лише теоретичним документом, а й міжнародним договором, застосування якого мало суттєві практичні правові наслідки⁶⁶.

Ознаки і характеристики акту та поняття «агресія» чітко визначаються Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН № 3314 (XXIX), яку було ухвалено 14 грудня 1974 року. У Резолюції, зокрема, зазначається, що «агресією є застосування збройної сили державою проти суверенітету, територіальної недоторканності чи політичної незалежності іншої держави...»⁶⁷. У ст. 3 вказаного документа наголошено на тому, що: «Будь-яка з наступних дій, незалежно від оголошення війни... кваліфікуватиметься як акт агресії: а) вторгнення або напад збройних сил (ЗС) держави на територію іншої держави, анексія із застосуванням сили території іншої держави чи її частини; б) бомбардування... або застосування... зброї державою проти території іншої держави; в) блокада портів або берегів держави ЗС іншої держави; г) напад ЗС держави на суходільні, морські чи повітряні сили... іншої держави; ґ) застосування ЗС однієї держави, що перебувають на території іншої, за угодою з приймаючою державою, на порушення умов, передбачених в угоді...; д) засилання державою... збройних банд... або найманців... проти іншої держави...»⁶⁸.

В науковій літературі все ж існують різні точки зору щодо визначення поняття агресії (агресивної війни) на національному рівні. Агресія (від лат.— напад) — це застосування збройної сили однієї держави проти суверенітету, територіальної недоторканності або політичної незалежності іншої держави або здійснені дії в будь-який інший спосіб, несумісні зі Статутом Організації Об'єднаних Націй.

Агресія виявляється у таких формах, як вторгнення або напад збройних сил певної держави на територію іншої, бомбардування

Резолюція Генеральної Асамблеї ООН № 3314 (XXIX), 14 грудня 1974 р.

або застосування будь-якої іншої зброї проти населення іншої країни, блокада узбережжя чи портів, напад на повітряні, морські або сухопутні сили іншої держави, використання території однієї держави іншою проти третьої держави, підготовка й відрядження озброєних банд, угруповань, найманців для здійснення дій на території інших держав. Цей перелік не є повним. Саме тому Рада Безпеки ООН може в разі необхідності та відповідно до положень Статуту ООН (ст. 4) кваліфікувати як агресію й інші агресивні дії⁶⁹.

Основною сутнісною ознакою воєнно-політичного конфлікту, на відміну від агресії, є збройна боротьба, як двосторонній процес використання зброї. Без збройної боротьби, власне, немає ні війни, ні збройно-політичного конфлікту. У збройній боротьбі переплітаються, концентруються всі зусилля держав, усі їхні потенційні можливості, тому що за її допомогою досягаються їхні політичні інтереси та цілі. Ненасильницькі ж засоби стають підпорядкованими збройній боротьбі і відіграють другорядну роль. При цьому збройна боротьба має відносну самостійність. Вона ніби характеризує насильницьку воєнно-технічну сторону війни, що підкоряється своїм власним законам⁷⁰.

Хоча збройна боротьба і є однією з основних ознак воєнно-політичного конфлікту та війни як однієї з форм збройно-політичного конфлікту, проте, їхньою найглибшою сутністю є політична суперечність, що закладена в них. Як свідчить історія, війни, воєнно-політичні конфлікти виникають через несумісні політичні інтереси і цілі, які мають суб'єкти політики. Застосування воєнної сили, зокрема армії завжди викликане ухваленими політичними рішеннями.

Отже буде правомірним стверджувати, що війна як і будь-який воєнно-політичний конфлікт — це результат політичних відносин, а не форма збройної боротьби. Формою збройної боротьби є бій, бойова операція тощо, адже змістом збройної боротьби є наступальні або оборонні бойові дії протидіючих сторін.

Воєнно-політичний конфлікт і війна мають загальну основну сутнісну ознаку — політичну суперечність, що вирішується за допомогою воєнної сили. У той же час ці поняття не є тотожними. Війна не включає всієї різноманітності процесів, форм і способів розвитку цієї суперечності.

На досягнення цілей війни працює вся політична і правова надбудова, ідеологічні засоби, духовна сфера, економічний базис, поза як у війні, звичайно ж, переслідуються головні політичні інтереси та цілі держави. Протиборчими сторонами у війні виступають суб'єкти, які мають велику суспільну значущість — держава, коаліція, блок держав, національно-визвольні рухи. Хоча значна кількість західних авторів (Ф. Валле, Є. Криппендорф, Л. Опенгаймер, Т. Ропп, Ш. Руссо, Г. Гайд) вважають суб'єктами війни виключно держави⁷¹. Так, Т. Ропп, автор книги «Війна в сучасному світі» й статті на цю тему в «Енциклопедії Американа», визначає війну як «конфлікт між державами з застосуванням сили»⁷².

Военно-політичний конфлікт поряд із глибинними зв'язками та відносинами, що виражають його сутність, містить у собі елементи, що обумовлені також конкретними обставинами, які складають зміст досліджуваного явища. Зміст, як відомо, завжди ширше своєї сутності, тому для розуміння воєнно-політичного конфлікту в його змістовному аспекті необхідно з'ясувати джерела, особливості, можливу типологію досліджуваного явища.

Аналіз подій у світі за останні десятиріччя свідчить про збільшення кількості локальних воєнно-політичних конфліктів або, за класифікацією НАТО, конфліктів низької інтенсивності. Незважаючи на мирний перепочинок середини 1990-х, на початку нового тисячоліття загальний рівень конфліктності на локально-регіональному рівні не тільки не знижується, але навіть не проявляє тенденції до відносної стабілізації. Перехід до несилової цивілізації, про який говорилося на початку ХХІ ст., як зокрема вважав Ф. Фукуяма, говорячи про кінець західної цивілізації, відтягується на невизначений термін, про що промовисто свідчить dokonana дійсність.

В останні десятиріччя серед фахівців точаться дискусії не тільки щодо нових типів війни, але й щодо трансформації поняття «війна», її суті та особливостей. У науковій, спеціалізованій та політичній літературі відсутнє однозначне трактування цього феномена, а натомість використовується низка визначень сучасного типу ведення війни. Її називають «нелінійною», «неконвенційною», «гібридною», «змішаною», нестандартною», «війною без лінії фронту», «проксі-війною», «партизанською» чи «конфліктом низької інтенсивності» тощо.

Мартін ван Кревельд

Дослідник війни, ізраїльський поле-меолог М. ван Кревельд переконує, що війна в класичному розумінні перестане існувати в найближчому майбутньому, а їй на зміну придуть конфлікти низької інтенсивності, з бойовими сутичками, терактами, масовими вбивствами мирних громадян та тотальною пропагандою, що стане одним з елементів контролю за населенням. В останні роки виникла форма військового конфлікту, який починається з «мирних» антиурядових акцій і завершується жорсткою громадянською війною та зовнішньою інтервенцією. Ця форма цілком може бути названа новим типом війни сучасної епохи.

Така війна виходить за рамки традиційних уявлень про неї, набуваючи комбінованого характеру, перетворюючись у заплутаний клубок політичних інтриг, запеклої боротьби за ресурси та фінансові потоки, непримиренних цивілізаційних зіткнень. У хід пускають усі можливі засоби, сторони вдаються до будь-яких, найбезчесніших способів і прийомів дій — як силових, так і несилових. Жертвами конфлікту нового типу стають мирні жителі, насамперед найбільш беззахисні категорії населення — старі люди, жінки та діти. На полі бою сучасного воєнного конфлікту поряд з регулярними військами з'являється безліч нових дійових осіб: іррегулярні формування повстанців та бойовиків, кримінальні банди, міжнародні терористичні мережі, приватні військові кампанії та легіони іноземних найманців, підрозділи спецслужб різних країн світу, а також військові контингенти міжнародних організацій.

За умов громадянської війни стає неможливим відрізнити винних від невинних, ворогів від союзників, скотарів та хліборобів від бойовиків і терористів-смертників.

Мережево-центрична війна (англ. network-centric warfare) — війна, орієнтована на досягнення інформаційної переваги за допомогою об'єднання військових об'єктів в інформаційну мережу. На відміну від «мережєвих воєн» — це суто воєнна концепція, що пройшла тривалий шлях від інтелектуальних розробок і мозкових штурмів

через експерименти та симуляції до практичних дій та вплинула на зміну воєнної стратегії США і, відповідно, на інфраструктуру Пентагону. Вона багато в чому стала можливою завдяки інфокомунікаційній іпостасі (створенню глобального інфокомунікаційного оточення) та інфокомунікаційним технологіям⁷³. Іншими словами, сутність цієї воєнної доктрини полягає у проведенні війни, що зорієнтована на досягнення інформаційної переваги, *Effects-based operations*⁷⁴. Така концепція ведення воєнних дій передбачає збільшення воєнної потужності угруповання об'єднаних сил за рахунок створення інформаційно-комунаційної мережі, що пов'язує джерела інформації (розвідки), органи управління та засоби ураження (придушення). Це забезпечує доведення до учасників операцій достовірної та повної інформації про обстановку практично в реальному масштабі часу.

Асиметрична війна — війна між супротивниками, у військових силах яких існує істотний дисбаланс (асиметрія) або які застосовують кардинально різні стратегії й тактику, відповідно, ставлять різні політичні цілі та використовують інакші засоби ведення війни. Щоби компенсувати дисбаланс традиційних засобів ведення бою, більш слабка сторона асиметричної війни звертається до нетрадиційних засобів: партизанської війни, диверсії, пасивного опору, терористичних актів, психологічної війни, підтримки антиурядових угруповань, антиурядових рухів (партій) тощо⁷⁵.

Вже з середини 2000-х років у західній науковій думці з'являється термін «гібридна війна», проте у багатьох випадках її трактували в інших термінах та поняттях, на відміну від сучасних тлумачень. Концептуальним обґрунтуванням такої війни протягом першої чверті ХХІ ст. займалися такі зарубіжні вчені, аналітики та військові теоретики: Р. Глен, Дж. Гордон, Д. Кілгаллен, У. Немет, Дж. Маттіс, Р. Уїлкі, Ф. Гоффман, Е. Сімпсон, Ф. ван Каппен, М. ван Кренвельд, Е. Лукас, Дж. Макуен та інші.

«Гібридна війна» (англ. *hybrid warfare*) — термін, запропонований наприкінці ХХ ст. у США для опису воєнної стратегії, яка поєднала в собі малу війну, звичайну війну та «кібервійну». Такий підхід до ведення воєнних конфліктів є різновидом не самої війни, а способу її здійснення. Американський військовий дослідник полковник збройних сил США Дж. Мак Куен вбачав у «гібридній війні» поєднання

традиційних та асиметричних форм насилля з одночасним залученням у конфлікт населення, яке проживає на даній території, та введення в оману міжнародної спільноти для того, аби нівелювати її вплив на даний конфлікт. Дж. Мак Куен доводив, що «гібридна війна» є одним із сучасних проявів асиметричної війни, яка розгортається у трьох площинах: серед громадян, які мешкають у зоні конфлікту; серед громадян агресора; серед міжнародної спільноти⁷⁶.

Френк Гофман

Автором концепції «гібридна війна» є теоретик в галузі збройних конфліктів та військово-політичної стратегії Френк Г. Гоффман⁷⁷. Він зазначає, що конфлікти будуть мультимодальними (такими, що ведуться різними способами) та багатоваріантними, що не входять у межі простої конструкції ведення збройного конфлікту чи війни. За Ф. Гоффманом, майбутні загрози можуть більшою мірою бути охарактеризовані як гібридне співвідношення традиційних та нерегулярних стратегій і тактик, це децентралізоване планування та виконання, участь недержавних акторів з використанням одночасно простих та складних технологій.

Італійський вчений, філософ У. Еко називав ці конфлікти неовійнами. І що цікаво, одне з перших його правил безпосередньо повертає нас до т. зв. «зелених чоловічків», оскільки звучить так: «У неовійні важко зрозуміти, хто є ворогом»⁷⁸. Цей принцип, нагадаємо, максимально був використаний у кримській ситуації початку окупації росіянами півострова та на Сході України, оскільки Росія у відповідь на звинувачення могла лише розводити руками, мовляв, нас там немає⁷⁹.

Своє трактування «гібридної війни» пропонує М. Айшервуд, який зазначає, що потенційно «гібридну війну» сьогодні можуть вести багато конфліктуючих держав. Він пояснює, що складний характер «гібридної війни» вимагає від воєначальників та цивільних лідерів розуміння свого операційного оточення або відчуття бойового простору. «Гібридний» супротивник може приховуватися поміж цивільного населення, бути не схожим на типового ворога та використовувати «електронний притулок», створений глобальним телекомунікаційним ринком⁸⁰.

Авторитетний довідник Military Balance за 2015 рік тлумачить «гібридну війну» як «використання воєнних та невоєнних інструментів в інтегрованій кампанії, спрямованій на досягнення неочікуваності, захоплення ініціативи та отримання психологічних переваг, що використовують дипломатичні можливості; масштабні й блискавичні інформаційні, електронні та кібероперації; прикриття і приховування військових і розвідувальних дій, у поєднанні з економічним тиском»⁸¹.

Для характеристики сучасного протистояння України та Росії також можуть бути застосовані такі поняття, як «неконвенційна війна», «нерегулярна війна» чи «змішана війна», або ж спонсоровані державою «гібридні війни». У цих поняттях вказується на «розмивання» обрисів військового конфлікту та залучення до нього невійськових засобів, які у звичному стані не мають прямого стосунку до класичного воєнного протистояння.

«Гібридна війна» — це тип неформатної війни, в якій неможливо чітко визначити сторони конфлікту, чим користується сторона-агресор. У гібридних війнах на першому місці стоїть інформаційно-психологічний вплив на населення, на другому — економічно-політичні (торговельні, газові, дипломатичні) протистояння. А силові операції, які застосовуються наприкінці, мають на меті не так завоювати чи втримати територію, як породжувати хаос, неперервний конфлікт і постійне генерування провокацій.

Держава, яка веде «гібридну війну», реалізує угоду з недержавними виконавцями — бойовиками, групами місцевого населення, організаціями, зв'язок з якими повністю заперечується. Т. Шелінг у своїй книзі «Стратегія конфлікту» довів, що так звані «чисті» конфлікти, в яких інтереси сторін є протилежними, існують лише у війні, спрямованій на взаємне знищення, що у сучасних умовах буває достатньо рідко. Таким чином, можна дати таке визначення «гібридної війни» — це поєднання воєнної загрози, прихованої інтервенції, таємного постачання зброї та систем озброєння, економічного шантажу, інформаційної провокації у ЗМІ з метою дезінформації для досягнення політичних та військових цілей країни-агресора⁸². При цьому країна-агресор залишається публічно непричетною до розв'язання конфлікту.

Слід зазначити, що за умов «гібридної війни» на передній план виходять проблеми насильницького розв'язання конфліктів, що характеризуються високою інтенсивністю і широким застосуванням методів прямої агресії, а також здатністю залучати у свою сферу та заражати все нових людей, руйнуючи історично сформовану систему державної стабільності й, отже, безпеку.

Аналіз сучасних науково-практичних поглядів на сутність «гібридних війн» (як новітньої форми неконвенційного, асиметричного протистояння) наголошує на її багатовимірному характері, що вбирає в себе власне воєнний, політичний, інформаційний, економічний та соціокультурний виміри. Ще століття тому, в переважній більшості, він майже вичерпувався збройною боротьбою, а зараз дедалі більше доповнюється дипломатичною, економічною, інформаційно-психологічною, розвідувально-диверсійною, терористичною та іншими формами боротьби, які підпорядковуються єдиній меті й розгортаються не тільки на території певних країн, але й на глобальному геополітичному просторі.

РОЗДІЛ 2

РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКЕ ПРОТИСТОЯННЯ: КЛЮЧОВІ НАПРЯМИ

2.1. Ідеологія рашизму як провідна домінанта повномасштабної агресії РФ супроти України: основні ідеологеми /імперативи/, асиметричні відповіді

В основі агресії РФ проти України лежить ідеологія рашизму, яка є на сьогодні одним із найбільш небезпечних викликів, які ставлять під загрозу не лише окремі нації, але й усю людську спільноту. Вона є провідною державною ідеологією в сучасній Російській Федерації. Ця ідеологія представляє собою руйнівний симбіоз основних принципів фашизму та сталінізму, що виправдовує агресивну геополітику Росії, спрямовану на окупацію та анексію територій інших країн.

Російський фашизм, або рашизм, широко використовується для характеристики політичної ідеології та соціальної практики злочинного режиму Росії наприкінці ХХ — на початку ХХІ століття. Дослідники вважають, що путінський режим використовує ідеї «особливої цивілізаційної місії» росіян, «старшості братнього народу» та нетерпимості до культурних елементів інших націй у повсякденних справах. Русифікація, насамперед, слов'янських народів, розповсюджується і на інші нації, що раніше були частинами Російської імперії або СРСР. Використання фальшивого російського православ'я стало моральною панацеєю для нащадків радянських атеїстів.

Рашизм стає загрозливим не лише для України, а й для Європи та світу в цілому, оскільки він апробує втілення своєрідного симбіозу оновлених форм фашизму та сталінізму. Як людиноненависницька ідеологія, рашизм пропагує будь-які методи, включаючи військові, для знищення всіх, хто не підтримує ідеологію так званого «руссакого міра». Небезпека збільшується через те, що рашизм має практичні аспекти як в межах країни, так і в зовнішній політиці.

На нашу думку, ця ідеологія почала активно проявлятися саме з приходом до влади В. Путіна. Згадаймо його фразу про «розпад Радянського Союзу як найбільшу геополітичну катастрофу ХХ століття», яку він проголосив у 2005 році чи Мюнхенську промову у 2007 році, де він акцентував увагу на незадоволенні так званим «однополярним світом» під керівництвом Заходу (США), а отже вже тоді він прагнув до зміни світового порядку і до посилення ролі Росії до статусу СРСР за часів апогею холодної війни.

На формування ідеології сучасного рашизму вплинули також ідеї низки ультранационалістичних і шовіністичних російських інтелектуалів та публіцистів. Серед них виділяється російський ідеолог і пропагандист А. Дугін. Його концепція базується на напівконспірологічній теорії про багатовікове протистояння між «атлантистами» (морськими державами) та «євразійцями» (континентальними сухопутними країнами Європи й Азії) та концепції «руссакого міра». А. Дугін переконує, що після Другої світової війни ця боротьба набула форми протистояння між США й західними країнами на боці «атлантистів» і Радянським Союзом на боці «євразійців». За його твердженнями, від 1991 року, після розпаду Радянського Союзу, цей прапор «євразійців» перейшов до Росії.

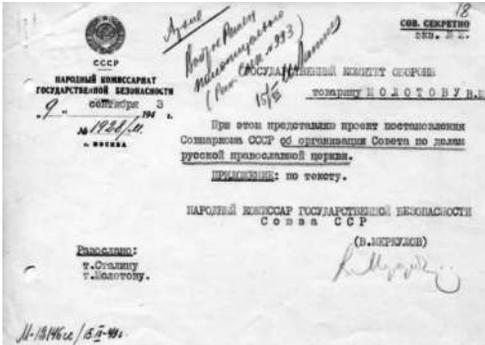
У своїй книзі «Основи геополітики», виданій у 1997 р., А. Дугін приділив багато уваги Україні, розглядаючи її як «величезну небезпеку для всієї Євразії». Зазначаючи потребу в «геополітичній декомпозиції України», він стверджував, що існування України як суверенної держави є загрозою для геополітичної безпеки Росії. А. Дугін досить активно пропагував ідеї «євразійського світу» та визнання певного «російського цивілізаційного примату». Його концепції мали значний вплив на деякі верстви російського суспільства та знайшли віддзеркалення в офіційних позиціях російських урядових чиновників.

Думки А. Дугіна віддзеркалилися у риторичі В. Путіна, зокрема у його риторичі з виправдовування агресивного вторгнення Росії в Україну у 2022 році, вказуючи на необхідність захисту «євразійських інтересів», збереження впливу Росії на регіон, боротьбу з міфічним українським «нацизмом» та стримуванням просування «англо-саксонського» НАТО на європейський Схід.

Ще одним представником рашистської ідеології, який заперечує суверенітет України, є літературний критик і теоретик альтернативної історії С. Переслегін. Він також пропагує ідеї «євразійського світу», висловлює свої пропозиції і рекомендації для різних країн на своєму сайті «Імперський генеральний штаб». С. Переслегін позиціонує себе як прогнозист і висловлює скептичні оцінки щодо здатності Збройних Сил України контратакувати. В одній з його статей у серпні 2022 р. він висловив сумніви щодо того, чи може Україна вважатися справжньою державою та чи українці мають національну мову. Він вважає «українську мову» штучним конструктом, створеним з елементів старослов'янської мови та місцевих «дніпровських» діалектів. Пропагандистська стратегія С. Переслегіна щодо російськомовного населення України включає «взяття під захист» того, що залишиться від країни в найбільш несприятливому випадку. Ці ідеологеми також використав російський диктатор В. Путін, який у своїй статті «Про історичну єдність росіян та українців» аргументував ідею «одного народу» зі спільною «давньоруською» мовою XI–XIII століть. Такий підхід, однак, об'єктивні й неупереджені історики вже давно визнали неправдивим.

Подібні погляди на Україну, які виражалися у формі геополітичних концепцій та ідеологічних підходів, не були винятковими серед російських інтелектуалів та філософів й у 1990–2000-х роках. Багато осіб, які вважали себе геополітиками, філософами або інтелектуалами, висловлювали подібні думки. Це включало в себе ідеї про «руській світ», геополітичні претензії до чужих територій, включаючи Україну, та інші концепти, які демонстрували зверхність та відмову визнати суверенітет окремих країн.

«Русській світ» також, як ми знаємо, був фактично офіційною доктриною Російської Православної Церкви, яку вона й сьогодні продовжує поширювати. І дуже небезпечно, що подібною практикою на території України продовжує займатися Українська Православна Церква (Московського патріархату), яка хоча й заявляє, що нічого спільного на даний момент з Російською Православною Церквою не має, але насправді й надалі продовжує підтримувати з нею зв'язки і популяризувати ідеї «русского світу» серед українського населення, що є прямою загрозою національній безпеці.

Подання (цілком таємно) народного комісара безпеки СРСР В. Меркулова «про організацію Ради зі справ російської православної церкви» (9 вересня 1943 р.)

як західний імперіалізм, єврейський сіонізм, китайський маоїзм та український буржуазний націоналізм, український неонацизм тощо⁸³.

Розглядати «рашизм» як культурний феномен, що пов'язаний з тенденцією до порядку, яка в Росії отримала авторитетну підтримку з середини 2000-х років пропонує М. Липовецький. Концепція окремого порядку в РФ стала інтерпретуватися у глобальних термінах, де Європа та Америка руйнують світовий порядок та систему моральних цінностей через ледь не суцільну підтримку сексуальних меншин, нетрадиційних релігійних вірувань тощо, а Росія, натомість, виступає за його збереження і охорону. Тож у путінській Росії «розламування» світового порядку пов'язують із західною постмодерною фазою розвитку культури і ця фаза характеризується захистом прав етнічних, сексуальних та інших меншин, ідеями фемінізму, відстоюванням свободи слова та релігії, а також іншими проявами лібералізму. «Тому реакція на цей новий «безпорядок» виявляється у расизмі, гомофобії, антифемінізмі й сексизмі. І Росія стає немовби охоронцем цих «святинних цінностей»», — відзначає М. Липовецький⁸⁴.

Проте важливо відрізнити політичні та ідеологічні рухи, які виступають за консервативні цінності від удаваного консерватизму задля збереження диктатури, від тих рухів, які переходять до агресивних військових дій, порушуючи міжнародне право. Зрештою саме путінська Росія відзначається тим, що використовує свою ідеологію тради-

Цілком природним і логічним є вислід, що коріння сучасного рашизму і його провісників починається ще з радянського періоду й саме ідеологічний спадок Радянського Союзу і КДБ вплинув на формування світогляду В. Путіна. Тож саме з совєтської (радянської) спадщини й з комуністичної ідеології в путінській само-свідомості з молодю глибоко проросли такі наративи

ційних цінностей, що є лише маскою і приводом до агресії, як підставу для агресивної війни та втручання в суверенні справи інших країн, зокрема, супроти України.

У західному суспільстві термін рашизм почав активно використовувати, поміж інших, Т. Снайдер. Він вважає, що фашисти, які називають інших «фашистами», — це фашизм, доведений до своєї нелогічної крайності як культ безумства. Росіяни, що спотворювали реальність і закликали до розпалювання ненависті, насправді створили «шизофашизм», проте, на його думку, українці надали цьому явищу більш вірну назву — «рашизм», який є концептуалізацією світогляду В. Путіна⁸⁵. На його (Т. Снайдера) думку, українці значно раніше від західних аналітиків окреслили появу фашистських тенденцій у росіян. Він також описав ключові атрибути рашизму: культ лідера і культ мертвих, корпоративна держава (держава, де економічні питання держави вирішують великі корпорації, підконтрольні владі), міфічне минуле, цензура, теорії змови, централізована пропаганда, а тепер і війна та руйнування⁸⁶.

Інша американська дослідниця Е. Епплбаум також підкреслює, що термін «фашизм» неповною мірою може описати те що відбувається в нинішній Росії. «Мені не подобається термін фашизм у російському контексті. Лише з однієї причини: бо він нагадує більшості людей у світі про Голокост і масове вбивство євреїв. Це відвертає увагу. Слово «рашизм» тут доречніше, бо воно вказує, що ми маємо справу з особливою російською версією ідеології винищення — і відтак цей термін конкретніший і корисніший», — зауважує вона⁸⁷. На думку Е. Епплбаум, рашизм є формою колоніалізму або ж гіперімперіалізму сучасної Росії, а В. Путін — одним з найбільших воєнних злочинців ХХІ ст., оскільки розв'язав проти українців війну з чіткими інтенціями геноциду. І це його відразу ставить у нову категорію, позаяк раніше кремлівського диктатора вважали «м'яко авторитарним» політиком, а тепер — він точно став одним з найбільших злочинців нашого часу.

Щодо інших проявів втілення ідеології рашизму, то ними є безпідставне і неспровоковане розгортання Російською Федерацією локальних конфліктів на територіях суверенних держав, що колись входили до складу СРСР. Серед таких конфліктів можна вказати Придністров-

ський конфлікт 1990 року (Молдова), першу російсько-чеченську війну 1994–1996 років (Ічкерія), другу російсько-чеченську війну 1999–2009 років (Ічкерія), російсько-грузинську війну 2008 року (Грузія) та російсько-українську війну, що триває від 2014 року (Україна), убивчі дії ЗС РФ на Близькому Сході у 2015–2024 (Сирія), терор ПВК «Вагнер» та Африканського корпусу в регіоні Сахель тощо.

Ще за часів чеченської війни, лідер чеченського народу Д. Дудаєв говорив про такі риси російського імперіалізму, які ми сьогодні визначаємо як «рашизм»:

- тактика випаленої землі, знищення всього як основний принцип дії;
- шизофренічна форма манії панування над світом;
- рабська психологія;
- паразитування на фальшивій історії, на окупованих територіях і на пригноблених народах;
- постійний політичний, правовий та ідеологічний тероризм⁸⁸.

Розглянемо концептуальні засади ідеології рашизму. Рашизм відкидає принцип «сили права», але активно пропагує «право сили», порушуючи елементарні права та свободи людини, міжнародні норми, підтримуючи самовладдя та насильство, ігноруючи національний суверенітет сусідніх країн, відкрито критикуючи та принижуючи інші нації та народи колишнього СРСР через демонстративне заперечення їх існування та намагання русифікувати.

Надзвичайно небезпечною є масова пропаганда, яку рашизм поширює не лише в Росії, але й по всьому світу в рамках своїх дезінформаційних ПСО. Відкрите перекручування та вигадкування фактів, поширення грубої неправди та маніпуляції хворобливих уявлень, зокрема щодо причин військової агресії проти України, є характерними прийомами російських засобів масової інформації. Загалом, російська влада використовує цю пропагандистську методику завжди — вона була розроблена ще в радянські часи та удосконалена теперішнім кремлівським режимом.

Під час широкомасштабного вторгнення 24 лютого 2022 р. в Україну, коли стали відомі факти масових вбивств на Київщині, російські ЗМІ відкрито підтримували та виправдовували деукраїнізацію, денацифікацію та геноцид українців.

Однією з ключових парадигм, яка лежить в основі рашизму є концепція «руссаго міра» (т. зв. «російського світу»). Ці теоретичні розробки, які інтелектуально підживлюють російську інтелігенцію, військовий, поліцейський та політичний клас, відкидають загальнолюдські цінності і стандарти, закріплені міжнародним правом. Автор концепції «руссаго міра» А. Дугін, про якого вже згадувалося, вважає, що Україна повинна бути анексована Росією через відсутність геополітичного, культурного імпорту, загальнолюдської важливості та інших факторів. Він стверджує, що українська проблема є загрозою для всієї Євразії, тому в ній має бути встановлений «санітарний кордон».

Головні тези концепції Дугіна включають:

- o Окремішність «російської цивілізації»: ключовим твердженням є те, що російська цивілізація є особливою і відрізняється від решти світу. Виражає переконання в тому, що інші нації не можуть повністю розуміти російський спосіб життя і мислення, тому вони є меншовартісними. Згадаймо, що те саме проповідував А. Гітлер, вважаючи німців великою і вищою нацією, а всіх інших — меншовартісними.
- o Зверхність «російської цивілізації»: впевненість у вищості російської духовності над іншими цивілізаціями. Це служить підґрунтям для виправдання власної політики та визначення Росії як морального лідера світу.
- o «Русскій мір» всюди: ідея, що там, де існує хоча б одна «російська душа», там вже й існує «російський світ». Це розширює вплив Росії на інші країни, особливо на ті, де мешкає російська діаспора.
- o Єдність російського народу: заперечення існування окремих національностей, зокрема українців та білорусів, і визнання їх як вигадок іноземців. Аналогія з нацистською ідеологією, яка заперечувала право євреїв на існування.
- o «Росія — країна переможців»: використання воєнних подій, зокрема Дня Перемоги (який також встановлено не у той день, як в усіх державах світу), для об'єднання суспільства та формування відчуття величчя, непереможності та єдності нації.
- o Формування міфу про оточення Росії ворогами: створення образу зовнішнього ворога, який виправдовує необхідність «силь-

ної руки» для забезпечення порядку та протидії «підступним діям ворогів».

- о Різні силові методи вирішення зовнішньополітичних цілей: визнання можливості вирішення зовнішньополітичних завдань, включаючи використання військових методів, як частину стратегії забезпечення інтересів Росії на міжнародній арені.

Ця ідеологічна основа визначає політико-ідеологічні засади режиму влади і суспільної моралі в Росії та слугує підґрунтям для її зовнішньополітичних рішень та внутрішньої мобілізації населення.

Володимир Огрізко

На думку українського дипломата В. Огрізко «практичний рашизм» у внутрішній політиці Росії виявляється через кілька характерних ознак:

- 1) Обмеження демократичних прав і свобод громадян, а також імітація демократичних процесів. Формальність демократичних інститутів в Росії відзначається відсутністю справжньої конкуренції та реального впливу громадян на політичні рішення.
- 2) Створення культури особистості вождя (Владіміра Путіна) та підтримка ідеї його бездоганності та винятковості. Це сприяє концентрації влади в руках одного лідера та використанню його образу для уособлення всієї держави.
- 3) Корпоративізм у державному управлінні: розстановка «своїх» кадрів на ключових посадах у державному апараті та великих корпораціях. Це сприяє створенню закритого кола влади, де ключові рішення приймаються обмеженою групою осіб.
- 4) Нехтування економічними та соціальними інтересами: пріоритет влади надається «величч Росії», інколи за рахунок ігнорування економічних та соціальних потреб переважної більшості населення.
- 5) Використання силових структур для придушення опозиції та критиків режиму, а також для створення атмосфери страху і підозрливості в суспільстві.
- 6) Введення системи державної пропаганди та цензури для формування прихильного режиму сприйняття ситуації в країні. Це включає

контроль за інформацією та створення узгодженої «картинки світу» в інтересах влади⁸⁹.

Ці ознаки свідчать про авторитарний характер влади та обмеження політичних, економічних та громадянських прав в ім'я утримання інтересів владного режиму.

У березні 2022 р. аналітичний центр VoxUkraine опублікував статтю «Русизм, або чому росіяни — нові нацисти». Його автори детально пояснили, що режим В. Путіна запозичив щонайменше 10 відмінних рис від інших тоталітарних режимів, на яких зараз базується російське суспільство та російська система влади:

1) пропаганда та переписування історії: «Так само, як Гітлер, Муссоліні та радянський диктатор Йосип Сталін, Путін вважає за краще «покладатися на власні сили» (автаркію, самодостатність) та «державу, оточену ворогами». (економічні санкції та голосування в ГА ООН лише підтверджують цей наратив). Це типовий нацистський реваншизм. Бажання компенсувати поразку в холодній війні;

2) культ особистості: «Це забезпечують міфології, глибоко вкорінені російською пропагандою: Путін — «національний лідер», Путін «об'єднав російські землі», «Хороший хлопець», «Путін проти олігархів», «Росія виграла війну в Чечні»;

3) символізм: «Літера Z була присутня на знаках розрізнення 4-ї поліцейсько-гренадерської дивізії СС, яка під час Другої світової війни воювала у Франції, СРСР, Греції, Угорщині, Польщі, Німеччині. Підрозділ був причетний до злочинів проти мирного населення. Так, 10 червня 1944 р. вони спалили село Дістомон у Греції, убивши 228 жителів (з них 53 дитини та 117 жінок). Z походить від символів рун, називається Wolfsangel (Вовчий гачок). У різні часи він був символом жорстокої і необмеженої тиранії, ненависті, нацистів і неонацистів»;

4) геноцид інших народів: «У путінській Росії існує культ переваги (величі) російської культури, мови, історії, армії, економіки, державної традиції понад усе. Вони також пропагують наратив про меншість, дургорядність, провінційність та нерозвиненість інших культур, мов, традицій тощо (зокрема української). Цей наратив був домінуючим серед більшості російського населення ще з часів Російської імперії та СРСР»;

5) ігнорування міжнародного права: «Підписавши з СРСР договір про ненапад на 10 років (до 1949 р.), нацистська Німеччина порушила

його вже на світанку 22 червня 1941 р., коли напала на СРСР. Так само і путінська Росія, напавши на Україну в 2014 і 2022 роках, порушила сотні міжнародних договорів»;

6) однопартійність: «З 2003 року «Єдина Росія» (партія Путіна) мала більшість у парламенті, яка згодом трансформувалася в конституційну більшість (понад 72% після 2021 р.). Немає впливових опозиційних партій. Усі інші партії є або союзниками «Єдиної Росії», або невеликими та мізерними, які існують лише для «макетної демократії» (КПРФ, ЛДПР, «Справедлива Росія», «Яблуко» тощо)»;

6) тісна співпраця держави і церкви: «У путінській Росії Православна церква Московського патріархату де-факто є слугою держави, підтримує агресивну зовнішню політику»;

7) цементування традиційних гендерних ролей: «У фашистській Італії, нацистській Німеччині та сталінському СРСР існував культ сім'ї. Чоловік мав бути «годувальником» сім'ї, патріотом, який працює на благо держави та захищає країну під час війни чи повинен пожертвувати собою заради держави. Жінка повинна була реалізувати себе насамперед як домогосподарка, мати. У путінській Росії гомосексуалістів переслідують, а іноді й фізично знищують»;

8) тотальний контроль над медіа: «Незалежні медіа знищуються, а соціальні мережі закриваються»;

9) необмежений вплив силових служб (поліції, спецслужб): «У нацистській Німеччині війська охорони (СС) керівної партії та підпорядкована їм структура — таємна поліція (гестапо) — мали повний контроль над суспільним життям. У путінській Росії Міністерство внутрішніх справ і Федеральна служба безпеки також мають величезний контроль над суспільством»⁹⁰.

Росія досить активно використовує й механізм індоктринації, який можна охарактеризувати як постійний процес повторення певної ідеї чи переконання для певної групи чи населення країни в цілому, допоки реципієнти не приймуть нав'язувані твердження без будь якої критики чи запитань⁹¹. Особливо активно індоктринація використовується репресивними режимами в сфері освіти, щоб дітей, які не мають чітко сформованої системи переконань перетворити у фанатиків, сліпих виконавців злочинних наказів репресивних режимів, зокрема нинішнього путінського режиму. Так Рада ООН з прав людини як ін-

доктринацію, кваліфікує ідеологічне навчання дітей у медресе Пакистану та Афганістану для подальшого залучення до воєнних дій. Подібну систему активно використовує й рашистська Росія, викравши лише до кінця літа 2022 р. з України вже від 307 тис. до 600 тис. дітей⁹². Організація Об'єднаних Націй чітко назвала ці депортації воєнними злочинами, додаючи, що ці факти є «достовірними»⁹³ і що загарбники відправляли українських дітей до Росії в межах масштабної програми виправлення демографічної кризи. Саме за ці факти злочинної депортації українських дітей Міжнародний кримінальний суд 17 березня 2023 р. видав ордер на арешт президента РФ В. Путіна. Особлива небезпечність індоктринації саме для дітей полягає в тому, що саме вони досить швидко демонструють лояльність і їх легко індоктринувати, оскільки діти мають менше попередньо сформованих концепцій і переконань, які вербувальникам потрібно було б спростувати або змінити.

Поширення ресентименту також стало звичною політикою Кремля. В тоталітарних та авторитарних державах, що найбільш наочно можна спостерігати на прикладі сучасної Північної Кореї чи Російської Федерації, людина стає чистим продуктом соціальних маніпулятивних технологій і насамперед масованої державної пропаганди, яка свідомо формує у населення викривлену та перекручену картину дійсності і насаджує образ зовнішніх ворогів. Зокрема для Росії — це українці та мешканці західних країн, які й нібито винні у всіх бідах росіян. Для керівників тоталітарних держав людина є не ціллю, а лише засобом досягнення мети, а відтак цінність людського життя нівелюється і задля інтересів тоталітарної держави знищуються тисячі чи навіть мільйони людей. Але найбільша проблема полягає в тому, що викривлений образ дійсності в тоталітарних державах стає істинною реальністю для мільйонів людей. Виникає явище ресентименту — тотальної відмови від реальності, що прямо пов'язана з почуттям безпорадності людей, нездатних внести хоча б мізерну зміну в життя своєї країни.

Ресентимент характерний для носіїв рабської свідомості, для людини, яка не здатна критично оцінювати навколишню дійсність і не має стійкої системи моральних чи релігійних цінностей, а отже є ідеальним об'єктом для зомбування і соціального маніпулювання. Аналізуючи сучасну ситуацію в Російській Федерації, слід зазначи-

ти, що російська влада намагається на власних теренах та всього пострадянського простору сформувати нову імперську спільноту, здійснюючи процес «повторної колонізації» шляхом творення потужного гуманітарного і інформаційного впливу з метою поширення ідей «русского міра».

Зокрема на сході та півдні України, на тимчасово окупованих територіях досить активно поширюється проросійська імперська історична пам'ять, етнокультурна символіка, мова, комунікації, що передбачає вилучення будь-яких альтернативних джерел інформації для населення цих регіонів. Поширення сепаратистських настроїв призводить до створення зон локальних конфліктів по усьому периметру колишнього імперського кордону. Ідея відродження «великої Російської імперії» настільки заволоділа свідомістю вищої політичної еліти Росії, що спричинила послаблення критичного та стратегічного мислення та відмову від «принципу реальності», побудову викривленої уявної реальності шляхом постійної інформаційної експансії та утвердження брехні як ключового принципу політики.

За умов, коли політика держави починає будуватися на тотальній брехні або запереченні очевидних фактів, ми стикаємося з абсолютно особливим типом політики, яким успішно займалися попередні тоталітарні режими. Відтак “спецоперація на Україні” стала благородною війною проти уявних фашистів, ізоляція Росії — її затвердженням в ранзі великої незалежної держави, занепад економіки і падіння доходів — тимчасовими труднощами, швидке подолання яких призведе до зростання добробуту і щастя всіх росіян. Відчуження від впливу на реальність пов'язане з глибокою кризою інституцій. Для пересічного громадянина інституційна криза виражається в тотальній перверсії функцій правоохоронних органів та органів влади, трансформації гуманітарної сфери, освіти, науки, спрямованих на закріпленні в масовій свідомості викривленої картини світу. Але викривлена картина світу не може бути довговічною, так як вона заперечує істинну реальність, призводить до підриву економічного і політичного благополуччя Росії заради створення химерних ідеалів, віри у власну незламну силу і могутність, що не відповідає дійсності. Відмова від реальності, дефактуалізація в Росії входить в стадію саморуйнування держави і суспільства і може бути зупинена тільки масовим прозрін-

ням російського суспільства внаслідок падіння путінського режиму, жорсткої економічної кризи чи програшу у війні.

Аналізуючі сутнісні ознаки рашизму, слід зазначити, що це ідеологія яка також активно поширюється і у сфері зовнішньої політики, де використовується комплекс засобів для протистояння цивілізованому світу. Це включає:

- ✓ порушення міжнародного права, намагаючись виправдати свої дії агресією та несанкціонованими втручаннями;
- ✓ акти агресії та тероризм: рашизм виявляється у вчиненні актів збройної агресії, тероризму, геноциду та інших злочинів проти людяності, що порушують міжнародний порядок та безпеку;
- ✓ втручання у внутрішні справи через кампанії дезінформації, активну пропаганду, підкуп політиків, громадських діячів та журналістів, формуючи проросійську опозицію;
- ✓ використання нових методів війни зокрема кібернападів та інших інноваційних методів ведення війни для досягнення своїх політичних цілей;
- ✓ захист авторитарних режимів: росія підтримує авторитарні режими у світі, що допомагає їй зміцнювати свої позиції на міжнародній арені;
- ✓ використання ядерного шантажу та загроз тероризму для досягнення своїх політичних цілей;
- ✓ нав'язування історичної псевдоправди, спрямованої на вигоду Росії, як частину інформаційної війни;
- ✓ зловживання правом вето в ООН для захисту своїх інтересів та блокування рішень, спрямованих проти її дій.

Цей комплекс дій робить рашизм небезпечним для стабільності та безпеки не тільки в Україні, але і в усьому світі. Проте якби не намагалася Росія переконати весь світ у тому, що вона унікальна і неповторна, має давню історію і багату культуру, і що вона перемагає в російсько-українській війні і що ніякі санкції їй не страшні, стратегічно і геополітично вона вже програла. Весь світ вже не сприймає її як потужного геополітичного гравця.

Відтак в умовах посилення зовнішніх загроз та викликів для України зокрема продовження повномасштабної агресії з боку Росії, дуже важливим є формування ефективної інформаційної політики Україн-

ської держави, зокрема й ефективних ПСГО, які будуть спростовувати ідеологію рашизму, всі брехливі російські історичні та політичні міфи та сприятимуть формуванню україноцентричної національної ідентичності.

Відтак для остаточного подолання рашизму потрібне ще й посилення спільних зусиль націй країн цивілізованого світу. Дії міжнародної коаліції для підтримки України у війні з Росією можуть бути спрямовані на наступне:

- забезпечення Збройних Сил України різноманітною і ефективною зброєю в достатній кількості для опору російській агресії та звільнення тимчасово окупованих територій (це може включати якісне та кількісне поповнення озброєння, а також технічну та інформаційну підтримку);
- застосування системних та принципових міжнародно-правових механізмів для забезпечення реалізації комплексу санкцій економічного та політико-правового характеру щодо Росії (це може включати обмеження чи припинення торговельних відносин, фінансові санкції не тільки на Росію, а й на ті країни, які їй допомагають, та інші заходи тиску на кремлівський режим);
- активне ведення протипропагандистської кампанії на національних та глобальних рівнях для протистояння російській пропаганді (це включає розкриття фальшивих інформаційних кампаній, зміцнення інформаційної безпеки та підтримку незалежних медіа, формування ефективної політики в сфері історичної пам'яті).

2.2. Особливості російсько-української війни: виміри інформаційно-релігійний, міжнародний, воєнно-політичний

На даний момент у світі явно простежується тенденція до зростання рівня конфліктної напруженості, тому досить актуальним питанням є розробка адекватного прогностичного механізму для виявлення потенційних вогнищ напруженості, ефективність якого, значною мірою, залежить від врахування і ґрунтовного аналізу джерел, особливостей, структурних елементів того чи іншого типу конфлікту. Щоб перемогти у «гібридній війні» треба мати не лише найсучасніші

збройні сили і новітнє озброєння, силові структури, що здатні до проведення антитерористичної боротьби, а й вдосконалені та захищені засоби інформаційної боротьби тощо.

Останнім часом у зв'язку зі зростанням ролі інформаційної складової у збройній боротьбі в умовах глобалізації та появою інформаційного суспільства слід використовувати й термін «інформаційна війна», коли мета протиборства досягається суто засобами інформаційної боротьби. Отже, інформація як така у певному напрямі її використання стає своєрідним знаряддям досягнення політичних цілей, інформаційною зброєю⁹⁴. Інакше цю інформаційну складову варто було б розглядати лише як один з видів всебічного забезпечення і супроводження війни.

Для протидії брехливим наративам російської пропаганди потрібно реалізувати також потужну політику пам'яті. Створення національних місць пам'яті, таких як Пантеон національних героїв та меморіали пам'яті, є важливим елементом процесу формування національної ідентичності та утримання пам'яті про історичні події. Вони сприяють утриманню зв'язку між сучасністю та минулим, а також висвітлюють жертви та подвиги тих, хто боровся за свободу та незалежність.

Укладання прізвищ загиблих мирних мешканців на меморіалах та визначення місць, які найбільше постраждали від окупації, є важливим кроком для вшанування пам'яті та висловлення пошани до всіх тих, хто постраждав від конфлікту. Усі ці ініціативи спрямовані на зміцнення національної свідомості, підвищення патріотизму та формування активного ставлення до власної історії та культури.

Ці заходи мають на меті забезпечити не тільки безпеку України, але й відверто протистояти агресивній політиці Росії та сприяти встановленню міжнародного порядку, заснованого на принципах правосудності та взаємоповаги.

Станом на кінець 2024 р. Україна зазнала збитків від російської агресії більш ніж на 800 мільярдів доларів. Однак, окрім руйнувань житлової та промислово-енергетичної інфраструктури, окупанти не зупинялися і перед знищенням пам'яток історико-культурної спадщини. За даними Міністерства культури та інформаційної політики в Україні знищено чи пошкоджено 1200 пам'яток історико-культурної

спадщини. Проте це тільки попередні дані оскільки інформація постійно надходить в ЮНЕСКО і остаточний список буде сформовано тільки після закінчення війни.

Слід зазначити, що напад на історичну пам'ятку, що перебуває під захистом ЮНЕСКО "Блакитний щит" є порушенням норм міжнародного права і вважається військовим злочином. Все це підтверджує той факт, що Російська Федерація не тільки країна-терорист і країна-агресор, а й країна-варвар, для якої немає нічого святого, яка руйнує все, що не є маркером її імперської ідеології та спадщини, в тому числі й важливі та унікальні історичні пам'ятки.

План розділу СРСР (1949 р.), який приписували Романові Шухевичу

На тимчасово окупованих територіях російські загарбники також знищують українську літературу, особливо книги де згадується Мазепа, Петлюра, Бандера, Шухевич, Чорновіл інші відомі українські діячі. Крім того на тимчасово окупованих територіях загарбники намагаються примусити вчителів навчати дітей виключно російською мовою й прославляти російську армію та «великого Путіна». За таких умов дуже важливо досліджувати особливості формування історич-

ної пам'яті як важливого чинника державотворення протидії російській інформаційній агресії.

Як відомо, кремлівський диктатор В. Путін взагалі заявив, що українського народу не існує і що Українська держава — це псевдодержавне утворення. Слід констатувати, що злочинне захоплення Криму і частини територій Донбасу у 2014 році стало можливим також частково і завдяки успіху кремлівської пропаганди, яка зуміла переконати частину населення цих регіонів в тому, що російські війська несуть йому мир, добробут і стабільність, а також, що разом з «Великою Росією» на них очікує «велике майбутнє»⁹⁵. Після варварських бомбардувань міст та сіл України та масового знищення мирного населення вже ніхто з українців не вірить в ці «кремлівські байки». Проте Кремль продовжує обдурювати свій власний народ й одним з основних інструментів в цьому напрямі є історична пам'ять як засіб формування шовіністичної, великоруської імперської ідентичності.

Відтак за умов посилення зовнішніх загроз та викликів для України, зокрема повномасштабної агресії з боку Росії, дуже важливим є формування ефективної державної політики пам'яті, яка буде спростовувати всі російські історичні міфи та сприятиме формуванню україноцентричної національної ідентичності.

Історична пам'ять є одним з головних чинників формування національної самосвідомості, важливим фактором забезпечення національної безпеки української держави. Усвідомлення культурно-історичної окремішності є джерелом політизації нації, легітимізації її суверенітету, державних кордонів та інституцій. Вкоріненість в історичному минулому формує у громадян почуття національної гідності, патріотизму, самодостатності, цементує єдність і неподільність українського народу. Конструювання національного міфу, формування на рівні колективної пам'яті цілісного погляду на історичне минуле, пробудження почуття спільності історичної долі є складовою українського національного проєкту, необхідною умовою демократичного європейського та євроатлантичного поступу України⁹⁶. Тому саме сьогодні питання формування ефективної політики пам'яті Українського народу набуває особливої ваги. В даному контексті важливо з'ясувати що ж таке історична пам'ять.

Так М. Ферретті розглядає історичну пам'ять крізь призму притаманних їй соціальних функцій і характеризує її як сукупність уявлень

про минуле, які у даному суспільстві, в даний історичний момент є домінуючими. Ю. Арутюнова вбачає її як процес, за допомогою якого суспільство актуалізує та переформатовує своє сприйняття минулого як невід’ємної складової своєї ідентичності, а Н. Яковенко акцентує увагу на міфологічній природі історичної пам’яті. Вона вважає що «історична пам’ять — красива метафора й не більше. Адже людська пам’ять про пережите зазвичай не сягає глибше трьох поколінь, тож ідеться про вигаданий образ минулого — певне “колективне переживання”, яке згуртовує спільноту. В цьому сенсі “історична пам’ять”, по суті, тотожна мітові, бо вибирає з хаотичного плину сущого лише якісь певні, потрібні спільноті, вартості, а також дає змогу долати тимчасовість і скороминущість життя окремої людини»⁹⁷.

Павло Гай-Нижник

На думку П. Гай-Нижника, *історична пам’ять* — це здатність людей утримувати у свідомості основні історичні події минулого аж до перетворення історичного знання в різні форми світоглядного сприйняття минулого досвіду, його фіксації в легендах та міфах, фактах та подіях, що певним чином сприяє конструюванню їх національного самоозначення, самосприйняття і самоприналежності до свого народу, раси, людства на тлі природного переплетіння бачення духовості, минувшини і сучасності

з проєкцією на майбуття.

До поняття «історична пам’ять» є дотичним термін «політика пам’яті». У його модерному розумінні це поняття концептуалізується у другій половині ХХ ст. на тлі активізації теоретичного та прикладного інтересу до історичної пам’яті, оскільки вивчення політики пам’яті створює передумови для відповіді на загальне теоретичне питання: хто формує соціальні уявлення про минуле і творить національні символи.

У сучасному інтелектуальному дискурсі словосполучення «політика пам’яті» набуло статусу усталеного терміну, який широко вживається у наукових, публіцистичних текстах та офіційних документах. Треба зазначити, що у працях з проблематики історичної

пам'яті та ідентичності інколи зустрічаються такі альтернативні терміни як «історична політика», «політика минулого» чи «політика історії»⁹⁸. Проте контекстуальний аналіз даних текстів свідчить про те, що по своєму змістовному наповненню зазначені поняття є дуже близькими, якщо не синонімічними, терміну «політика пам'яті». Останній, на наш погляд, є найбільш адекватним, оскільки об'єктом політики виступає не так історія чи минуле, а саме колективна пам'ять. До того ж, як цілком підставно вважає Л. Нагорна, «термін “політика пам'яті” сьогодні в Україні — один з найуживаніших у дискурсі ідентичності»⁹⁹.

Коли суб'єктом впровадження політики пам'яті виступає держава (суб'єктами впровадження політики пам'яті є також політичні партії, громадські рухи, інституції громадянського суспільства, наддержавні утворення тощо), вживається термін «державна політика пам'яті» як сфера державної політики та державного управління; сукупність офіційних репрезентацій історичного минулого, комеморативних стратегій та практик, орієнтованих на формування історичної пам'яті національної спільноти.

Відтак на сучасному етапі формування Української держави політика історичної пам'яті спрямовується на досягнення такого стану колективної пам'яті, який би міг підтримувати національну ідентичність, слугувати основою для суспільної єдності та консолідації, гарантувати громадянський мир та злагоду. Це завдання відображено, зокрема, й у ст. 11 Конституції України, де зазначено: «Держава сприяє консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури». На виконання цього конституційного завдання органами державної влади реалізується комплекс комеморативних стратегій та практик, орієнтованих на формування колективних уявлень про минуле, які є складовою політики національної безпеки в гуманітарній сфері. Проте дана сфера державної політики знаходиться у стані становлення, потребує корегування та подальшого вдосконалення.

За умов повномасштабного вторгнення з боку Російської Федерації держава повинна докласти максимум зусиль щоб повністю викоринити з українського інформаційного простору російський імперський історичний наратив.

В контексті формування правдивої історичної пам'яті дуже важливо також переглянути зміст підручників з української та всесвітньої історії та світової літератури. У цьому сенсі й заміна тоталітарних символів минулого є одним з першочергових завдань державної політики історичної пам'яті. Недооцінка цього важливого завдання й призвела до того, що саме на сході і півдні країни, де були найбільш поширені тоталітарні символи Радянського Союзу, найбільший успіх мала ідея «русского міра», яка значною мірою спирається на радянську символічну спадщину. Це все призвело до формування проросійської, пострадянської регіональної ідентичності в цих регіонах, що зумовило підтримку частиною місцевого населення сепаратизму та інтервенції Російської Федерації на ці території.

Керуючись саме цим наративом, російські війська знищують мирні міста та села України, цивільне населення. Тому потрібно, в першу чергу, демонтувати пам'ятники російським культурним чи політичним діячам, які поширювали російський імперський наратив, здійснити перейменування тих вулиць, історичних топонімів, які носять прізвиська російських політичних чи культурних діячів чи міст Російської Федерації та Білорусі. І в цьому напрямі робиться багато кроків, зокрема й завдяки зусиллям співавтора цієї книги П. Гай-Нижника як члена Експертної ради з питань подолання наслідків русифікації та тоталітаризму, що діяла протягом 2022–2024 рр. при Міністерстві культури та інформаційної політики України.

Одним з найбільш дієвих інструментів реалізації державної полі-

П'єр Нора

тики пам'яті є створення національних «місць пам'яті» — ключових історичних подій, постатей, артефактів, за допомогою яких спільноти встановлюють ціннісно-смысловий зв'язок зі своїм минулим. П. Нора, автор даного поняття, пропонує надзвичайне широке його тлумачення, відносячи до «місць пам'яті» події та знаменитості, ландшафти та пейзажі, музеї та монументи, свята та річниці, кладовища й храми, історичні символи й меморіали, комеморативні церемонії (ритуали) й паломництва

тощо¹⁰⁰. Одним з ключових «місць пам'яті» можуть стати Пантеони національних героїв і Меморіали пам'яті жертв мирного населення¹⁰¹.

Відтак, слід зазначити, що за умов посилення зовнішніх загроз та викликів для України дуже важливим є формування ефективної державної політики пам'яті, яка буде спростовувати всі російські історичні міфи та сприятиме формуванню україноцентричної національної ідентичності. Історична пам'ять є одним з головних чинників формування національної самосвідомості, важливим фактором забезпечення національної безпеки Української держави. Розробка ефективної державної політики пам'яті є важливим завданням Української держави на сучасному етапі розвитку, що сприятиме зміцненню й української обороноздатності

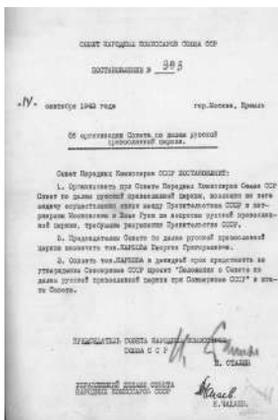
Аналізуючи повномасштабне вторгнення Російської Федерації в Україну, слід також враховувати релігійний чинник, оскільки релігійні інституції, зокрема Російська Православна Церква (МП), активно поширює ідеї «руссаго міра» та важливість «повернення ісконно руських земель», до яких й належить, з їхньої точки зору, й територія України. Ця концепція включає в себе ідею, що території, які колись були під контролем Москви, але втрачені на певний період, все одно залишаються «споконвічно російськими» і їх потрібно обов'язково повернути до складу Росії.

Слід відзначити провідну роль релігійного чинника в таких складових політичного процесу як утвердження незалежності, забезпечення державної цілісності й перспективного розвитку України; утвердження статусу та покращення іміджу України на світовій арені; утвердження високої культури міжетнічного спілкування; досягнення консенсусу та злагоди в українському суспільстві тощо.

В Україні вже історично склалося, що релігія як соціальний інститут, активно сприяла консолідації українського етносу, зміцненню моральних засад суспільства та забезпеченню суспільної стабільності і солідарності. Як ми знаємо, саме православ'я завжди було одним з ключових чинників формування української національної ідентичності ще від часів Русі та Козаччини тощо. Проте за умов посилення зовнішніх загроз відбувається певна функціональна трансформація релігії, яка спрямовується на виконання насамперед ціннісно формуючих, суспільно консолідуючих та безпекових функцій.

Водночас, оскільки сьогодні Українська Православна Церква (МП) несе значну загрозу національній безпеці країни, виконуючи деструктивні функції та намагаючись дестабілізувати внутрішньополітичну ситуацію всередині країни. Крім того вона намагається послабити зовнішньополітичний авторитет України, поширюючи брехливі наративи серед деяких західних політиків та певних західних ЗМІ щодо нібито порушення прав християн в Україні, а найголовніше — УПЦ (МП) є філією РПЦ та агентурою ФСБ і ГРУ РФ в Україні.

За підтримки РПЦ та російських спецслужб УПЦ (МП) довгий час діяла і поки що все ще діє на теренах України, популяризуючи ідею рускаго міра та єдності братніх слов'янських народів, серед яких російський народ є старшим братом. В даному контексті нагадаємо, що РПЦ була відновлена кремлівським диктатором Й. Сталіним у 1943 р. з метою консолідації російського суспільства і в той же час для контролю над віруючими, оскільки священники були під постійним наглядом спецслужб, або й напряму агентами КДБ. Ця традиція прослідковується і в нинішній РПЦ, очільник якої патріарх Кіріл (К. Гундяєв) був агентом КДБ, а нині є таким же агентом розвідки і зовнішньої розвідки РФ¹⁰².

Постанова Ради народних комісарів СРСР за підписом Й. Сталіна «Про організацію Ради зі справ російської православної церкви» (14 вересня 1943 р.)

Українська Православна Церква (московського патріархату) досить довгий час діяла і продовжує діяти як частина Російської Православної Церкви. У 2014 р. УПЦ (МП) підтримала вторгнення Росії в Крим і Східну Україну, надаючи певну матеріальну підтримку російським військовим, які використовували деякі церковні будівлі у цих регіонах як військові бази, польові лікарні чи з іншою метою і ця практика продовжилася й після повносяжного вдертя Росії в Україну.

УПЦ оголосила про певні статутні зміни, які нібито свідчать про її «повну автономію та незалежність» від РПЦ, проте на сайті останньої зазначено понад 100 членів Української Православної Церкви як членів єпископату РПЦ, відтак вона й надалі залишається

складовою Російської Православної Церкви, яка продовжує виправдовувати загарбницьку війну росії проти України. А останнім часом вона перейшла будь-яку моральну межу, коли зокрема на Всесвітньому російському народному соборі 27 березня 2024 р. назвала агресію Росії проти України «священною війною», виправдовуючи будь-які злочини російських військовослужбовців на українських територіях й, навпаки, називаючи їх визволителями та обіцяючи після смерті пробачення всіх гріхів.

Вона також чітко зазначила, що вся територія України повинна перебувати в зоні виключного впливу Росії чим свідомо закликала до порушення принципів суверенітету та територіальної цілісності України. У своєму підсумковому документі, так званому «Наказі», «псевдоправославні російські священники», взагалі зазначили, що ця «священна війна» ведеться не тільки проти України, а й проти всього колективного Заходу, який впав у сатанізм, відтак Росія — це єдина сила, яка здатна врятувати світ від «наступу глобалізму і пропаганди содомських цінностей»¹⁰³.

Тож, закликаючи до вбивства українців і свідомо поширюючи брехню, Російська Православна Церква порушила ключові релігійні християнські заповіді і не може в подальшому взагалі називатися церквою. Вкажимо, принагідно, що представниця Центру релігійної свободи Гудзонського інституту Н. Ші чітко акцентувала увагу на тому, що виправдання і прославлення війни російською церквою цілком логічно можна порівняти з джихадом, священною війною в ісламі, оскільки патріарх Кіріл РПЦ відкрито пообіцяв російським військовослужбовцям, що їхня загибель на території України «змиває всі гріхи, які людина скоїла»¹⁰⁴.

Україна є поліконфесійною держвою. В ній нараховується близько 120 релігійних конфесій і всі вони мають право на вільне сповідання своєї віри і популяризацію релігійних цінностей, якщо вони не несуть загрози життю людини чи не порушують закони держави¹⁰⁵. В Україні діє Закон «Про свободу совісті і релігійні організації», який чітко декларує права і свободи релігійних інституцій і є одним з найдемократичніших у світі оскільки закріплює плюральність українського суспільства. Гарантом того, що Україна була і залишається й надалі поліконфесійною країною, де не порушуються права і свободи

віруючих людей, є діюча нормативно-правова база держави, активна та вільна діяльність Міжцерковної Ради й інших міжконфесійних всеукраїнських об'єднань, громадських міжконфесійних інституцій, зокрема Міжнародної асоціації релігійних свобод (що моніторить дотримання прав і свобод у релігійній сфері), Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій, Всеукраїнської Ради релігійних об'єднань та ін., які представляють і захищають права віруючих громадян України.

Розвиток і підтримка релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України чітко прописано в ст. 11 Конституції України. Право на свободу світогляду і віросповідання та відокремлення Церкви і релігійних організацій України від держави також прописано в ст. 11 Конституції. У ст. 30 Конституції України зазначено, що зв'язковою ланкою між Церквою і державою є Державний орган у справах релігії, який має забезпечувати проведення державної політики щодо релігій і церкви. А у ст. 37 Конституції вказано, що діяльність політичних партій, які розпалюють релігійну ворожнечу, заборонено. Відтак нормативно-правова база України повністю захищає права і свободи віруючих громадян України.

Слід також згадати, що потребу багатьох віруючих православних українців задовольняє самоврядна Православна Церква України, автономність якої підтвердив, надавши Томос, патріарх Константинопольський, який вважається «першим серед рівних» православних лідерів світового православ'я. Проте Російська Православна Церква та Українська Православна Церква (МП) відмовляються визнавати Православну Церкву України і вважають її розкольницькою. Утім, багато церковних громад перейшли з УПЦ до ПЦУ і ця тенденція прискорила після лютого 2022 року¹⁰⁶.

Щодо деструктивної діяльності Української Православної Церкви, то за словами голови Державної служби України з питань релігії, свободи совісті та етнополітики В. Єленського, близько 22 посадовців УПЦ були засуджені за незаконну співпрацю з Росією або інші злочини, пов'язані з російською агресією проти України. Деякі священники УПЦ отримали вироки за шпигунство проти України, за розповсюдження пропаганди, що закликає до повалення чинної влади. Ще 72 особи, що пов'язані з даною церквою, є об'єктами кримінальних про-

ваджень або їм оголошено про підозру, серед них один з провідних діячів УПЦ — митрополит Павло, який неодноразово публічно заперечував існування України як незалежної держави, а російську збройну агресію проти України називав «громадянським конфліктом», який розпочався ще 2014 року¹⁰⁷.

Відтак, щоб протидіяти деструктивним проявам так званої Української Православної Церкви (МП), Верховна Рада України 20 червня 2014 р. прийняла закон «Про захист конституційного ладу у сфері діяльності релігійних організацій», що спрямований на усунення ризиків для національної безпеки з боку релігійних організацій, які підтримують зв'язки з Росією. Цей закон не передбачає норм, що переслідують віруючих людей чи забороняють сповідувати певну релігію. Він, натомість, містить норми, що забороняють українським релігійним організаціям належати до релігійних організацій, що мають місцезнаходження або керівний центр у країні, що здійснює збройну агресію проти України, й відтак закон був покликаний протидіяти поширенню ворожої пропаганди, в тому числі матеріалів із закликами до знищення України, геноциду українського народу, а також до насильницького загарбання та окупації Росією інших держав.

Закон також передбачає, що кожна з багатьох парафій Української Православної Церкви буде розглядатися індивідуально і якщо буде підтверджено її зв'язки з державою-агресором Росією, то вона втратить юридичний статус релігійної організації, але ніяких переслідувань щодо пересічних прихожан чи священників не передбачається, їхні права не порушуються. Тому всі спекуляції російських пропагандистів, що в Україні нібито масово порушуються права християн, нічим не підтвержені і є примітивною брехливою дезінформацією Кремля.

Однією з ключових складових повномасштабної агресії Росії проти України є також інформаційна війна. Так на трансляцію російської пропаганди у 2022 році з російського бюджету було виділено 1,9 млрд. доларів, а у наступних роках подібні витрати було збільшено, хоча Росія їх вже засекретила.

Головна мета російської інформаційної війни — викликати хаос і підірвати цінностей демократичного світу, а також культивувати атмос-

феру недовіри та нігілізму. Ця стратегія не обмежується лише Україною, а також спрямована на ті держави, які підтримують Україну. Росія, яка сама не знає демократичних традицій, використовує основні цінності демократії як інструмент, перетворюючи свободу слова в право на брехню, свободу на отримання інформації в право на поширення фейків та пропаганди, а соціальні мережі в хаотичний збір неіснуючих осіб для розпалювання ворожнечі. Цим самим підривається сама ідея демократії, а можливість вільного, чесного і неупередженого волевиявлення особи піддається сумніву.

Російсько-український конфлікт, довгий час описувався у кремлівському та прокремлівському дискурсі як «внутрішньо-український» і визначався переважно за географічною локалізацією, такою як «на південному сході України» або «на Україні». Основний акцент робився на громадянському характері конфлікту чим було введено в оману частину політиків і аналітиків Заходу. Термін «криза» розглядався як «внутрішньо-українська» криза, або ж як криза, яка оточує Україну.

У другому випадку, однією зі сторін конфлікту виступають «західні партнери», такі як США та Європейський Союз. Їм приписується відповідальність за провокацію конфлікту, іноді разом із запереченням відповідальності Російської Федерації. Диктатор В. Путін довгий час відкидав участь своєї країни у війні супроти України й тільки повномасштабне вторгнення нарешті показало всьому світу агресивне імперіалістичне обличчя справжньої Росії.

РФ у війні з Україною використовує різноманітні напрямки інформаційного протиборства, зокрема: широке використання підконтрольних ЗМІ, контр-інформаційну боротьбу; використання пропагандистських підрозділів в інформаційних та соціальних мережах; застосування агентів впливу серед місцевого населення тощо.

Деструктивна пропаганда нав'язує людям певні переконання та стереотипи для пошуку чи створення «образу ворога», конструювання ілюзорної, паралельної реальності з аберативною (перевернутою) або спотвореною системою цінностей, переконань, поглядів, що в кінцевому результаті має на меті розпалювання ворожнечі, нагнітання конфліктів, загострення суперечностей у суспільстві. Приклади негативної пропаганди:

- пропаганда руйнування — формування образу ворога, ототожнення противника з особою, що має ледь не демонічні характеристики, викриття його системи цінностей з метою виправдання ворожих дій щодо нього (будь-яка військова пропаганда тією чи іншою мірою використовує даний підхід);
- пропаганда поділу — розпалювання національних, соціальних, релігійних та будь-яких інших протиріч, спрямоване на розкол суспільства;
- пропаганда залякування — залякування супротивника з метою підірвати його моральний дух;
- пропаганда розпачу — прагнення переконати супротивника, що його становище безнадійне¹⁰⁸.

Пропаганду широко використовують у військових цілях (військова пропаганда):

- психологічна війна — вид і складник війни інформаційної, що містить сукупність різних форм, методів і засобів впливу на людину з метою зміни в бажаному напрямку її психологічних характеристик (поглядів, думок, ціннісних орієнтацій, настроїв, установок, мотивів, стереотипів поведінки), а також суспільної свідомості;
- інформаційна війна — форма ведення інформаційного протиборства між різними суб'єктами (державами, неурядовими, економічними або іншими структурами), яка передбачає проведення комплексу заходів із нанесення шкоди інформаційній сфері конфронтуючої сторони і захисту власної інформаційної безпеки;
- психологічна операція — заплановані дії з передачі спеціально відібраної інформації до іноземних аудиторій, зокрема до іноземних урядів, організацій, груп, індивідуумів із метою впливу на їхні емоції, мотиви, цілі міркування.

До засобів військової пропаганди належать:

- пропаганда полону;
- пропаганда військових успіхів;
- пропаганда перспективності боротьби шляхом критичного аналізу своїх помилок;
- пропаганда шляхом навіювання противнику страху поразки.

Слід також зауважити, що пропаганда включає у собі й методи її втілення, основними з яких є:

- ✓ пропаганда способу життя (соціологічна) — натуральний показ досягнень, переваг, перспектив тощо конкретної держави;
- ✓ використання ЗМІ, друкованих наукових і художніх видань;
- ✓ «резонансна» пропаганда — коректування вже існуючих думок, а не формулювання та створення нових;
- ✓ дезінформування — спеціальний метод, що передбачає обман чи уведення об'єкта спрямувань в оману щодо справжності намірів для спонукання його до запрограмованих суб'єктом дій;
- ✓ напівправа — оманливе твердження, що містить деякі елементи правди; його можуть подавати у різних формах; «навішування ярликів» — надання явищу, проти якого виступає пропагандист, негативного змісту шляхом такої назви цього явища, яка викликає негативні асоціації та навіпаки;
- ✓ управління новинами — подача відібраних і відповідним чином опрацьованих новинних інформацій з метою вироблення у суспільстві «єдино вірної точки зору» чи однотипного бачення й інтерпретації ситуації, подій, фактів тощо;
- ✓ створення стереотипів — спровокувати в суспільстві упередження шляхом «вішання ярликів» на об'єкт пропаганди як щось, чого цільова аудиторія боїться, ненавидить, вважає небажаним¹⁰⁹.

РФ використовує різноманітні форми та способи інформаційного протиборства в Україні. Деякі з цих методів включають:

- маніпулювання суспільною свідомістю та політичною орієнтацією: Росія створює контрольований хаос та політичну напруженість шляхом впливу на суспільну свідомість та політичні орієнтації різних соціальних груп;
- створення атмосфери негативного ставлення до культурної спадщини супротивника;
- дестабілізація політичних відносин зокрема, розпалювання політичних конфліктів, провокація конфліктів між партіями та об'єднаннями, спроби провокації репресій проти опозиції та можливість громадянської війни;

- поширення неправдивої інформації, що може включати в себе атаку на авторитет державних органів та зниження рівня інформаційного забезпечення;
- провокування соціальних, політичних, національних та релігійних сутичок з метою дестабілізації внутрішньополітичної ситуації;
- завдання збитків в різних сферах, таких як політика, економіка, енергетика та оборона.

Російська інформаційна пропаганда багато в чому повторює нацистську пропаганду чи навіть перевершує її. Так нацисти анексували Австрію і Судетську область Чехо-Словаччини під гаслом захисту німецькомовного населення, що не відповідало дійсності. Так само Росія ввела свої війська в Донецьку і Луганську область під гаслом захисту «російськомовного населення», хоча ніякі права даного населення там не порушувалися і більшість з тамішніх мешканців вільно розмовляли російською мовою. Проте коли росіяни прийшли в ці регіони і значною мірою пошкодили цивільну інфраструктуру, то російськомовне населення змушене було тікати в інші регіони України від «русского міра».

Запущена російською пропагандою символіка Z, V, Δ, за задумом авторів повинна була викликати гордість перемоги «русского міра», а в підсумку викликала у цивілізованому світі пряме ототожнення окупаційних військ зі свастикою нацистів.

Німецький диктатор А. Гітлер, пояснюючи головне завдання пропаганди, відзначав, воно «полягає не в об'єктивному висвітленні правди, а в служінні тільки власній правоті, завжди й незмінно, а всіх наших ворогів і насамперед євреїв потрібно знищувати»¹¹⁰. Абсолютно так само говорить російський диктатор В. Путін, чітко вказуючи, що пропаганда повинна служити тільки інтересам російської держави, а ті хто виступає проти неї є іноагентами. Він також вказував на те, що Української держави не існує, а українських нацистів, тобто всіх українців, які борються за Україну, потрібно знищувати.

Досить часто і російська і німецька нацистська пропаганда виправдовувала знищення мирного цивільного населення. Так німецькі есесівці змушували в'язнів писати листівки додому про те, що їм добре живеться в концентраційних таборах й що там їм створюють хороші умови, а потім німецька пропаганда роздмухувала це на увесь

світ. Так само і російська пропаганда поширює на увесь світ інформацію про те як нібито добре живеться мешканцям Маріуполя, в якому росіянами було знищено близько 100 тисяч мирного населення, чи інших окупованих міст і сіл під російською окупацією. Вбивства ж цивільних осіб в Бучі, Ірпіні, інших містах і селах України, російська пропаганда намагалася показати як провокації української армії, хоча супутникові знімки чітко підтвердили що тіла вбитих українців з'явилися на вулицях Бучі та Ірпіня саме під час російської окупації. Після світового розголосу злочинів, що вчиняли російські загарбники у Бучі, російська пропаганда активно поширювала тезу про «добровільне виведення військ з Київщини».

Досить потужну інформаційну компанію Росія здійснює й закордоном, дезінформуючи мешканців інших країн та нав'язуючи їм брехливі кремлівські міфи. Так, за даними незалежних журналістів з команди VoxCheck, тільки за 2022 рік у країнах Європи з лютого 2022-го по жовтень 2023-го було поширено 13 тисяч фейків, в яких спотворювалися трагічні події в Україні, дискредитувалася українська влада, а західні країни налаштовуються проти України¹¹. За даними VoxCheck відбувається суттєве зростання кейсів у країнах Європи, російська влада значно посилила інформаційну війну проти України та країн Заходу: якщо від 24 лютого 2022 р. по січень 2023 р. виявили 4 тис. 836 кейсів, тобто в середньому 403 кейси щомісяця, то вже з лютого по жовтень 2023 р було 8 тис. 296 кейсів, тобто 920 публікацій щомісяця. Найбільше дезінформації про Україну поширювали (поза РФ) в медіа з Польщі (3 тис. 242 кейси), Угорщини (2 тис. 242) та Словаччини (2 тис. 155). Трьома найпопулярнішими наративами виявилися: «Захід контролює Україну та використовує її у своїх цілях» (1 тис. 584); «Дії України та Заходу змусили Росію розпочати війну» (1 тис. 347); «Нацизм в Україні» (1 тис. 322).

Брехлива російська пропаганда поширює свої ключові меседжі в різних країнах. Так, наприклад, в англomовному середовищі поширювалася інформація про візит В. Зеленського до Вашингтона й акцентувалася увага на тому, що Києву не потрібно надавати військову і фінансову допомогу оскільки це тільки посилює ескалацію конфлікту, хоча саме надання ефективної зброї зможе прискорити вирішення конфлікту, оскільки сучасне новітнє озброєння може надати певні переваги Україні і наблизити її перемогу¹².

Крім того в англомовному середовищі російськими пропагандистами поширювалося нібито твердження президента США Д. Байдена про те, що «надання Києву всієї зброї, може призвести до розколу НАТО», що не відповідає дійсності оскільки американський президент зазначав, що США не може відразу надати всю зброю яку потребує Київ, оскільки потрібні консультації з іншими країнами НАТО. До того ж виробництво нової зброї потребує посилення військово-промислового комплексу країн НАТО, що відбувається поступово.

В англомовному середовищі також активно поширюється брехлива інформація про те, що українська армія, починаючи ще від 2014 р., постійно обстрілює окуповані території та цивільну інфраструктуру (будинки, магазини, церкви), зокрема Донецька та Луганська. Хоча саме Росія з 2014 року здійснювала провокаційні удари по цих містах, звинувачуючи потім в цьому Україну. Постійні атаки на цивільну інфраструктуру здійснює саме Росія, які в прямому ефірі бачить весь світ.

Ще один брехливий наратив, який активно поширюється в англомовному середовищі, про ніби-то причетність Збройних сил України до крадіжок західного озброєння та його продажу на чорному ринку. Насправді в Україні декілька разів перебували військові інспектори НАТО, які чітко підтвердили, що вся зброя, яка надається країнами НАТО, знаходиться в Україні і використовується за призначенням. Крім того Українські збройні сили останнім часом здійснюють перехід на натівську систему контролю над зброєю LOGFAS, яка унеможливає будь-які зловживання в даній галузі¹¹³.

Активно також поширюються меседжі з ядерним шантажем, зокрема твердження про те, що якщо Захід й надалі підтримуватиме Україну, то це може призвести до ядерної війни чи, якщо Україна розпочне повертати Крим, то РФ використає ядерну зброю, оскільки це є загроза територіальній цілісності Росії. Проте, Крим є суверенною територією України і Росія досить добре про це знає, як і кремлівський диктатор, що, як і кожен тиран боїться за власне життя, найімовірніше не буде ризикувати, аби гарантовано не отримати ядерний удар у відповідь.

Крім того, також поширюється меседжі про те, що Росія (як ядерна держава) не може програти у війні з Україною. Утім, якщо згадати історію, то неважко звернути увагу на США, які, маючи один з найбільших ядерних арсеналів у світі, програли у В'єтнамській війні, а інша

ядерна держава — ССРСР, змушена була вивести свої війська з Афганістану. Свою в'єтнамську війну програла й ядерна КНР.

Ба більше, ядерна наддержава може навіть розпастися, як це було з Радянським Союзом, хоча й тоді західні країни боялися, що це може призвести до непередбачуваних наслідків, зокрема — неконтрольоване поширення ядерної зброї. Проте нічого цього не відбулося, ядерний хаос не поширився й апокаліпсис не настав. Відтак не варто боятися й розпаду Російської Федерації як останньої імперії зла, оскільки це буде вигідно всьому цивілізованому світу.

Досить популярною серед російських пропагандистів є також тема щодо переслідування християн в Україні. Так, обшуки в церквах Московського патріархату, де були знайдені російські пропагандистські матеріали, що розпалюють релігійну ворожнечу, були представлені як гоніння на православних священників. І, на жаль, навіть деякі американські політики (як от сенатор Р. Пол) повірили у ці брехливі байки¹¹⁴.

Активна пропагандистська брехлива компанія спрямована і на країни Європи. Так в італомовному середовищі поширюється інформація, що «Україна — це нацистська диктатура, маріонетка США», хоча прояви нацизму і прагнення знищити українську націю ми бачимо саме з боку Росії. Згадаймо напади в Дагестані, коли фанатики мусульмани напали на аеропорт, намагаючись знайти євреїв, що прибули з Ізраїлю і знищити їх, діяння яких було брехливо прив'язано до України.

Ксенофобія і неонацизм активно підтримуються і популяризуються саме нинішньою російською владою. Натомість Москвою поширюється брехливий меседж, що «український нацистський режим хоче знищити російську цивілізацію і здійснює культурний геноцид росіян»¹¹⁵, хоча насправді саме Росія здійснює фізичний і культурний геноцид українців, знищуючи все українське та спотворюючи українську історію на тимчасово окупованих територіях.

Так, від 2023 року в усіх російських школах, зокрема й в школах на тимчасово окупованих територіях, було запроваджено єдиний шкільний підручник з історії Росії, в якому обов'язково включені розділи про «так звану СВО», «несправедливі санкції Заходу» та про «приналежність чотирьох українських регіонів під назвою Новоросія

до складу РФ». В російському Ермітажі відкрилася виставка під назвою «Новоросія», де представлені експонати, вкрадені з українських музеїв, розміщених на тимчасово окупованих територіях¹¹⁶. Також українська мова для кримчан та інших мешканців тимчасово окупованих територій має асоціюватися з війною та Україною як «країною, де переміг фашизм»¹¹⁷.

В німецькомовному інформаційному просторі, знову ж таки, поширюється інформація про злочинний нацистський київський режим, оскільки німці досить чутливі до подібних тем, звучать заклики про гальмування військової та гуманітарної допомоги українцям. Також поширювалася інформація про те, що українські військові нібито порушують загальноприйняті правила ведення військових дій, зокрема обстрілюють цивільне населення Донбасу, хоча це роблять саме російські військовослужбовці. Крім того є непоодинокі випадки коли саме росіяни порушують міжнародновизнані правила ведення військових дій, зокрема розстрілюють українських полонених, поранених військовослужбовців, що є воєнним злочином.

В угорськомовному сегменті інтернету досить активно поширюється дезінформація про безперспективність та недоцільність подальшого надання військової та фінансової допомоги Україні з боку Євросоюзу, оскільки це тільки продовжуватиме конфлікт і не призведе до перемоги України. На жаль, подібні брехливі наративи час від часу транслює й угорський прем'єр-міністр В. Орбан. Також поширюється брехливий меседж про те, що нібито «надання Україні систем ППО “Патріот” не сприятиме ефективному відбиттю ракетних атак».

Досить потужною і, на жаль, ефективною є російська пропаганда в польському інформаційному просторі. Тут постійно поширюється інформація, наприклад, про те, що саме українські аграрії винні в тому, що польські фермери зазнають збитків й останні активно блокують українсько-польський кордон. Також активно популяризується інформація, що проукраїнська політика нинішнього польського уряду приводить до погіршення економічної ситуації в країні, що не відповідає дійсності.

Також поширюються меседжі про українських біженців, які нібито займають робочі місця поляків і яким занадто активно допомагає польський уряд. Хоча саме українські біженці сьогодні працевлашто-

вуються на тих робочих місцях, де не хочуть працювати поляки і навпаки покращують економічне становище Польщі, де спостерігається дефіцит найманих працівників. Так, за даними польського центрального реєстру та інформації про економічну діяльність, кількість ФОП, відкритими громадянами України у Польщі у 2023 р., зросла на 67% у порівнянні з 2022 роком. Rzeczpospolita, своєю чергою, подає відомості, що за 2023 рік понад 10% нових підприємців у Польщі зареєстрували саме українці. До речі, самі поляки до цього ставляться позитивно: 61% опитаних польських респондентів не бачать в українцях загрози й лише 27% поляків переживають через конкуренцію з українським бізнесом¹¹⁸.

В польському інформаційному середовищі також поширюються брехливі меседжі про «загарбницькі прагнення Польщі щодо України», щоб посилити напругу між польським та українським народом. Для протидії цій російській пропаганді українській і польській владі потрібно активніше співпрацювати як на економічному, так і на інформаційному фронтах, оскільки напруженість між Польщею та Україною грає на користь тільки Росії.

Ще одним трендом російської пропаганди є використання проблем, які є вразливими для європейської та української аудиторії: корупція в Україні, ризики зменшення підтримки України на Заході, мобілізація в Україні, ціни на зернові культури та продовольство в країнах Східної Європи. Дезінформаційні медіа не просто констатують проблеми, а виривають їх із контексту, перебільшують, створюють на основі цих історій теорії змови чи інформаційно-психологічні операції та спрямовують їх проти різних аудиторій. Так, нейтральна теза «В Україні є проблеми з корупцією» перетворюється у світі пропаганди на «Україна — найбільш корумпована країна світу», «Всі українці — корумповані» або ж «Україна — неспроможна держава». Тож для протидії російській брехливій пропаганді потрібно реалізувати системний підхід на рівні держави, включаючи освіту, медіаграмотність та розвиток критичного мислення у населення.

Забезпечення високого рівня освіти громадян є важливим елементом в опорі проти інформаційної маніпуляції. Медіаграмотність дозволяє людям ефективно розрізняти правдиву інформацію від маніпуляцій та фейків. Розвиток критичного мислення допомагає аналізу-

вати інформацію, розуміти її контекст і визначати можливі приховані мотивації. Такий комплексний підхід сприяє формуванню стійкості суспільства до інформаційно-психологічних впливів та сприяє створенню ефективної системи захисту від інформаційної агресії.

Кожному окремому громадянину для виявлення і протидії брехливим російським міфам потрібно чітко слідувати наступним правилам:

- ✓ недовіра до анонімних або дискредитованих джерел: важливо бути обачним з відносною достовірністю джерел й уникати розповсюдження інформації від таких джерел;
- ✓ поширення лише офіційних повідомлень: визнання офіційних джерел як надійних допомагає уникати поширення неперевіре-них чи маніпулятивних даних;
- ✓ утримання від поширення сумнівних повідомлень: збереження розсудливості та утримання від ретрансляції інформації, яка може містити маніпулятивні аспекти чи непідтвержені твердження;
- ✓ критичне ставлення до інформації: підкреслення важливості аналізу та оцінки інформації з критичної точки зору;
- ✓ читання ЗМІ з білого списку: відданість довірі відомим та зарекомендованим джерелам новин;
- ✓ підписка на фактчекерські ініціативи: використання фактчекінгу для перевірки достовірності інформації.

На міжнародному рівні потрібно посилити боротьбу проти російської пропагандистської машини, зокрема через закриття російських каналів, які транслюються на західні країни. Зокрема слід зазначити, що вже понад 30 країн заблокували російські канали, насамперед Sputnik та Russia Today, які поширювали брехню і пропаганду серед населення західних країн. Позитивно слід відзначити, що «Репортери без кордонів» у Європейському парламенті презентували інформаційний проект, спрямований на боротьбу з російською пропагандою. В межах проекту з супутника вестимуть мовлення на 61 мільйон російськомовних домогосподарств у всій Європі, зокрема й 4,5 мільйона в Росії та 800 тисяч на тимчасово окупованих українських територіях.

Слід констатувати, що останніми роками відбувається активне посилення геополітичної суб'єктності України, що зокрема можна про-

слідкувати, аналізуючи результати голосувань Генеральної асамблеї ООН. Так у річницю російського вторгнення 23 лютого 2024 р. відбулося засідання Генеральної асамблеї ООН, де обговорювалася резолюція України щодо засудження російської агресії. Засідання, яке повинно було відбутися за один день, тривало декілька днів, оскільки на виступи записалися представники близько 40 країн. Це підтвердило той факт, що питання допомоги Україні є досить вагомим для світової спільноти, оскільки його вирішення є життєво важливим для усього світу. Більшість демократичних країн світу у своїх виступах активно підтримували Україну, засуджуючи російську агресію.

Росія ж, як завжди, вчергове брехала всьому світу, відкидаючи справедливі звинувачення України. Білорусь як покірний васал також підтримувала РФ, вносячи правки в українську резолюцію, щоб її послабити і нівелювати звинувачення проти Росії, хоча й ці правки не пройшли. Найбільш важливою було ставлення до резолюції країн Глобального Півдня (країн Азії, Африки, Південної Америки), які здебільшого займають нейтральну позицію. З ними працювала як українська, так і російська делегація. Зокрема остання намагалася переконати ці країни в тому, що Росія напала на Україну, рятуючи свою країну від західних країн та від НАТО і проповідувала антиколоніальні ідеологеми, закликаючи ці країни також об'єднатися для боротьби з колоніальним колективним Заходом. Варто також згадати, що позиції Росії були досить сильні в багатьох країнах Африки, де активно представлено російський капітал.

Проте усі сподівання Москви були марними. Підсумкове голосування засвідчило: українську резолюцію підтримала 141 країна, що є значним успіхом України. Частина країн Глобального Півдня також підтримало українську резолюцію, серед яких були й держави Близького Сходу, які раніше займали нейтральну позицію. Проти було всього 7 країн, серед яких такі авторитарні та тоталітарні держави як Північна Корея, Сирія, Білорусь та маргінальні Еритрея, Малі, Нікарагуа. Серед країн, що утрималися — Китай та Індія, які отримують фінансову вигоду від співпраці з Росією, зокрема від купівлі енергоносіїв за зниженими цінами. Серед тих хто утримався також більшість африканських країн: Південна Африка, ЦАР, Зімбабве, Ангола та інші, де ще сильні позиції Росії. Не підтримали резолюцію та-

кож деякі азійські країни, зокрема Пакистан і В'єтнам. Не голосували за резолюцію також деякі країни пострадянського простору, зокрема Казахстан, Вірменія, Киргизстан, в яких ще зберігаються певні російські впливи. Хоча, більш за все, на це вплинула позиція Китаю, який посилює зв'язки з країнами Центральної Азії. Що цікаво, то навіть Іран не проголосував проти резолюції, зайнявши нейтральну позицію, хоча останній й надає свої бойові безпілотники Росії.

Ключовими моментами резолюції було насамперед засудження російської агресії, вимога щодо негайного виведення російських військ з українських територій, повного обміну військовополоненими, звільнення всіх незаконно затриманих осіб, припинення руйнування критичної української інфраструктури та засудження російських військових злочинців. Щодо останнього пункту, то українська дипломатія веде активну роботу серед усіх країн світу, щоб зібрати потужну коаліцію держав, які проголосують за створення Міжнародного трибуналу для засудження В. Путіна та інших російських воєнних злочинців, аби вони отримали справедливе покарання за всі свої злочиння.

Посилення міжнародного авторитету України підтверджує також і підтримка країнами ЄС європейської інтеграції України. Україна подала заявку на вступ до Європейського Союзу 28 лютого 2022 р., акцентуючи увагу на тому що вона гідна стати членом Євросоюзу оскільки ціною життів найкращих синів захищає демократичні європейські цінності. В першу чергу Україну підтримали найближчі сусіди — Польща, Словаччина, Чехія, Румунія, Латвія, Естонія, Литва, Болгарія, які виступили із заявами про надання Україні членства в ЄС за особливою прискореною процедурою, що буде значним ударом по злочинному путінському режиму, який всіма силами намагається не допустити вступ України в ЄС. На початку березня 2022 р. Європейський парламент підтримав резолюцію, яка рекомендує інституціям Європейського Союзу якнайшвидше надати Україні статусу країни-кандидата на вступ до ЄС. У підсумку Європейська Рада 23 червня 2022 р. ухвалила рішення про надання Україні та Молдові статусу кандидата в члени ЄС (за надання Україні кандидатства проголосували представники усіх 27 країн Євросоюзу).

8 листопада 2023 р. президентка Єврокомісії У. фон дер Ляєн, презентуючи звіт щодо розширення ЄС, рекомендувала Європейській

Раді розпочати переговорний процес з Україною. За словами президентки ЄК, Україна завершила понад 90% необхідних кроків. 14 грудня 2023 р. Європейська Рада у Брюсселі вирішила розпочати переговори про вступ України й Молдови до Європейського Союзу, а у червні 2024 р. було затверджено переговорну рамку та розпочато офіційні перемовини про вступ держави Україна до Євросоюзу.

Слід зазначити: за останній час відбулося відокремлення України від російської та білоруської енергосистем та її приєднання до європейської енергетичної системи, що є важливими кроками для підвищення енергетичної незалежності та безпеки країни. В перспективі ЄС планує створити «Фонд розвитку України», в який би вкладали кошти всі зацікавлені країни та бізнес-структури, а це може бути однією з форм фінансування відбудови української економіки та інфраструктури після війни. Однак реалізація такої ідеї вимагатиме складних договорів і узгоджень між різними сторонами, а також ефективного використання коштів для розвитку країни. Як тільки Україна стане членом ЄС, останній повинен буде надати Україні структурну фінансову допомогу не меншу 4% ВВП країни, а це близько 6 млрд. євро.

Ще одним з ключових сучасних трендів української зовнішньої політики є євроатлантичні прагнення України, які підтримують чимало західних аналітиків. Так, американський дослідник Р. Гантер ще у 1999 році висловив думку, що Україна є ключовою фігурою у майбутньому НАТО. Якщо через 15 років, вважав він тоді, Україна стане вільною і єдиною державою, це свідчитиме про успіх НАТО у впровадженні трансформацій у європейській системі безпеки. Але якщо ні, це може означати невдачу НАТО¹¹⁹. Інший аналітик з Заходу Ш. Гарнетт вказував, що залишаючи Україну на периферії та в стані стагнації, загроза невизначеного та нестабільного прикордоння може зрости для НАТО та ЄС. Він наголошував на необхідності використовувати незвичайну можливість, яку надає сучасна незалежна Україна, для побудови нової європейської системи безпеки, що виключатиме можливість масштабних військових конфліктів на континенті¹²⁰.

Значення України для безпеки в ЄС і навіть у світі, підкреслював й З. Бжезінський, який ще 1997 року у своїй книзі «Велика Шахівниця» зазначав, що в разі тісної співпраці в рамках Ваймарського трикутника (Франція, Німеччина та Польща), розширеного приєднанням

України, така вісь держав становитиме фундамент європейської безпеки¹²¹. У зв'язку з тим, що позаблоковість України не змогла гарантувати їй безпеку і забезпечити надійний захист національного суверенітету й територіальної цілісності, актуальним є негайна інтеграція оборонного потенціалу України в існуючу систему євроатлантичної безпеки.

Збігнєв Бжезінський

Як відомо, у 2022 році Україна подала заяву на вступ до НАТО, віддзеркалюючи досвід Фінляндії та Швеції, які швидко стали членами Північно-Атлантичного Альянсу. Сусіди України зі Східної Європи (Польща, Чехія, Словаччина, Румунія) та прибалтійські країни активно підтримують цей шлях. Однак в умовах ведення війни з Росією цей процес покищо неможливий, але після завершення конфлікту стає досить реальним.

Досить великі сподівання щодо можливого політичного запрошення України до Північно-Атлантичного Альянсу поклалися на Вільнюський саміт, що відбувся у липні 2023 року. Ключовими питаннями на саміті були перспективи входження України в НАТО та військова допомога. Напередодні саміту президент України здійснив ряд поїздок по європейських країнах НАТО, щоб вони підтримали швидкий вступ України до Альянсу. Країни Балтики, Східної, Північної Європи активно виступали за прийняття політичного рішення щодо надання запрошення України до НАТО відразу після завершення російсько-української війни. Україну підтримала навіть Туреччина, яка певний час гальмувала вступ до НАТО Фінляндії та Швеції. Зокрема президент Туреччини Р. Ердоган заявив, що Україна гідна стати членом НАТО.

Однак США, як один з ключових членів НАТО, виступили з заявою, що вони не проти вступу України в НАТО, проте на даний момент вона ще не готова до членства і повинна виконати ще низку завдань щодо повної відповідності стандартам НАТО, зокрема завершити судову та антикорупційну реформи, зміцнити демократичні інститути, вдосконалити виборче законодавство тощо. Не підтримали швидкий вступу України до НАТО й Німеччина та Франція, які бояться збільшення ескалації з Росією. Певною мірою можна було би зрозуміти

їхні побоювання, але, на жаль, нерішуча позиція деяких членів НАТО очікувано призвела до зворотного ефекту: Росія відчула слабкість Північно-Атлантичного Альянсу й закономірно розпочала диктувати йому свої умови.

Згадаймо, що напередодні агресії проти України В. Путін висунув умови до учасників блоку НАТО, щоб вони повернулися до кордонів 1997 року, тобто всі країни. Північно-Атлантичний Альянс, звісно, не погодився на ці умови, але серйозних заходів проти Росії, яка стягнула свої війська до кордонів України, не було здійснено. Тож остання без будь-яких сумнівів напала на Україну, сподіваючись що НАТО не буде дієво їй допомагати¹²².

Хоча політичної заяви про запрошення України до Північно-Атлантичного Альянсу на Вільнюському саміті і не прозвучало, проте він був дуже важливим для України, оскільки країни Альянсу пообіцяли прийняти Україну в НАТО без зобов'язання виконання ПДЧ щодо вступу. Тогочасний генсек НАТО Є. Столтенберг заявив, зокрема, що Україна як ніколи близька до НАТО, тож єдине, що їй потрібно — це завершити війну і реалізувати ряд важливих реформ. Позитивним було також і те, що у Вільнюсі запрацювала нова Рада Україна-НАТО, яка стала форумом для консультацій та ухвалення рішень по зміцненню обороноздатності України. Наступний саміт НАТО у Вашингтоні влітку 2024 р. також не приніс Україні звістку про політичне запрошення до Північно-Атлантичного Альянсу, проте тільки повноцінний вступ України до НАТО може забезпечити її суверенітет та територіальну цілісність та надати чіткі безпекові гарантії.

Для того, щоб пришвидчити процес приєднання до Північно-Атлантичного Альянсу Україні доведеться розібратися зі своїми внутрішньополітичними проблемами, такими як реформування судової та правоохоронної систем, боротьба з корупцією тощо. Оцінюючи безпековий аспект відносин з НАТО, важливо відзначити, що ці зв'язки забезпечують Україні сприятливий клімат безпеки на її кордонах з Росією. Співпраця з НАТО має велике значення, особливо у контексті переможного завершення війни з Росією та запобігання подальшій можливій агресії з її боку. Приєднання України до НАТО сприятиме також зміцненню обороноздатності Альянсу, оскільки Збройні Сили України, які успішно воюють з «Другою армією сві-

ту», можуть поділитися своїм значним воєнним досвідом зі збройними формуваннями країн НАТО.

Саме ці кроки дали змогу Україні поступово змінювати свою роль з об'єкта геополітичних ігор на активного учасника міжнародних відносин та борця за власні інтереси на світовій арені.

В умовах коли збільшується геополітична суб'єктність України та ЗСУ успішно повертають тимчасово окуповані території, геополітична суб'єктність Росії зазнала значних втрат, оскільки більшість цивілізованих країн світу не хочуть підтримувати чи навіть мати будь які довгострокові відносини з країною агресором, країною-терористом, яку директор ЦРУ Д. Комі назвав найбільшою загрозою з усіх на Землі, враховуючи її наміри і можливості. На думку Д. Комі російські державні структури постійно генерують нестабільність, підтримуючи радикальні та терористичні організації. Без російської підтримки не було б ні «Ісламської держави», ні міграційної кризи в Європі, ні війни в Україні, всього того, що ми сьогодні називаємо викликами.

Співзвучним заяві Д. Комі є виступ 13-го чемпіона світу Г. Каспарова, присвячений Одеській трагедії в травні 2014 року. Г. Каспаров слушно порівнює беззубу політичну реакцію світової спільноти на військову агресію В. Путіна щодо Грузії та анексію Криму, що проклали шлях до нових військових авантур кремлівського фюрера і не залишили каменю на камені від системи міжнародної безпеки, з політикою Далад'є і Чемберлена, яка призвела до катастрофи Другої світової війни з десятками мільйонів загиблих. Шаховий чемпіон попереджав, що, рано чи пізно, втеча від реальності стане вже неможливою і цивілізований світ змушений буде надати відповідь на цей виклик, але ціна відповіді на той час багаторазово збільшиться. І його слова вже почали справджуватися...

Тож мусимо зазначити, що більшість демократичних країн світу в цілому підтримують Україну у її справедливій боротьбі з російською агресією, хоча деякі й дотримуються нейтралітету. Проте цілком очевидно, що в умовах трансформації світової системи безпеки, все ж потрібні суттєві інституційні зміни на міжнародному рівні, оскільки ця війна показала, що низка міжнародних організацій не виконують покладених на них функції. Так ООН, яка покликана була забезпечити мир і стабільність у всьому світі, хоча й засудила агресію Росії проти

України, але зупинити РФ не спроможна, оскільки не має дієвих важелів впливу. Крім того Росія до цього часу залишається членом Ради Безпеки ООН, хоча як країна-агресор повинна була б бути виключена з неї відразу після початку агресії. Відтак ООН потребує кардинального перезавантаження.

В результаті перспективи трансформації ООН, світ має отримати в перспективі потужну міжнародну організацію, яка здобула би такі ключові елементи:

1) відсутність права вето у будь-якої держави, а отже неможливість заблокувати рішення, яке підтримує більшість держав;

2) створення механізму автоматичного позбавлення права голосу будь-якої країни, яка системно і послідовно порушує норми міжнародного права, а тим більше проявляє агресію;

3) посилення повноважень ООН щодо ухвалення рішень в сфері економіки, екології, безпеки, клімату, прав людини;

4) створення потужного міжнародного миротворчого воєнного контингенту, який реально міг би зупиняти конфлікти і підпорядковувався тільки ООН (не менше 200–300 тис професійних військовослужбовців, які повинні виконувати рішення тільки Генеральної Асамблеї ООН).

Щодо ролі України у новому світовому порядку, то вона може стати потужним регіональним і міжрегіональним гравцем, взірцем для інших країн світу того, як потрібно боротися за свою свободу, за демократичні цінності та права людини.

Україна не погодилася на роль жертви у цій несправедливій загарбницькій війні, хоча навіть США і країни Європи спочатку не вірили, що Україна вистоїть і зможе зупинити «другу армію світу» й вже цим вона доводить, що є повноцінним провідним членом цивілізованого демократичного світу.

Майбутня перемога України — це перемога цивілізації над варварством, оскільки російські збройні сили є абсолютно варварськими, вони не мають ніяких моральних чи правових обмежень, вбивають, гвалтують, грабують українських громадян.

Той факт, що Міжнародний Кримінальний Суд досить швидко, буквально з перших днів російського вторгнення в Україну, розпочав слідство, говорить про його прагнення захистити норми міжнародно-

го права і встановити справедливість. Раніше, як відомо, міжнародні розслідування дій воєнних злочинців відбувалися, як правило, після завершення воєн і тривали роками. Слід згадати, що экс-прокурор трибуналу ООН К. Дель Понте закликала виписати ордер на арешт очільника Кремля і він таки вже був виданий 17 березня 2023 р. Міжнародним Кримінальним Судом. Остаточне рішення зі злочинів як російської армії, так і вищого військового та політичного керівництва РФ буде обов'язково прийняте, а усі воєнні злочинці — безумовно покарані.

Очільник РФ і головний варвар світу В. Путін не має ніяких моральних чи правових обмежень, ним керує лише маніакальна людиноненависницька ідея відродження величі імперської Росії і знищення всіх, хто з цим не погоджується. Проте В. Путін, знищуючи і поневолюючи інші народи, налаштував проти себе увесь світ і невдовзі приведе Росію до занепаду та повної ізоляції чи навіть остаточного розпаду.

Гібридна війна має багато складових і багато «облич». Це і «проксі-війна», і «заколот-війна», і «нелінійна війна» та «консцієнтальна війна». Кожен з видів агресії використовується в певний час і в певному обсязі з метою досягнути найбільшого результату з найменшими втратами.

Автор російської концепції «гібридної війни» ген. В. Герасімов, виступаючи на зборах Академії військових наук у 2013 році, охарактеризував її так: «Акцент використовуваних методів протиборства зміщується в бік широкого застосування політичних, економічних, інформаційних, гуманітарних та інших невійськових заходів, реалізовуваних із задіянням протестного потенціалу населення. Все це доповнюється воєнними заходами прихованого характеру, в тому числі реалізацією заходів інформаційного протиборства і діями сил спеціальних операцій. До відкритого застосування сили — часто під виглядом миротворчої діяльності та кризового реагування — переходять тільки на якомусь етапі, в основному для досягнення остаточного успіху в конфлікті»¹²³.

У подібних розробках російського Генштабу, вочевидь, були використані теоретизування колишнього білоемігранта Є. Месснера, праці якого в Росії стали поширюватися від 2006 року. Він написав

і видав низку книг, зокрема тетралогію (російською мовою) під загальною назвою «Проблеми війни і миру», до якої увійшли книги «Лик сучасної війни» (1959), «Заколот — ім'я третьої світової» (1960), «Сучасні офіцери» (1961), «Всесвітня заколотвійна» (1971; усі — Буенос-Айрес). У книзі «Заколот — ім'я третьої світової» він передбачив посилення міжнародного тероризму наприкінці ХХ ст. і неготовність державних силових структур протистояти йому; окреслив новий тип війни — «заколот» (релігійний, расовий, етнографічний, ідеологічний та ін.), головна рушійна сила якої не традиційні війська, а так звані народні рухи. При цьому провідну роль відіграватимуть повстанці, диверсанти, терористи, саботажники, пропагандисти та використання елементів психологічної війни, зокрема у ЗМІ¹²⁴. Це не «класична війна», а новий тип «спецоперації».

Євгеній Месснер

Є. Месснер розробив концепцію, згідно з якою майбутні війни будуть точитися не за території та ресурси, а «за душі націй», то будуть бунтівні війни — «заколот-війни». Тобто це будуть такі конфлікти, в яких матеріалом є національні та соціальні чвари й дезінформація, вони, по суті, є війнами передусім психологічними, а спосіб їх ведення передбачає провокування напруженості та пропагандистську діяльність. У таких «війнах» найбільш корисним є «спецназ», добре навчені підрозділи для неконвенційних дій.

Результат таких воєн не вирішується на полі бою. В таких операціях армія служить не стільки для відлякування противника, як для залякування населення та збройних сил потенційного ворога¹²⁵. Не оминув цей теоретик війни і моральний аспект таких дій та їх глобальне призначення: «Треба припинити думати, що війна — це коли воюють, а мир — коли не воюють. “Заколот-війна” є розбій, жадливий, різноманітний, для совісті неприйнятний, але для безсовісного розуму зрозумілий і потрібний, як руйнування Світової структури, ймовірно не придатної для перенаселеного Світу»¹²⁶.

Тож Кремль використовує саме той набір сил, засобів, способів та сценаріїв їх застосування, який він вважає достатнім для досягнення

своїх цілей у протистоянні із заздалегідь і цілеспрямовано зруйнованим сектором безпеки України. У міжнародній практиці конфлікт такого типу визначають як «війна чужими руками». Росія готувалася сама та підготовлювала світ до цього конфлікту щонайменше сім років — від промови В. Путіна в лютому 2007 року на конференції з безпеки в Мюнхені.

Крім суто класичних воєнних методів, Росія в рамках «гібридної війни» чи не вперше масштабно використовувала концепцію «війни трьох кварталів». Суть цієї концепції полягає в тому, що сучасний воїн повинен бути готовий в одному кварталі вести загальновоєнний бій, у другому — здійснювати поліцейські функції, у третьому — виконувати гуманітарні місії.

Мета Російської Федерації — за допомогою успіхів у локальних конфліктах підтвердити не лише можливість вирішувати тактичні завдання, а й зробити заявку на глобальне лідерство на основі «особливої моделі» відносин з навколишнім світом. Москва шляхом визнання незалежності Південної Осетії й Абхазії, анексії та включення до свого складу Криму і окремих областей сходу України вирішила дати свою відповідь на «прецедент Косово». Росія хоче в довгостроковій перспективі гарантувати свій вплив завдяки створенню «зони привілейованих інтересів» по периметру власних кордонів і домогтися визнання свого права на втручання у внутрішні справи суверенних держав та силові дії в цій зоні. Фактично така поведінка Російської Федерації — це виклик для ЄС і США, очікувальна стратегія яких чи позиція м'якої сили можуть бути неефективними в протиборстві з Росією. Відтак існує необхідність дієвіших кроків з боку Заходу, а також необхідність переглянути структурне та функціональне навантаження міжнародних організацій і міжнародні правові норми, покликані забезпечити ефективне функціонування системних міжнародних механізмів.

Про зміну парадигми війни в сенсі залучення до неї невоєнних структур говорить і Ф. Ван Каппен: «Гібридна війна» є поєднанням класичного типу війни з використанням нерегулярних військових формувань. Держава, що веде гібридну війну, реалізує договір з недержавними виконавцями — бойовиками, терористами, групами місцевого населення, організаціями, зв'язок з якими повністю запере-

чується. Ці виконавці можуть робити такі речі, які сама держава робити не може. Всю брудну роботу можна перекласти на плечі недержавних формувань»¹²⁷.

Концепція «війни трьох кварталів», яку також реалізує Росія на території України, наочно демонструє справедливість наведених міркувань. Особливо це стало очевидним під час окупації та анексії Криму і захоплення частини Сходу України. Проте зазначена концепція була реалізована не в «просторовому», а в «часовому», до того ж «зворотному» її вимірі. Спочатку «зелені чоловічки» з'явилися в Криму як виконавці квазігуманітарної місії із забезпечення «прав російськомовного населення», однак поступово перейшли до виконання функцій квазіполіцейських щодо забезпечення потрібного Москві проведення «референдуму». Незабаром вони вже виконували і квазівоєнні функції щодо силового нав'язування виконання результатів «референдуму»¹²⁸.

У 1975 році британський вчений міжнародник Е. Мак зробив важливий висновок: у більшості сучасних йому конфліктів сильні країни не зазнали воєнної поразки, вони зазнали поразки в політичному сенсі — не зуміли нав'язати свою волю супротивнику. Політична перемога слабкої сторони полягала в тому, що їй — шляхом застосування асиметричних способів ведення воєнних дій (переважно партизанських) — вдалося виснажити волю сильного ворога до продовження війни і досягнення поставлених цілей. Відповідно, і завдання України в нинішньому асиметричному протистоянні — двомірне. У зовнішньому вимірі — не піддатися на нав'язування зовнішньої, безперечно деструктивної для Української державності, політичної волі Кремля, однак при цьому — виснажити супротивника. А у вимірі внутрішньому — забезпечити домінування україноцентричної політичної волі у проблемних регіонах, не допускаючи, щоб вони виснажили Україну економічно і політично.

Повномасштабний конфлікт, який відбувається сьогодні в Україні у деяких випадках помилково або односторонньо трактується як виключно внутрішньоукраїнська проблема чи криза (як це тлумачить Китай та Бразилія), або як конфлікт між Росією та Україною (російсько-українська війна). Звужене або одностороннє розуміння суті конфлікту призводить до того, що пропонувані шляхи його врегулювання не дають очікуваних результатів.

Нинішню кризу, яку можна назвати і українською, і російською, і європейською, і навіть загальносвітовою чи геополітичною, потрібно розглядати комплексно. Вона стала результатом збігу в одній точці і в один час декількох різнорівневих конфліктів: геополітичного (глобального), російсько-українського (регіонального).

На глобальному рівні — конфлікт між провідними гравцями на міжнародній арені, насамперед, між Росією та Заходом (під терміном «Захід» ми розуміємо США, ЄС, НАТО та інших гравців, які дотримуються спільних з ними норм поведінки на міжнародній арені). Передумови виникнення конфлікту зумовлені помилками у процесі створення та розбудови європейської та північноатлантичної архітектури безпеки та співробітництва на початку 1990-х років, недостатнім бажанням західних країн до залучення країн пострадянського простору і насамперед України, як найбільшої європейської держави, до європейської та євроатлантичної інтеграції. Деякі гравці на світовій арені порушили норми міжнародного права, послабили моральний авторитет Заходу, відтак анексія Криму призвела до остаточної руйнації постбіполярної системи міжнародних відносин, яка існувала протягом останніх десятиліть.

На регіональному рівні маємо справу з двостороннім конфліктом між Росією та Україною, який був викликаний руйнуванням пострадянської системи відносин у регіоні та бажанням Російської Федерації відновити «історичну справедливість», повернути свої втрачені позиції у регіоні, який вона вважає власною сферою впливу, а також забезпечити собі належне місце у світовій та європейській архітектурі безпеки та співробітництва. Росія розглядає Україну насамперед як предмет свого впливу, ключову складову пострадянських інтеграційних процесів та життєво необхідну ознаку приналежності до гравців світового рівня.

Особливостями гібридної війни Росії проти України є потужна інформаційна агресивна компанія, війна “сенсів” та історичних пам’ятей, дипломатична війна тощо.

Відтак збройний конфлікт, який відбувався на сході України в триванні російсько-української війни до початку 2022 р., можемо охарактеризувати як гібридну, асиметричну війну Російської Федерації проти України¹²⁹.

Від 24 лютого 2022 року підрозділи ЗСУ на Сході зазнали інтенсивних обстрілів, російські війська перетнули північно-східні кордони, а також завдали ракетно-бомбових ударів по центрах військового керування, летовищах у Борисполі, Озерному, Кульбакіному, Чугуєві, Краматорську, Чорнобаївці, а також по військових складах і об'єктах Збройних сил України на всій території держави. Бомбардували також Київ, Харків, Одесу, Дніпро, Миколаїв, Маріуполь, Бердянськ, Краматорськ, Бориспіль, Васильків та інші міста й села. Росія завдала масованого ракетного удару по Україні й перейшла в наступ на суходолі з півночі (території Білорусі та РФ), півдня (з Криму) та зі сходу (з окупованого Донбасу). Інфраструктура ІКТ в Україні погіршилася через кібератаки та бомбардування.

Важкі криваві бої розгорнулися в усій Україні: від Білорусі на півночі до Чорноморського узбережжя на півдні. Вони тривали на суходолі, у небі, на морі, в містах і селах, на дипломатичній арені, у фінансово-господарчій сфері, в інформаційному та кіберпросторах, у тилу ворога.

Збройні сили Росії провадили агресивну війну з порушенням усіх норм: не дотримувалися правил утримання полонених, вчиняли акти геноциду проти українського народу, застосовували щодо цивільного населення мародерство, фільтраційні табори, депортації, пересувні крематорії для приховування злочинів, масові катування, згвалтування (зокрема дітей), страти. Російська армія вчиняла килимові бомбардування мирних міст, знищивши деякі з них, як от Маріуполь, майже віцент.

Відтак збройний конфлікт, який відбувається в Україні, з боку Росії ми можемо охарактеризувати як повномасштабну, тотальну, гібридну, імперіалістичну та терористичну війну Російської Федерації проти України. А з боку України як визвольну, гібридну, асиметричну, екзистенційну війну проти Росії.

«Війна, що розпочалася 2022 року як складник великої російсько-української війни, є всеохопною, нищівною та цивілізаційно-екзистенційною, — зазначає П. Гай-Нижник. — Мета Російської Федерації — знищення держави Україна й усього українського народу, тож це вторгнення цілком обґрунтовано можна й потрібно визначати як тотальну війну. Український народ повстав на справедливу вітчизняну війну за свою державність і своє право на життя — у всеосяжній війні за Життя»¹³⁰.

2.3. Західний чинник: чи готові Європа та США до дієвого протистояння з Росією

Війна в Україні поставила перед європейськими народами досить гострі питання щодо забезпечення власної безпеки і одне з ключових — чи зможуть європейці успішно відстоювати свій суверенітет і територіальну цілісність, якщо імперська Росія на них нападе? За даними видання Bild, Росія готувала певні плани щодо нападу на європейські країни, найімовірніше на країни Балтики восени — взимку 2024 року, коли в США тривали вибори президента¹³¹. Тогочасний прем'єр-міністр Естонії, а згодом Високий представник Європейського Союзу з питань закордонних справ і політики безпеки К. Каллас вважає, що напад Росії є цілком ймовірним і що в Європі є три–п'ять років, аби підготуватися до можливої російської агресії¹³².

Ці міркування підтримують й американські аналітики, які вважають, що про підготовку путінського режиму до прямого зіткнення з країнами НАТО свідчать два укази російського лідера від 26 лютого 2024 р., які офіційно відновлюють Московський та Ленінградський військові округи. Таким чином у Росії розформовується Західний військовий округ (ЗВО), який Міністерство оборони РФ сформувало у 2010 році шляхом з'єднання цих двох округів — МВО та ЛВО.

За словами аналітиків, раніше ЗВО охоплював російський кордон з Україною, Білоруссю та країнами Балтії. Його стратегічні завдання включали в себе спостереження за операціями ЗС РФ в Україні після початку повномасштабної війни, а також підготовку до можливого протистояння з НАТО. В ISW пояснюють, що тепер ЛВО проходитиме вздовж північно-східного кордону НАТО, а МВО — вздовж північно-східної частини України та Польщі. Це дозволить Москві одночасно “зайняти позицію” проти НАТО та спростити командування та управління військовими діями в Україні. Слід згадати, що В. Путін говорив про необхідність формування Ленінградського округу ще після приєднання Фінляндії та Швеції до Альянсу у 2023 р. й нарешті реалізував свої наміри.

Відтак країни ЄС повинні бути готовими до можливого нападу з боку потенційного агресора. Десятиліття та, в деяких випадках, навіть століття мирного існування, економічного процвітання та соці-

альної стабільності європейських країн призвели до ослаблення їхнього пасіонарного духу (за Д. Чижевським), зменшення військового потенціалу через недостатню увагу до збройних сил європейських країн, відбулася пацифістська ерозія суспільства, коли європейці вважали, що в цивілізованому суспільстві війна неможлива, недоцінюючи загрози путінської Росії, яка зневажає норми цивілізованого світу. Багато хто в ЄС відмовлявся вірити у можливість виникнення війни в Європі, і коли вона нарешті сталася, виявилося, що не було жодних належних засобів для її швидкого припинення.

Нервозні та тривожні настрої в Європі збільшуються, оскільки часу стає все менше, а суспільна свідомість прокидається занадто повільно. Європейці досить довго жили в мирі і спокої, мали досить високий рівень добробуту, що їх дещо розніжило і на сьогодні вони, в переважаючій більшості, не готові й не здатні зі зброєю в руках захищати свої території.

Відомий історик та філософ О. Шпенглер говорив про занепад Європи, яка буде поступово втрачати свій внутрішній потенціал і почне вироджуватися, а А. Тойнбі зазначав, що історія перед кожною нацією ставить виклики і якщо вона не дає гідні відповіді на ці виклики, то нація поступово слабне й зникає. Інший дослідник Л. Гумільов також писав про пасіонарність як ключову характеристику особистості чи етносу, що визначає їх життєздатність.

Пасіонарність характеризується здатністю індивіда, етноса, нації до надзусиль, наднапруги заради перемоги. Українці показали свою життєздатність, коли успішно виступили на захист своєї свободи та територіальної цілісності держави, віддаючи свої життя за Батьківщину, тому Українська нація має право на подальше існування. А от чи європейські нації готові до докладання зусиль для захисту своїх країн, питання залишається відкритим?

Соціологічне опитування, що провела компанія IBRiS на замовлення видання Rzeczpospolita засвідчило, що лише 16% поляків готові добровільно піти до війська у разі агресії Росії проти їхньої країни. 37% поляків виїхало б за кордон, а 25% — евакуювалися б у безпечне місце в межах країни.

У Німеччині частка трохи більша, проте також не дуже велика: лише 17% німців готові взяти в руки зброю в разі вторгнення Росії.

40% німців не готові захищати країну зі зброєю і найімовірніше поїдуть за кордон.

У Великобританії лише 7% британців пішли в армію добровільно у разі виникнення світової війни, 21% — готові піти до війська лише у разі призову.

Трохи краща ситуація в країнах Балтики, які мають трагічний минулий досвід боротьби з окупаційною радянською армією. Так в Естонії 60% населення готові боронити свою державу у разі нападу іноземної держави. Лише 13% не готові до оборони. У Литві, за даними опитування Вільнюського університету, близько 30% мешканців країни будуть захищати країну зі зброєю в руках, ще 59% готові займатися волонтерством чи іншими діями здатними підвищити обороноздатність країни¹³³.

Для порівняння: КМІС перед повномасштабним вторгненням РФ в Україну проводив соціологічне опитування серед мешканців України, яке показало, що близько 57% громадян готові чинити збройний опір окупантам. Водночас за кордон виїхало би 7,5% респондентів, у безпечніший регіон виїхали б 12,4%, нічого б не робили — 17,9%¹³⁴.

Польща після російської агресії одразу ж заявила, що буде посилювати витрати на свою обороноздатність не менше 3% від ВВП, зокрема польські високопосадовці оголосили, що будуть збільшувати чисельність польської армії до 300 тисяч осіб. Навіть в арміях досить потужних країн, зокрема такої як Великобританія, спостерігаються проблеми. Так у Великій Британії вперше в історії на тисячу мешканців припадає лише два військовослужбовці. За рік королівські збройні сили втратили 15 тис. 119 осіб, з яких 7 тис. 778 осіб звільнилися за власним бажанням й були класифіковані як «добровільний відтік». За цей же період до лав армії вступили трохи понад 12 тис. новобранців, що призвело до скорочення особового складу. Солдати та офіцери йдуть зі служби, не зважаючи на зусилля Міністерства оборони, яке здійснило найбільше за останні 22 роки підвищення оплати та впровадження додаткових утримувальних виплат, щоб зберегти кадри. В даному контексті міністр зі справ ветеранів країни А. Карнс, колишній морський піхотинець, заявив, що британська армія може вичерпати свої ресурси за шість місяців у разі участі у великій війні, подібній до війни в Україні¹³⁵.

Звичайно ключовою є надія європейських країн на 5-ту статтю Статуту НАТО, де чітко зазначено, що в разі нападу на одну з країн НАТО, всі інші повинні відразу відреагувати й допомогти їй. Але проблема полягає в тому, наскільки швидко війська НАТО зможуть прийти на допомогу союзникам у разі агресії Росії. Так, попередня стратегія НАТО передбачала, що якщо, наприклад, на балтійські республіки нападе Росія, то частину їх територій буде захоплено, а в натівських союзників залишиться декілька тижнів чи місяців, аби перекинути власні війська й, зрештою, звільнити ці території. Проте за цей час росіяни залишать на цих теренах розруху і численні жертви серед цивільного населення.

Тому, в підсумку, країни НАТО прийшли до стратегії запобігання можливого захоплення територій країн НАТО і посилення їх військових контингентів. Так, для посилення обороноздатності країн Балтики туди будуть передислоковані німецькі військові, зокрема в Литву спрямовано два німецькі батальйони.

Знову ж таки слід констатувати, що єдність країн НАТО на сьогодні не є безсумнівною. Так президент США Д. Трамп неодноразово заявляв, що НАТО не вигідне для США і що він взагалі планує вивести Сполучені Штати зі складу Блоку, оскільки європейські країни його недостатньо фінансують. Він також заявляв, що якщо європейські країни виділяють менше 2% ВВП на фінансування НАТО, то США не буде їх захищати.

Слід визнати, що й справді довгий час європейські країни не виділяли потрібні кошти на фінансування НАТО, а основний фінансовий тягар лежав на США. Проте за умов посилення військової російської загрози станом на кінець 2024 р. вже 18 членів НАТО витрачали на його фінансування не менше 2% ВВП, інші ж поки не досягнули цього показника, проте будуть посилювати своє фінансування.

Слід згадати й про те, що навіть провідна країна Європи — Німеччина довгий час виділяла на НАТО менше 2%, що послаблювало її оборонний потенціал. Так в німецьких збройних силах були значні прогалини в технічному забезпеченні Бундесверу, що стало наслідком економії на обороні після фінансової кризи 2008 року. Після того часу Німеччина відмовилася від системи обов'язкового призову, а поповнення військового обладнання планувалося з орієнтацією

лише на конкретні міжнародні місії, такі як Афганістан наприклад. Політики та урядовці прийняли рішення, що потрібно забезпечувати зброєю та боеприпасами лише ті підрозділи, які беруть участь у конкретних операціях. Починаючи з 2014 року, а особливо після агресії проти України 2022 року, в Німеччині почали переглядати цей підхід, але виникла проблема — процес змін йде дуже повільно, оскільки посилення військового виробництва не може відбуватися раптово, тож триває поступове його нарощування.

Найбільш боездатними арміями в Європі на сьогодні є Збройні сили Великобританії та Франції. Проте у випадку відкритого конфлікту британці сконцентруються на морських операціях, особливо в Північній Європі, тоді як французи висловили готовність призначити 25 тисяч військових для оборони східних рубежів ЄС. З приводу постійних контингентів у менш сильних країнах, французи вже заявили, що вони розглядають можливість направлення своїх військових й до України. Зокрема станом на початок 2025 р. йшли розмови про спрямування в Україну французьких інструкторів. Проте конфігурація політичної влади у Франції аж надто швидко змінюється, а відтак питання чи буде й надалі Франція активно допомогати Україні все ж залишається відкритим.

Цілком природно, що подібні проблеми активно обговорюються на зустрічах країн НАТО. Так, на Вільнюському саміті 2023 року держави-члени НАТО вирішили посилити власну обороноздатність, зокрема виділяти на оборону не менше 2% національного ВВП щорічно. Було також затверджено План дій у галузі оборонно-промислового виробництва, ухвалено нові регіональні оборонні плани.

На ювілейному Вашингтонському саміті НАТО у липні 2024 року також обговорювалося ряд важливих питань. Зокрема країни НАТО вирішили посилити співпрацю в сфері оборони та в інших галузях з метою протидії Росії, яку було визначено як одну з головних загроз Північно-Атлантичному Альянсу. Крім того було виділено також вісь тоталітарних країн: КНР — Іран — КНДР — РФ, які разом складають значну загрозу країнам НАТО і яким потрібно протидіяти. Зокрема на саміті було відкрито заявлено про те, що Китай, не зважаючи на те, що декларує нейтралітет, надає значну допомогу Росії, завдяки якій остання й продовжує агресивну війну проти України. Щодо ос-

танньої то було зроблено чітку заяву, що вступ України до НАТО є незворотнім. Зазначалося, що країни НАТО нададуть Україні фінансову допомогу на суму 40 млрд. доларів, а також новітнє озброєння, зокрема системи ППО, щоб захистити українське небо. Заяви про політичне запрошення України до Північно-Атлантичного Альянсу не прозвучало, але країни НАТО чітко задекларували, що вони чекають на Україну після завершення війни і цей процес обов'язково розпочнеться.

Позитивно слід відзначити, що європейські країни на саміті НАТО на тлі заяв Д. Трампа про можливий вихід США зі складу Альянсу, повідомили про важливість посилення європейської системи безпеки. Слід також згадати, що політична група в Європейському парламенті, яку очолює глава МЗС Польщі Р. Сікорський, висунула ініціативи щодо створення посиленої європейської бригади 5000+, про спільне європейське об'єднане командування, окремий бюджет, розвідувальні можливості та посаду уповноваженого ЄС з оборони. За словами Р. Сікорського 10 тисяч американських військових вже було розташовано у Польщі та країнах Балтики, які провели найбільші військові навчання за останні десятиліття.

Додамо принагідно, що Р. Сікорський досить позитивно ставиться до ідеї розвалу Російської Федерації, зазначаючи, що замість того аби зміцнювати і розвивати величезні власні території, Росія продовжує захоплювати чужі терени, тому її розпад є важливим для забезпечення безпеки в регіоні та й у цілому світі. На додаток він емоційно заявив: «Ми скоріше їстимемо траву, ніж знову станемо російською колонією»¹³⁶.

Натомість саме боязкість і небажання Заходу можливого розпаду російської неоімперії, а насамперед США щодо його суттєвого послаблення і повалення, є однією з причин панування у Кремлі злочинного путінського режиму. Обумовлює цей страх, понад усе, гіпотетична перспектива застосування чи втрати контролю над російською ядерною зброєю.

Одним з перших сучасних американських президентів, який активно згадував Україну у своїх промовах був республіканець Р. Рейган. Саме він говорив, що Радянський Союз як остання імперія зла, повинен розвалитися. Щодо України, то 19 липня 1983 р. на церемонії,

присвяченій відзначенню Тижня поневолених народів, Р. Рейган зазначив, що він звертається до кожної людини, яка опинилася в пастці тиранії, чи то в Україні, Угорщині, Чехословаччині, Кубі чи В'єтнамі, зі словами: «Ваша боротьба — це наша боротьба, ваша мрія — наша мрія і колись ви теж будете вільними»¹³⁷.

Як ми бачимо, Україну політик поставив на перше місце, розуміючи її значення в Радянському Союзі і знаючи про українських дисидентів, які боролися за права і свободи людини у той час. Пряме звернення до України закарбовано й у прокламації Тижня поневолених народів від 17 липня 1987 р., де зазначалося, що боротьба, яка почалася в Україні 70 років тому, відбувається по всій Радянській імперії. Усі поневолені нації заслуговують і потребують особливої підтримки США. Було підкреслено, що для тих, хто прагне насолоджуватися правом людини від народження на свободу, незалежність і справедливість, США служать охоронцями їхньої мрії¹³⁸. Рональд Рейган зробив все для того, щоб Радянський Союз розпався і пострадянські республіки отримали незалежність. Хоча, за фактом, навіть й США не очікували такого швидкого розвалу СССР.

За часів президенства Дж. Буша-старшого, США до останнього сподівалися що Радянський Союз збережеться в оновленому варіанті і що він зможе під час правління М. Горбачова бути надійним партнером Америки. Перша згадка про можливий розпад СССР прозвучала у телеграмі посольства США в Москві від 13 липня 1990 р., в якій зазначалося, що СССР може не пережити експерименту М. Горбачова, перспективи його правління погіршилися за останній рік і що деякі республіки вийдуть зі складу Радянського Союзу¹³⁹. Лише за три дні, а саме 16 липня 1990 р. Верховна Рада УРСР проголосувала за ухвалення державного суверенітету України, зазначаючи, що Українська РСР, як суверенна національна держава, розвивається в існуючих кордонах на основі реалізації невід'ємного права українського народу на самовизначення.

Проте навіть за таких умов Дж. Буш-старший продовжував підтримувати М. Горбачова і вірив у відродження Радянського Союзу. Тож

Рональд Рейган

неможливо не згадати й про його промову (що отримала глузливого мему “котлета по-київськи”) 1 серпня 1991 р. під час візиту американського очільника до України. У своєму виступі в залі Верховної Ради України політик зазначив, що американський народ аплодує змінам, які відбуваються у Радянському Союзі. США будуть підтримувати тих, хто прагне до свободи та демократії, говорив Дж. Буш, але українці не повинні прагнути до незалежності, бо свобода це не те ж саме що незалежність. Американці не підтримують тих, хто прагне незалежності, застерігав він, щоб замінити віддалену тиранію місцевим деспотизмом. Вони не допомагатимуть тим, хто пропагує самогубний націоналізм, заснований на етнічній ненависті¹⁴⁰.

Дж. Буш-старший налагоджував також на тісних взаєминах з очільником СРСР М. Горбачовим і щиро вірив у його запевнення, що той буде перебудовувати Радянський Союз на засадах свободи, гласності, демократії, хоча це й було неможливим. Після невдалого ГКЧП і розпаду Радянського Союзу адміністрація Буша хоча й підтримала створення незалежних пострадянських держав, але аж ніяк не поспішала їх визнавати. Так, навіть після українського грудневого референдуму 1991 року в настановах адміністрації Білого Дому щодо України зазначалося, що США поважатимуть волю українського народу, але визнавати Україну вони не поспішатимуть, аби це не сприяло пришвидченню розпаду та безладу в колишньому СРСР та з огляду зваження на реакцію російського уряду¹⁴¹. Тобто тогочасна чинна адміністрація Білого Дому розглядала відносини з пострадянськими республіками тільки через призму відносин з Москвою, оскільки саме її вважали головною спадкоємицею Радянського Союзу.

Одним з ключових чинників визнання незалежності України і встановлення з нею добросусідських дипломатичних відносин було ядерне розброєння. За даними Національної ради розвідки США, в Україні розміщувалося близько 20% міжконтинентальних балістичних ракет (МБР) Радянського Союзу та близько 40% важкого бомбардувального озброєння. Як відомо, в Декларації про державний суверенітет був проголошений безядерний статус України. Відтак і США, на які були націлені міжконтинентальні балістичні ракети, і Росія активно тиснули на Україну з метою її повного ядерного розброєння. Слід згадати, що 1 грудня 1991 р. президент Дж. Буш і Б. Єльцин об-

говорювали важливість ядерного розброєння України. Тоді Б. Єльцин дав чітко зрозуміти, що США повинні визнати Україну тільки після отримання нею статусу безядерної держави. Своєю чергою українські політики, зокрема В. Чорновіл, Л. Лук'яненко, М. Горинь та інші, закликали керівництво держави враховувати українські національні інтереси і вимагати чітких безпекових гарантій від США та інших держав. Але Л. Кравчук перебував в певних романтичних ілюзіях, що світ вже ніколи не повернеться до трагічного минулого. Крім того на нього чинився потужний тиск з боку США і в травні 1992 р. Л. Кравчук здійснив державний візит до Вашингтона, де висловив готовність ратифікувати та виконати договори СНО-1 і Договір про нерозповсюдження ядерної зброї як неядерної держави в найкоротші терміни. Також було зазначено про виведення всієї тактичної ядерної зброї з території України до 1 липня 1992 року¹⁴².

Дж. Буш-старший був задоволений таким рішенням керівництва України і в своїй промові зазначив: «Український народ тепер будує власну державу і всі ми долучаємося до святкування відродження свободи й незалежності для великої та стародавньої нації України. Вітаючи нову незалежність України, ми вшановуємо покоління жінок і чоловіків, які зберігали вогонь надії протягом багатьох років темряви. А вільні люди ніколи не повинні забувати про те, яких страждань Україна зазнала під тоталітарним ярмом. Сполучені Штати та Україна мають бути не просто друзями, а партнерами. Майбутня безпека України важлива для Сполучених Штатів та стабільності в Європі»¹⁴³. Слова Дж. Буша-старшого про Україну, безумовно, були пречудовими, але чи США надавали насправді чіткі безпекові гарантії Україні?

Слід згадати, що того року Л. Кравчук намагався ставити перед США питання про визначені безпекові гарантії для України, зазначаючи, що в Росії є політичні сили, які висувають територіальні претензії Україні. І це підтвердила зокрема ситуація з Ю. Мешковим, першим і останнім «президентом» «республіки» Крим, який, за підтримки певних російських сил, намагався відокремити Крим від України. На той час адміністрація Дж. Буша-старшого налагодила тісні зв'язки з російським керівництвом, зокрема з Б. Єльциним, який декларував що Росія впевнено йде демократичним шляхом розвитку, й американці сліпо вірили всім цим російським міфам і не хотіли занадто

перейматися питаннями України, хоча події в Придністров'ї, розстріл парламенту в Москві, Перша Чеченська війна небезпідставно засвідчували, що Кремль лише імітує демократизм і дотримання принципу права націй на самовизначення.

Остаточню ядерну розброєння України було завершено при президентові США Б. Клінтоні. 5 грудня 1994 р. в Будапешті було підписано Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (англ. Memorandum on Security Assurances in connection with Ukraine's accession to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons) між Україною, Росією, Великою Британією та США про гарантії Україні у зв'язку з набуттям нею неядерного статусу. Того ж дня Україна приєдналася до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї¹⁴⁴.

Б. Клінтон вітав підписання цього меморандуму, зазначаючи що документ поглиблює відносини між США та Україною, яку він вважає нацією з багатою спадщиною, величезним економічним потенціалом і дуже важливою позицією в європейській системі безпеки. Він також підкреслив, що від народження Америки до наших днів українські емігранти допомагали формувати історію американської нації¹⁴⁵. Проте цей меморандум носив лише декларативний характер, конкретних гарантій безпеки там не було прописано, й агресія ядерної Росії як країни-підписанта цього меморандуму, підтвердила те, що він не має чітких юридичних зобов'язань.

До речі, слід зазначити, що після початку російської агресії Б. Клінтон виступив з вибаченням перед Україною за те, що він позбавив її ядерного статусу¹⁴⁶.

На думку більшості експертів, Будапештський меморандум необхідно було трансформувати в юридично зобов'язуючий договір з чітким механізмом реалізації його положень, позаяк у прийнятому вигляді він виявився нездатним гарантувати територіальну цілісність та безпеку України. Це завдання могло б бути імplementовано на двосторонній основі: шляхом укладання угод про гарантії безпеки на кшталт договорів, підписаних між США й такими державами, як Ізраїль, Південна Корея чи Японія тощо.

Отже, Україна — прихильниця денуклеаризації у світі, стала слабкою, незахищеною і частково захопленою Росією, яка називала себе

дружньою країною. Україна — типовий приклад холодного і жорсткого порядку, що існує у світовому співтоваристві. Природно, що Північна Корея та інші держави не відмовляються від ядерної зброї. Іншими словами, хто вже має таку зброю, той не зрікається її, а хто розробляє — і далі розроблятиме, попри тиск і застороги. Інші деякі держави, які володіють достатнім потенціалом, вже замислюються над створенням власної ядерної зброї. За твердженням деяких дослідників, Південна Корея і Японія також досить близькі до створення ядерної зброї. Приклад України, яка зазнала агресії від одного з гарантів її безпеки, Росії, недостатня активність західних країн та США щодо захисту України, нейтралітет Китаю — все це яскравий приклад того, що сьогодні лідери світового порядку часто бувають безвідповідальними щодо захисту малих чи слабших держав.

Відтак США, які декларували всебічну підтримку України, в першу чергу турбувалися про свої національні і геополітичні інтереси. І це, в принципі, природно і логічно, якби не деякі нюанси. Відносини з Україною США завжди налагоджували з оглядкою на позицію Кремля, який мав для них набагато важливіше значення як носій ядерної зброї та потужний геополітичний гравець.

Після приходу до влади президента США Дж. Буша-молодшого, його адміністрація продовжувала політику щодо активної співпраці з Росією, яка була для них ключовим гравцем на пострадянському просторі. Так, після першої зустрічі Дж. Буша-молодшого з В. Путіним у червні 2001 р. в Словенії, американський очільник заявив, що він зміг зазирнути в душу Путіну і йому сподобалося те, що він там побачив¹⁴⁷.

Як відомо, саме у вересні 2001 р. відбулися терористичні атаки на близнюки-хмарочоси в Нью-Йорку і Росія увійшла до складу антитерористичної коаліції, впливаючи на країни пострадянського простору, зокрема Таджикистан та Узбекистан, аби вони надали дозволи на польоти літаків США над їхніми територіями на шляху до Афганістану. В цей же період імідж України значно погіршився, оскільки спалахнув інспірований кремлівськими спецслужбами скандал щодо можливого передання очільником України Л. Кучмою протиракетних систем «Кольчуга» підсанкційному диктаторові Іраку С. Хусейну.

У березні 2004 р. помічниця держсекретаря А. Е. Джонс виступила з доповіддю про пріоритети США в Європі, в якій зазначила, що Росія

та США стали сильними союзниками в глобальній війні з тероризмом. Вона також відмітила значний прогрес з росіянами щодо цілого ряду питань, зокрема зменшення загрози глобального ядерного знищення і безпеки нуклеарного озброєння тощо¹⁴⁸.

Згодом Л. Кучма дещо покращив свої відносини з Білим Домом після того, як відправив український підрозділ у складі миротворчого контингенту в Ірак, проте вони так і залишилися все ще прохолодними. Взаємини ж з Росією тільки покращувалися. Дж. Буш-молодший називав РФ сильним союзником у боротьбі з тероризмом і відмітив, що Сполучені Штати і Росія мають одну і ту ж саму мету й працюють разом також в Ірані та Північній Кореї. Він також заявив, що Вашингтон і Москва мають працювати над просуванням свободи та демократії в своїх країнах і в усьому світі¹⁴⁹.

Навіть коли Росія напряму втручалася в українські президентські перегони 2004 р., допомагаючи В. Януковичу здійснювати масові фальсифікації та безпосередньо фінансуючи їх, США напряму не називали Росію винною, а тільки закликали до проведення прозорих і демократичних виборів. В даному контексті слід згадати слова прес-секретаря Білого Дому С. Мак-Келлана, який зазначав: «У нас хороші відносини з Росією. З часів ССРСР в Росії відбулося значне покращення. Права людини покращилися. Проте час від часу будуть виникати розбіжності. Наша позиція щодо України та подальших дій дуже чітка: ми хочемо, щоб було мирне, демократичне розв'язання, яке відображає волю народу»¹⁵⁰.

Ситуація не змінилася й за президентства Б. Обама, який заявив про перезавантаження відносин з Росією. Зауважимо, що й після вторгнення Росії в Грузію держсекретар США Г. Клінтон на слуханнях з приводу затвердження на посаді 13 січня 2009 р. заявила про те, що президент Б. Обама прагне майбутньої співпраці з російським урядом у питаннях стратегічного значення. Вона, зокрема, зазначила: «Ми будемо працювати з Росією та Китаєм над такими проблемами як тероризм, розповсюдження зброї, зміна клімату, реформування фінансових ринків»¹⁵¹. Саме за Б. Обама й за сприяння його адміністрації у 2010 році залишки радіоактивних матеріалів з України були передані Росії.

Коли в Україні сталася Революція Гідності й відбувся ростріл майданівців, до чого була причетна Росія (і безпосередньо сам В. Путін),

адміністрація Б. Обама навіть не згадала про це. Так заступник державного секретаря В. Бернс у заяві від 26 лютого 2014 р. пообіцяв від імені США рішуче підтримувати єдність і територіальну цілісність України, а також здорові відносини з усіма її сусідами, зокрема з Росією¹⁵². Щодо російських найманців в Криму, то В. Бернс назвав їх сепаратистами і зазначив, що подібний сепаратизм, певні спекуляції щодо якого ми бачимо останніми днями, не в інтерсах України і Сполучених Штатів Америки. При цьому заступник держсекретаря також підкреслив, що президент США Б. Обама провів телефонну розмову з В. Путіним й останній нібито зобов'язався поважати територіальну цілісність України. Після цього Москва провела незаконний референдум в Криму та незаконно приєднала (анексувала) півострів до РФ, порушивши низку міжнародних договорів¹⁵³.

Тільки після анексії Криму Білий Дім ввів низку санкцій проти Росії, але відмовився надавати Україні хоча б найменшу військову допомогу, аби, на їх думку, не ескалувати ситуацію. Так, під час зустрічі з прем'єр-міністром України А. Яценюком, який приїхав з офіційним візитом у США у березні 2014 р., Б. Обама зазначив, що Україна матиме сильну підтримку, бо вона рухається вперед у ці важкі часи. Але про військову допомогу Україні, знову ж, нічого не було сказано. Результатом цієї зустрічі було те, що США поставили українцям 300 тисяч комплектів готової їжі. Щоправда, трохи пізніше було надано нелетальну військову допомогу на суму 8 мільйонів доларів, яка включала портативні радіостанції, інженерне та протимінне обладнання, бронежилети, аптечки, військову уніформу тощо.

При цьому США продовжували вести переговори з РФ, сподіваючись, що В. Путін виведе свої війська з України. На думку Б. Обама, ним було досягнуто значного результату, коли 17 квітня 2014 р. Москва підписала спільну заяву США, Європейського Союзу, України та Росії, в якій було зазначено, що всі незаконні збройні формування повинні бути розброєні, незаконно захоплені будівлі мають бути повернені законним власникам, усі незаконно зайняті вулиці, площі та інші громадські місця в містах і селах України мають бути звільнені¹⁵⁴. Росія, як зазвичай, й не збиралася виконувати цих вимог, навпаки — становище тільки загострювалося. 17 липня 2014 р. російським

бойовиками був збитий малазійський Боїнг, внаслідок чого загинуло близько 300 пасажирів. Цього ж дня Б. Обама мав телефонну розмову з В. Путіним, в якій він підкреслив, що залишається відданим дипломатичному розв'язанню української проблеми і якщо Кремль не погодиться на компроміси, то на Росію очікують санкції та ізоляція. Наприкінці розмови було зазначено, що президент США Б. Обама та президент РФ В. Путін погодилися щодо необхідності мирного врегулювання української кризи¹⁵⁵.

Пізніше, коли держсекретаря Дж. Керрі запитали чи збирається США надавати летальну допомогу Україні після збиття МН 17, той відповів, що адміністрація веде переговори з європейськими союзниками щодо наступних кроків, але президент США збирається робити це продумано, а не рубати з плеча¹⁵⁶. Натомість значно більшу підтримку за тих трагічних умов Україні надавав американський Сенат. Так 11 грудня 2014 р. Сенатом був ухвалений Закон про підтримку свободи України, який підтримав надання Україні летальної та іншої допомоги на суму 350 мільйонів доларів. 18 грудня 2014 р. він був проголосований Палатою представників. Проте навіть підписавши закон, очільник США Б. Обама заявив, що його адміністрація не збирається застосовувати санкції, відповідно до цього закону, і не надаватиме летальну зброю Україні. При цьому він вчергове закликав Росію припинити окупацію та спробу анексії Криму, а також підтримку сепаратистів на Сході України. Російський диктатор вчергове сприйняв це як слабкість Заходу і посилив військовий наступ на Сході України, захопивши Дебальцеве. Відтак адміністрація Б. Обами була найнерішучішою і найбоязкішою серед усіх президентських адміністрацій США, що практично спровокувала агресивні дії Росії на Сході України, де було окуповано частину українських територій.

Децо рішучішою була адміністрація наступного Президента США Д. Трампа, який завжди прагнув показати себе сильним лідером. І хоча він особисто й зустрівся з В. Путіним і навіть називав його «сильним політиком та хорощим хлопцем», але це не завадило Д. Трампу надати Україні летальну військову допомогу на суму близько 350 мільйонів доларів, серед якої була партія протитанкових комплексів Javelin, які дуже допомогли Україні на початку російського вторгнення. Слід також згадати бойове зіткнення між армією США та росій-

ськими і сирійськими бойовиками під Хішамом 8 лютого 2018 р., коли путінсько-асадівські війська намагалися захопити завод з переробки природного газу «Коноко» неподалік Хішама, де були також позиції сирійсько-курдських демократичних сил і штаб американських радників. Збройні сили США завдали ракетно-повітряного удару, знищивши російсько-сирійську оперативну бронетанкову групу.

Зрештою, лише після повномасштабного російського вторгнення в Україну адміністрація президента США Дж. Байдена почала надавати значну фінансову та воєнну допомогу Україні. З початку повномасштабної війни США виділили Україні (станом на квітень 2024 р.) 113,4 млрд. доларів допомоги¹⁵⁷. Проте, на жаль, певна затримка у її наданні призвела до того, що ЗСУ не зуміли розгорнути військовий наступ після звільнення Харківської області та Херсону у 2022 році. Крім того, саме тиск Вашингтона, що побоювався застосування Москвою ядерної зброї, змусив Київ знищити оточені російські війська на Херсонщині й припинити український наступ. Слід зазначити, що адміністрація Дж. Байдена реалізовувала стратегію крапельного стримування Росії, тобто надавала допомогу Україні певними порціями, аби вона не програла у війні, але й не виграла в Росії.

Захід продовжує демонструвати страусову тактику, продиктовану страхом перед ядерною конфронтацією замість проактивної стратегії, спрямованої на те, щоби допомогти Україні дати потужну відсіч окупантам. Це призводить до того що Росія все більше конфронтує, зокрема вже залучала війська Північної Кореї, а Захід й далі боїться посилення конфронтації і грає на руку Кремлю.

Адміністрація Д. Трампа, що став президентом США в січні 2025 р. взяла курс на замирення з РФ і примусу Києва до поступок Москві, яка на той час окупувала вже 19% української території. Ба більше, не лише значна частина політикуму США, й американської бізнес-еліти та наукових кіл мислять російськими нарративами. Так, наприклад, на відкритій дискурс-лекції Harvard Business School, що відбулася 30 січня 2025 р. і на якій зібралися лідери бізнесу з усього світу, переважно зі США та Європи, майже вся аудиторія говорила російськими нарративами, а саме про таке: мовляв, жертва (Україна) провокує нападника (Росію), а отже, винна; «failed state»; «розділена країна»; «суцільна українська корупція» тощо¹⁵⁸.

Тож, попри те, що Захід монотонно заявляє, що підтримуватиме Україну «стільки, скільки буде потрібно», проте останнім часом спостерігається певна втома цього ж таки Заходу від «чужої» війни й все частіше лунають заклики до примусу до можливих переговорів між Україною та Росією. Відтак постає риторична дилема: чи справді Захід хоче перемоги України чи домагається просто лише послаблення Росії, але аж ніяк не прагне до повалення злочинного путінського режиму та розвалу російської неоімперії.

РОЗДІЛ 3

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗПАДУ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ЯК ОСТАННЬОЇ ТЮРМИ НАРОДІВ ТА НЕОІМПЕРІЇ ЗЛА

У сучасну добу людство стикнулося з низкою глобальних викликів, одним з головних між ними є занепад духовно-ціннісної сфери і панування нігілістичного та антигуманного раціоналізму. У своїх роздумах Дж. Стигліц та П. Фрейре підтримують пророчі міркування відомих мислителів минулих століть — О. Шпенглера, Т. Манна, М. Гайдеггера, Е. Фрома, Дж. Оруелла та інших, які передбачали занепад сучасної цивілізації, що буде проявлятися у кризі раціоналістичної традиції, послаблення ціннісних засад і крах моральності. Ця ідея також висвітлювалася в теологічних концепціях культури, які підтримували тезу про те, що культура людства вцілому завершила своє сходження і тепер нестримно котиться до загибелі. Оскільки ядром будь-якої культури є релігія і вироблені нею основи моральності, то саме вони й переживають жорстку кризу від вторгнення надмірного раціоналізму.

Не менш небезпечною є й інша крайність — надмірна клерикалізація, що проявляється зокрема у формуванні ісламського та православного фундаменталізму, коли релігійними ідеями прикривається прагнення до панування над усіма сферами суспільного життя, політизація релігії, що призводить до виправдання авторитарного та тоталітарного режимів, а у міжнародних відносинах — у стратегії певних держав до зовнішньої експансії, нав'язування власної системи цінностей здебільшого силовими методами.

Якщо влада походить від Бога, як зазначають ісламські чи православні фундаменталісти, то їй повинні підкорятися, а зворотнім наслідком такого твердження (його начинкою) є похідне — владі все дозволено, що призводить до масового порушення нею ж прав і свобод людини.

З іншого ж спектру проявляється невтішне: якщо релігійні інститути служать державі чи владі, то вони втрачають своє сотеріологічне значення.

Типовим прикладом цьому є Російська Православна Церква, яка нестримно втрачає свою християнську місію, позаяк перетворилася лише на інструмент безбожної, аморальної і людиноненависницької системи, вибудованої в РФ, позаяк підтримує інтервенцію та злочини російських військ в Україні, що нібито під приводом захисту російськомовного населення здійснює варварський обряд кровопролиття і геноциду невинних, що аж ніяк не відповідає християнським заповідям.

У цьому контексті згадаймо М. Гайдегера, філософа, який вказував, що людині загрожує не зовнішні чинники, загроза таїться в самій суті людини, яка довіряє тільки своєму досить часто примітивному розуму і забуває про віру та моральність. «Але де небезпека,— писав він,— там виростає і порятунк»¹⁵⁹.

3.1. Західний геополітичний вибір і цивілізаційне протиборство з РФ — передумови поразки Кремля і перемоги України

Від початку відновлення своєї державності і суверенітету наприкінці ХХ ст. перед Україною постала невідворотна цивілізаційна дилема: історичний примус обрати, наприклад, ринкову економіку Заходу чи олігархічну кланову економіку євразійсько-московського типу, а в політичному плані — пристати до авторитарної євразійсько-московської моделі чи свідомо вибрати європейсько-демократичну модель свого розвитку.

З початком російсько-української війни вибір України став однозначно і доленосно визначеним — геть від Москви. Разом з тим попри те, що для сучасної держави Україна ключовими є проєвропейські та проатлантичні тенденції розвитку, вона мусить дуже зважено підходити до прийняття стратегічних геополітичних рішень.

Європейський вибір передбачає цілу низку системних змін в політиці, економіці, законодавстві та інших суспільних сферах. Він передбачає також усталення власного світогляду українського народу в органічному комплексі з докорінними змінами у самих соціальних практиках і формах взаємодії громадян на всіх рівнях — у стосунках між собою, з центральними та місцевими органами влади тощо. Тому разом з імплементацією європейських норм слід перейматися і пи-

танням збереження та розвитку своєрідної української системи суспільних координат, окремішньої етно-національної спадщини та позитивних здобутків новітньої державності. Водночас має відбуватися реорганізація адекватної культури сучасних соціальних взаємин, що робить конче необхідним розробку і впровадження заходів зі сприяння налагодженню новітніх форм суспільної комунікації та соціального діалогу.

Проте на європейському шляху розвитку потрібно врахувати також і низку ризиків, серед яких виокремимо такі:

а) продовження функціонування економіко-політичної пострадянської моделі (ресурсна модель розподілу та напівавторитарний політичний устрій), який вичерпав свій економічний потенціал (господарська криза, зростаюча злиденність населення) та політичні можливості (високий відсоток недовіри до влади), що у сукупності збільшують небезпеку тотального колапсу Системи;

б) втрата частини українських територій та ризики подальшої десуверенізації; за наявних умов навіть часткова десуверенізація, пріоритет «зовнішнього управління» означатиме втрату історичної суб'єктності та на довгий час закриватиме європейський і національний цивілізаційний проєкт для України.

Слід також усвідомлювати й наявність сучасних загроз та викликів. У ХХІ ст. велич держави визначається не кількістю ядерних боєголовок, а рівнем життя громадян і національної стійкості, а найголовніше — спроможністю до інновацій. У сучасному світі виграють ті, хто виробляє новітні наукові технології, хто їх втілює в життя та експортує. В цілому, сучасна економіка базується на знаннях та результатах наукових інновацій. Вона потребує вільних, освічених та незалежних мислячих особистостей.

При цьому створюється більше можливостей для відбору найбільш здібних та чесних лідерів, вироблення ефективної політики на основі врахування аргументів «за» і «проти», розкриття творчого потенціалу суспільства. За умов менеджеріальної революції, яка розпочалася ще у минулому столітті, особливого значення набуває меритократія. Це — концепція / система соціальних відносин / принцип управління: влада має здійснюватися людьми, які відрізняються своїми здібностями, досягненнями, професійною компетентністю, а не соціальним

походженням або приписуваним статусом. Засновником теорії меритократії є англійський соціолог М. Янг, який вважав, що соціальний прогрес залежить від міри поєднання влади та інтелекту, що від використання людського потенціалу, талантів залежить успіх розвитку усього суспільства. Тому призначення меритократії — в інтелектуалізації суспільного життя, розкритті природних дарувань особи.

Майкл Янг

Іншим є виклик так званих гендерних інновацій, що являє собою безпосередню природну загрозу існуванню цілих націй, оскільки коли держава надмірно захищає права людей з нетрадиційною сексуальною орієнтацією, то починають страждати звичайні, усталені на національній світоглядно-історичній культурі родини, а отже народжуваність в таких країнах падає. Останнім часом різноманітні статеві перверсії, які століттями вважалися аморальними, починають сприйматися лише як девіації, а в деяких країнах Європи стають вже нормою. Коли ж таким нетрадиційним родинам дозволяють поширювати і накидати суспільству свої схиблені відхилення і ще й виховувати дітей, то вони, орієнтуючись на своїх батьків, також приймають їхню сексуальну орієнтацію, прирікаючи увесь народ на моральну деградацію та неухильне вимирання. Суспільство мусить усвідомлювати важливість традиціоналізму і націонал-консервативних поглядів для майбуття власної нації¹⁶⁰.

Ще одним з викликів є загроза трансгуманізму. Цей виклик пов'язаний з бажанням сучасної людини здобути владу над соціальними та особистісними процесами за допомогою інформаційних технологій, а також трансформувати свою тілесність за допомогою технологічних розробок.

Окремої уваги потребує вплив глобальних трендів цивілізаційного розвитку як тотальних системних тенденцій, які пронизують усі соціальні системи сучасного людства, на становлення української суб'єктності. Головні з цих трендів є: віртуалізація, гібридизація культур, індивідуалізація і гіпер мобільність.

Спеціалісти різних галузей науки сперечаються з приводу плюсів і мінусів, які з собою несе глобалізація, проте мають спільну по-

зицію в одному — прояви цього процесу мають місце в усіх сферах суспільного життя і зміни у ньому є неминучими. Йдеться про сукупність всепронизуючих інновацій, тотальну уніфікацію зі стирання культурних кордонів, що не може не впливати на культурну традицію, і не може не трансформувати алгоритми формування геополітичної суб'єктності. Якщо тренд — це система цілеспрямованих, послідовних змін як сукупність тенденцій, то в даній оптиці його можна розглядати як незаперечний фактор зміни, який постійно тисне, каталізатор трансформації суспільного життя.

Тренди, своєю чергою, породжують амбівалентні тенденції. Так індивідуалізація, як глобальний тренд, породжує цілий спектр тенденцій. Маються на увазі такі тенденції як відчуження, атомізація, синглізація тощо. Аналіз атрибутивних характеристик культурної гібридизації дає підстави стверджувати, що саме вона є визначальним фактором виникнення нових ціннісних орієнтирів і різноманітних форм культурних процесів, культура вже не прив'язана до конкретного місця, та, водночас, у кожному конкретному місці культура вже не є певною цілісністю.

Віртуалізація як глобальний тренд детермінувала собою цілу низку тенденцій і явищ різного масштабу в різних сферах життя, найпоширеніші з них: технологізація, роботизація, кіберкультура, кібербулінг, кліпове мислення, ідеологія трансгуманізму тощо. Основний вектор впливу віртуалізації — це зміна традиційних, матричних практик, породження їх як нових форм, акцент на технологізації, знищенні кордонів приватного й публічного, прискоренні зв'язку, економії часу, технічній алгоритмізації взаємодії, а також на можливості маніпуляцій, створенні штучних ідентичностей. Мобільність же провокує низку тенденцій і явищ, які, зі свого боку, впливають на цілий ряд глобальних практик — детериторіалізацію, дифузію ідентичностей, поширення громадянської ідентичності, створення термінальних спільностей, гіперрозвиток туристичної галузі, пожвавлення академічної мобільності тощо.

Обидва вектори — ціннісно-культурний (або габітуальний) та організаційно-просторовий (або алгоритмічний) — є вісями системи координат трансформації у просторі глобальних трендів. Вектори трендів як напрямки змін і відповідних тенденцій у цьому сенсі зада-

ватимуть систему координат для модусу трансформації геополітичної суб'єктності у зовнішньому просторі.

Інша проблема — узгодження національної специфіки життєвого укладу із загальною нівелюючою тенденцією, породженою глобалізацією, співіснування різних ціннісно-нормативних утворень, що підважує основні норми й цінності суспільства взагалі, а отже, й соціальної і системної інтеграції суспільства. Зокрема, виникає питання про термін, потрібний для того, щоб населення перейшло від ліберальної демократії (делегування владних функцій через вибори) до деліберативної (особистої участі в обговоренні проектів рішень)¹⁶¹.

Тож цілком логічною і своєчасною є думка, що для того, аби Україна зайняла гідне місце на геополітичній карті світу, вона повинна реалізувати своєрідний власний цивілізаційний проєкт, який має бути проєктом не регіональної цивілізації буфера між Заходом та Сходом, а проєктом цивілізації гуманістичних інновацій — проєктом гідної самореалізації людини. Його гаслом повинно стати: «Гідна самореалізація людини — сильна країна»¹⁶². Зауважимо, що за даними експертів ООН, які ґрунтуються на дослідженні 192 країн світу, економічне зростання на сучасному етапі обумовлюється: наявністю капіталу — на 16%, природними ресурсами — на 24% та людським і соціальним потенціалом — на 64%¹⁶³. Отже, головним національним пріоритетом розвитку повинна стати ефективна турбота про освіту і науку через механізми дієвих стимулів для підтримки креативних студентів, викладачів, науковців. Необхідно зупинити масовий відтік талановитих студентів і науковців за кордон. Слід, нарешті, зрозуміти, що така деінтелектуалізація України — стратегічна загроза національній безпеці. Саме тому у своєму цивілізаційному проєкті Україна повинна виступати як націонал-консервативна держава¹⁶⁴ й, водночас, як інноваційно-інформаційне суспільство¹⁶⁵.

Надприбутки мають найрозвинутіші країни, що виготовляють і експортують новітні технології. За ними йдуть держави — виробники товарів. Найменші ж доходи припадають тим, хто змушений спеціалізуватися на експорті сировини (за винятком країн — експортерів нафти і газу). Монополізувавши свого часу контроль над інформацією і виробництвом передових технологій, Захід забезпечив інформаційно-технологічне панування на планеті і поставив цим у залежність від себе всі інші країни.

Першочергова роль у прориві у майбутнє, як вже відзначалося, належить найсучаснішим науково-технічним галузям, особливо у сфері електроніки, кібернетики та інформатики, але зберігають своє значення і традиційні для України наукомісткі виробництва (літакобудування, ракетобудування, виготовлення зброї тощо). Цей потенціал може бути актуалізований достатньою мірою лише за умов, коли відповідні галузі почнуть працювати і розширювати обсяги виробництва. Останнє ж можливо лише за умов їх переважної орієнтації на зовнішні ринки.

Такими ринками не можуть бути країни Заходу. Як потенційних покупців вітчизняних товарів Україна мусить розглядати передусім держави Центральної Азії та Середнього Сходу, а також Китай і Індію, африканські країни тощо. За таких умов життєважливого значення набуває спрямування зовнішньополітичної стратегії України на країни Каспійсько-Центральноазійсько-Середньосхідного регіону, а також на інші держави Азії та Африки, розширюючи увагу на увесь т. зв. Глобальний Південь. Саме тут продукція вітчизняного літакобудування, танкобудування тощо може знайти належний попит. Потрібно посилювати співпрацю з країнами Азії та Африки. Фундаментальне партнерство з Азією, яка пропонує нові моделі розвитку та альтернативи модернізації в сучасному світі як протизвагу ісламському фундаменталізму, може принести Україні значні дивіденди, а з Африкою — відкриває не лише нові ринки, а й грандіозні запаси сировини.

«Нам треба показувати, що ми — вирішення проблеми, а не сама проблема», — акцентує В. Горбулін, але й справедливо підкреслює, що у геополітичному вимірі світ поступово усвідомлює, що Україна веде боротьбу не тільки за себе, а й за «європейські демократичні цінності»¹⁶⁶. Залишається лише додати, що Україна є форпостом європейської цивілізації і ціною життя багатьох своїх синів рятує Європу та й увесь світ від російської експансії. Крім того Україна стає повноцінним учасником світових інтеграційних процесів і тому перед нею особливо гостро постає питання захисту своєї новітньої національно-державної самоозначенності-ідентичності та власної цивілізаційної місії планетарного рівня.

Як влучно зазначив В. Горбулін в даному контексті, Україна повинна проявити здатність до масштабної соціально-адміністративної

Володимир Горбулін

перебудови в нових умовах гібридного світу і протидії російській агресії. Ми повинні завершити реформування більшості сфер суспільного життя і активно розвивати ті галузі, які зможуть вивести Україну на передові позиції в світі¹⁶⁷.

Україна вже довела, що саме демократія, свобода і національна особливість, а не євразійські цінності патерналізму, етатизму, покірності владі, які найбільше проявляються в російській недоімперії, є для її народу ключовими цінностями і що саме вона є форпостом захисту західної цивілізації. Один з найголовніших її ресурсів є людський потенціал та сила соціальної організації українців. Українське історичне завдання — збудувати сильну, сучасну національну державу, здатну гарантувати безпеку нації від зовнішньої агресії та провести внутрішню соціально-економічну трансформацію на засадах здорового націонал-консерватизму.

Отже, поліцивілізаційна природа української державності відкриває перед нею унікальні можливості зреалізувати потенціал діалогу культур як для досягнення стабілізації суспільного розвитку, так і для реалізації можливостей відновлення глобальної рівноваги як вирішальної умови виживання людства. Потрібно прагнути до наповнення національної української ідеї не тільки політичним змістом (незалежність), але й економічним — реальне підвищення матеріального рівня життя більшості громадян.

Відтак основними геополітичними завданнями України на сучасному етапі є:

- ✓ забезпечення суверенітету і територіальної цілісності, зокрема повернення тимчасово окупованих територій;
- ✓ зміцнення міжнародної та внутрішньої безпеки України;
- ✓ зміцнення становища України в європейському цивілізаційному просторі шляхом активізації зусиль щодо всебічної інтеграції до європейських і євроатлантичних політичних і соціальних структур;
- ✓ посилення стратегічного партнерства зі США і зв'язків з країнами Західної Європи;

- ✓ зміцнення відносин із стратегічно важливими сусідами, насамперед Польщею, країнами Балтії, Туреччиною, Грузією, Азербайджаном та іншими;
- ✓ сприяння формуванню «поясу стабільності» та регіональних структур безпеки від Балтійського і Чорного морів до Закавказзя і Центральної Азії;
- ✓ посилення співпраці з азійськими країнами, геополітична роль яких у світі зростає з кожним роком;
- ✓ завдання поразки одвічному ворогові — Московії та досягнення геостратегічного завершення війни єдиним прийнятним чином — розпадом і зруйнуванням Російської Федерації.

Ключовими зовнішньополітичними трендами для України є європейська та євроатлантична інтеграції.

У геополітичному плані Україна могла б також активізувати співпрацю чи приєднатися до уже існуючих регіональних проєктів, зокрема:

а) Вишеградської четвірки (Польща, Чехія, Словаччина, Угорщина), створеної 1991 року;

б) Ініціативи трьох морів, створеної 2016 року, яка включає на основі економічних інтересів такі країни як Латвія, Литва, Естонія, Польща, Чехія, Угорщина, Австрія, Болгарія, Хорватія, Румунія, Словаччина та Словенія;

в) Бухарестської дев'ятки, створеної 2015 року, яка об'єднує на основі безпечних інтересів такі східноєвропейські країни як Польща, Словаччина, Угорщина, Чехія, Румунія, Естонія, Литва, Латвія, Болгарія.

Україна зацікавлена у прихильності до неї США як наддержави, статус якої визначається військовою могутністю, рівнем економічного розвитку, лідерством у розробці й запровадженні найсучасніших високих технологій в усіх секторах економіки. Об'єктивно й Сполучені Штати Америки зацікавлені в тому, щоб Україна розвивалась як демократична країна, увійшла до європейських структур як держава-партнер. США постійно декларують підтримку територіальної цілісності і суверенітету України та є одним із головних ініціаторів посилення економічних санкцій проти Росії. Відтак Україна повинна прагнути до посилення двосторонніх зв'язків як з США, так і з Європейським Союзом, Норвегією, Великобританією та НАТО.

Разом з тим, в контексті подолання російської експансії, особної ваги набуває й відродження концепту «Міжмор'я» та ініціативи Прометеїзму.

За умов посилення міжнародних викликів, широкомасштабної російської агресії, поширенням ідей «русского міра», актуалізується питання щодо більш ґрунтовного дослідження і практичного впровадження концепту «Міжмор'я», що сприятиме формуванню потужного геополітичного союзу країн Центральної та Східної Європи (Польща, Україна, Литва, Латвія, Естонія та ін.), в якому Україна буде відігравати важливу роль, що стримуватиме великоросійські імперські амбіції та пришвидчить процес розвалу російської неоімперії¹⁶⁸.

Аналізуючи історичні аспекти проблеми, слід зазначити, що дана концепція розроблялася на початку ХХ століття українськими, литовськими, польськими дослідниками та політиками. Активним її прихильником був Й. Пілсудський. Перший маршал Польщі розумів, що безпека його країни значною мірою залежить від створення альянсу сильних незалежних держав, які мали виконувати функцію «санітарного кордону» між Польщею і Росією та могли б зупинити російську експансію на захід. Під час Другої світової війни концепцію альянсу країн, розташованих на узбережжях Балтійського, Чорного і Адріатичного морів, відродив польський генерал В. Сікорський, який у 1942 р. ініціював дискусію між грецьким, югославськими чехословацькими урядами в екзилі. Сікорський вважав, що післявоєнна Центральна Європа повинна стати політично впорядкованим простором національних держав, об'єднаних за принципом конфедерації, але ця концепція не була схвалена союзниками по антигітлерівській коаліції, а Москвою вона розглядалась як загроза.

З проголошенням у 1991 р. незалежності України настав новий етап. У 1992 році, після повалення комунізму в Польщі (1989) та СРСР (1991), ідея Міжмор'я була заявлена в якості офіційної геополітичної концепції на IV з'їзді Конфедерації Незалежної Польщі (КРН) — радикальної партії національно-визвольної орієнтації, яка була заснована в 1979 р. у Варшаві. В липні 1994 р. у Києві було підписано угоду між 15 партіями шістьох країн (Польщі, України, Литви, Білорусії, Латвії та Естонії). Конгреси Ліги партій країн Міжмор'я відбулися в Ярославі (1995), Мінську (1996) і Києві (1997).

Про необхідність балто-чорноморського співробітництва за участю України заявив на саміті 1997 р. у Вільнюсі президент Литви А. Бразаускас. Саме під час головування цієї країни в Раді держав Балтійського моря (РДБМ) було досягнуто консенсусу щодо участі третіх сторін, зокрема України, у діяльності цієї організації. Найближче до реалізації подібного проекту в рамках організації міжнародного співробітництва був так званий проект Каспійсько-Чорноморсько-Балтійського енерготранзитного простору (КЧБП), який пророблявся у 2007–2008 рр. за ініціативою президентів В. Ющенко і Л. Качинського. Президент Л. Качинський у 2008 р. виступав за створення коаліції Польщі, України, Литви, Латвії, Естонії для політичної підтримки Грузії в умовах військової агресії з боку Росії. Відомі польські активісти Є. Гедройц, Ю. Мірошевський і Б. Осадчук на сторінках паризького культового часопису «Культура» також доводили важливість для Польщі підтримки незалежності України та створення міцного союзу між ними. Його підтримали всі Балтійські країни, Азербайджан і Грузія. Утім, проєкт не вдалося реалізувати, в тому числі й через зміну влади в Україні (президентом став проросійський В. Янукович) та щільнішої інтеграції в ЄС держав Східної Європи.

А інший польський президент А. Дуда у 2015 р. зазначив у розмові для Польського пресового агенства (Polskaagencja Prasowa): «Я обмірковую ідею створення партнерського блоку держав від Балтійського до Чорного та Адріатичного морів»¹⁶⁹. Ідея створення проєкту «Міжмор'я» також обговорювалася під час зустрічі президентів А. Дуди і П. Порошенка на міжнародному саміті країн Європейської співдружності.

Слід відмітити й те, що під час 70-ї сесії Генеральної асамблеї ООН відбулася перша зустріч країн регіону Адріатичного, Балтійського і Чорного морів. Перш за все, його перспективна привабливість має економічне підґрунтя: концентрація і втілення низки потужних інфраструктурних проєктів, зокрема «Via Carpatia», де транспортні магістралі з'єднали би північ з півднем Європи, а також газові магістралі, енергетичні коридори, потоки робочої сили тощо.

Реалізація проєкту «Міжмор'я» матиме значні геополітичні, економічні та соціокультурні переваги. Сильні і незалежні Польща,

Литва, Україна, інші країни регіону могли б створити регіональний союз, який базуватиметься на кращих зразках історичної спадщини європейських Русі, Великого князівства Литовського і Речі Посполитої. В сучасному геополітичному становищі це могло би стати надзвичайно цінною ініціативою. Міцний альянс незалежних держав Центральної і Східної Європи став би адекватною відповіддю на експансію агресивної євразійської імперії, що є небезпечним для всіх країн Європи, але особливо для України, Польщі і країн Балтики. Значний вклад у розробку програми розвитку країн Міжмор'я вніс глава МЗС Латвії З. Мейєровіц. Програма містила плани оборонного союзу, інтеграції економічних систем, спільну банківську та монетарну політику, політичну конвенцію про взаємну підтримку та спільну зовнішню політику, забезпечення вільного шляху від Балтійського до Чорного морів.

Визначаючи практичні аспекти реалізації даної ідеї, потрібно розглянути основні гіпотетичні зовнішньополітичні вектори Української держави. Серед них: євразійський (Росія, Білорусь, Центральна Азія), європейський (Польща, Балтика, Західна Європа, США) та південно-східний (Балкани, Туреччина, країни Близького Сходу) напрямки, навколо яких складаються відповідні парадигми зовнішньо-політичного мислення. Усі вони мають досить глибокі історичні корені й зумовлені низкою геополітичних та гео економічних чинників.

У термінах класичної геополітики євразійська модель втілює так званий “телурократичний принцип” (суходольна потуга зі стійкістю провідних рис цивілізації, соціальних традицій, етичних настанов), а євроатлантична модель — “таласократичний” (морської потуги з динамічним розвитком, ринковими взаєминами, індивідуальною ініціативою, етичною гнучкістю тощо). Південно-Східне коло орієнтацій пов'язують з дією принципу “межі” (берегової лінії, зони зіткнення перших двох принципів).

Не вдаючись до критики основ такого бачення структури геополітичного простору, а лише користуючись термінологією класичної геополітики, можна напевно визначити місце України як «цивілізації межі». Це надавало Україні як значні переваги, так і загрожувало великими проблемами. Саме за українські території чи за вплив на них постійно велася боротьба потужних

світових гравців. Довгий час українські території перебували під впливом Російської імперії, яка нав'язувала там євразійські цінності патерналізму, авторитаризму, етатизму, що значно сповільнювало їхній розвиток. Після відновлення незалежності певна частина українського населення підтримувала проросійські орієнтації. І лише останнім часом збройна агресія Росії чітко проявила істинне обличчя російської влади, яка всіма можливими засобами, навіть найганебними і геноцидними, намагається повернути свій геополітичний вплив на Україну.

Відтак на даному етапі євразійський геополітичний вектор для України не є актуальним. Переважаюча більшість населення України вибрала європейські цінності й успішно рухається в бік євроінтеграції. Проте, не зважаючи на потужні євроінтеграційні прагнення українського народу, Україні ще потрібно активно попрацювати на цьому напрямку, щоби виконати всі вимоги Євросоюзу, серед яких ключовими є: подолання корупції, кодифікація вітчизняного законодавства до вимог Євросоюзу, реформування судової системи, модернізація ключових сфер суспільного життя тощо. Крім того Євросоюз зіткнувся з цілим рядом сучасних викликів: терористичні загрози, міграційна проблема, економічні проблеми в деяких країнах ЄС, політичне посилення ролі проросійських антиукраїнських політичних сил, що ускладнює вступ України до Європейського Союзу. Тож, попри те, що членство України в ЄС залишається основним завданням офіційного Києва, не варто забувати й про інші геополітичні проекти, зокрема про ініціативи щодо формування Балто-Чорноморського союзу.

Аналізуючи економічні переваги створення Балто-Чорноморського союзу, слід зазначити, що економіки цих країн досить добре доповнюють одна одну. Звернемося, наприклад, до аналізу експортних можливостей економічної взаємодії таких країн як Україна, Білорусь, Польща, Литва, Чехія, Словаччина та Румунія, здійснених І. Тишкевичем у порівнянні з грифом німецької економіки. Співставлення вказує, що в цих країнах практично не спостерігається перекриття експортних технологій, тобто у разі кооперації така «спільна економіка» за своєю складністю і перспективами розвитку перевищує можливості економіки Німеччини. Отже, якщо аналізувати економіки країн Міжмор'я за індексом комплексності економіки (Economic Complexity

Indicator — ECI)*, то ECI Німеччини дорівнює 1.922, Чехії — 1.673, Польщі — 0.93, Білорусі — 0.88, України — 0.52. З іншого кута, аналіз можливостей країн Міжмор'я за рівнем стійкої конкурентної переваги (RCA**) показує ще більш перспективну ситуацію — параметр RCA становитиме 5,5 (дуже висока конкурентна перевага)¹⁷⁰. Тобто країни регіону мають технології і товари з надзвичайно високою конкурентною перевагою практично у всіх областях. Це складні технології, товари з високою доданою вартістю.

Проте слід пам'ятати і брати у розрахунки й інший аспект — такий проєкт, наразі, може бути сприйнятий як прихований замах на розкол Європейського Союзу, на відокремлення певної регіональної групи держав під верховенством Польщі. Тож доречно на поточному етапі творити такі невеликі групи, як Вишеградська тощо, або ж аргументувати доцільність проєкту «Міжмор'я» як об'єднувача низки держав на кордоні з Росією, що інтегрований в систему ЄС.

Ідеї, подібні до проєкту «Міжмор'я», також актуалізувалися після російського нападу на Україну. З ініціативою тристоронньої співпраці між Україною, Сполученим Королівством і Польщею 1 лютого 2022 р. виступив міністр закордонних справ України Д. Кулеба. Цей союз має стати частиною ширшої стратегії України зі створення малих альянсів: «Люблінський трикутник» (Україна — Польща — Литва), «Асоційоване тріо» (Україна — Грузія — Молдова), «Квадрига» (Україна — Туреччина). Першою про новий альянс публічно заговорила міністр закордонних справ Сполученого Королівства Л. Трасс 21 січня 2022 р. в Австралії. Вона оголосила склад учасників, а британські аналітики одразу намалювали доволі показову політичну карту майбутнього утворення, дуже схожу на «повітряний міст» постачання британської

* ECI (Індекс комплексності економіки) — показник виробничих характеристик економіки країни, що пояснює економічну систему (не суми її частин) в цілому з точки зору експорту та взаємозв'язку з іншими країнами торговельним партнерами, а також різноманітність та комплексність експорту даної країни. Він є високим, якщо є явна конкурентна перевага в виробництві та експорті великої кількості товарів.

** Цей індекс дістав назву RCA у зв'язку з тим, що такий аналіз робиться на основі фактично наявного експорту певних товарів з даної країни. Згідно з цим індексом, якщо значення показника є вищим за 1, то країна має порівняльні конкурентні переваги в торгівлі даним товаром, тобто є конкурентоспроможною. Це означає, що експорт товару є вищим, ніж очікувалося з урахуванням даних про його потребуваність у загальному обсягу експорту даного регіону.

зброї в Україну¹⁷¹. Власне, саме з цією метою й створювався цей ланцюг держав.

Невдовзі Міністерство закордонних справ Польщі опублікувало подібне повідомлення на своїй сторінці у Twitter: «Польща, Україна та Сполучене Королівство зміцнюють співпрацю перед обличчям загроз безпеці в Центральній та Східній Європі». Міністри закордонних справ України та Сполученого Королівства Д. Кулеба та Л. Трасс офіційно повідомили в Києві 17 лютого 2022 р. про запуск тристороннього формату співпраці за участю Польщі. За словами Д. Кулеби, сторони альянсу мали зосередити зусилля на економічній, торговельній та енергетичній співпраці, а також боротьбі з дезінформацією.

Згідно з опитуванням, проведеним українською соціологічною групою «Рейтинг», українці позитивно поставилися до ідеї «Троїстого союзу»: 61% респондентів — за, 21% — проти. Крім того, 12% українців сказали, що їм байдуже, а 6% не змогли відповісти (опитування проводилися з 21 по 23 січня 2022 р. серед 2,5 тис. респондентів)¹⁷².

Менше з тим, зазначена тристороння ініціатива України, Великобританії та Польщі аж ніяк не була тим проєктом «Міжмор'я», ані балто-чорноморського формату, ані балто-чорноморо-середземноморського. Проєкт же «Міжмор'я» в редакції «Тримор'я», який передбачає співпрацю східноєвропейських держав (без Білорусі) з балканськими та країнами Середземномор'я, виглядає вже як альтернативний щодо як ЄС, так і НАТО. Він може мати перспективи лише у разі кризи самих ЄС і НАТО. Крім того, варто позбутися романтичних ілюзій, а натомість треба усвідомлювати, що початково такі плани розглядалися з подачі Польщі та Хорватії, тож в рамках подібного проєкту Київ мав би справу з досить претензійними столицями, а Україна об'єктивно стала би лише буферною стороною цього союзу, а не його ядром (досить подивитися на карту, аби зрозуміти це).

Проте, хоча й Україна обрала євроінтеграційну стратегію, але це не перешкоджає реалізації «чорноморської орієнтації», яка відповідає її національним, безпековим та економічним інтересам. Саме на Півдні, в Азії та в Африці Україна може бути конкурентоспроможною, а сам напрямок не вступає в суперечність ні з орієнтацією європейськістю, ні з членством Туреччини в НАТО. Разом з Польщею та Туреччиною Україна може забезпечувати стабільність у Чорноморському регіоні,

впливаючи й на весь Близький Схід. Крім того «чорноморська орієнтація» відповідає українським національним інтересам не тільки з політичної чи оборонної точки зору, а й з економічної. Орієнтація на вісь Північ–Південь (Чорне море) допоможе Україні та Східній Європі (як певною мірою й для ЄС) розв’язати, зокрема, проблему диверсифікації джерел надходження енергоносіїв.

Разом з тим П. Гай-Нижник, свого часу, окремо зауважував з цього приводу: «При цьому, безумовно, мусить продовжуватися зближення України з Польщею та державами Східної Балтики, як противага союзу Німеччини та Московії тощо. Водночас геополітична перспектива окреслює також і розконцентрованість НАТО з осібною місією Туреччини на близькосхідному та середньоазійському театрах дій, Франції та Австралії в Океанії та створення окремишнього блоку, власне, у особливому військово-політичному союзі у складі США, Великобританії, Канади, Австралії за прихильного нейтралітету Норвегії тощо.

У контексті ж європейської безпеки суголосся дій та заяв берлінських офіційних чинників на міжнародному рівні, зокрема становище щодо російсько-українського протистояння, докрано доводить те, що Німеччина перебуває на заключному відрізку у перебігу свого перетворення на енергетичну квазіколонію Росії та вказує на ознаки майбутньої втрати з боку ФРН частини свого суверенітету, відкату її на периферію світових перетворень і впливів та побічного набуття ваги неосателітного чинника РФ на європейському геопросторі, що становить не лише загрозу національній безпеці Німеччини, а й сталості ЄС в обширі усього субконтиненту та глибинній безпеці НАТО, що, своєю чергою, неминуче вплине на зміну важелів противаг світового порядку загалом.

Відтак, попри об’єктивні та суб’єктивні запобіжники різного роду, які реально не дадуть у найближчому часі вступити Україні до складу НАТО (що має залишатися стратегічною метою офіційного Києва), їй конче варто з тактичного огляду вже стати його членом де-факто через геополітичний тунель до квазі-НАТО, що відкривається поточною військово-політичною та економіко-енергетичною ситуацією. Йдеться, зокрема, про започаткування де-юре військово-політичного та енергетично-господарчого союзу (так званої безпекової квадриги)

Велика Британія — Польща — Україна — Туреччина, що безумовно матиме перспективу на розширення як у північно-західному напрямі, так і в південно-східному й цілком створить потужний важіль геополітичного впливу та нову вісь безпеки на євро-азійському просторі»¹⁷³.

Зміцнення геополітичного становища України у світі буде найбільш оптимальним тільки за умов реального й ефективного реформування більшості сфер суспільного життя, формування правової держави, подолання корупційних явищ, підтримки розвитку громадянського суспільства, формування середнього класу, створення належних умов для залучення іноземних інвестицій, які сприятимуть економічному зростанню країни, і насамперед наявності державницької, відповідальної, професійної, патріотичної еліти, яка буде керуватися не вузькогосподарськими інтересами та прагненням до досягнення влади та багатства, а відомим гаслом Д. Кеннеді (автором якого насправді був його радник Т. Соренсен): «Не питай, що твоя країна може зробити для тебе, а подумай, що ти можеш зробити для своєї країни!»¹⁷⁴.

Перемога України — це перемога цивілізації над варварством, порядку над хаосом, любові над ненавистю. В. Путін, знищуючи і поневолюючи інші народи, налаштував проти себе увесь світ й невдовзі доведе Росію до занепаду та повної ізоляції чи навіть до остаточного розпаду РФ.

3.2. Вразливі чинники неоімперської архітектури і національно-визвольні рухи народів як передвісники розпаду Російської Федерації

Якщо аналізувати ключові ознаки будь якої імперії, то серед них можна виділити:

1) метрополія — сильний політичний та історичний центр, який прагне поширити свою владу на великі території («Москва — третій Рим» тощо);

2) потужна ідеологія, яка панує на всій території імперії («руській мір»; винятковість «російської душі»; «Росія — оберіг світу» тощо);

3) здебільшого єдина релігія, яка насаджується підкореним народам («сакральне» російське православ'я; РПЦ — як частина державно-диктаторської системи РФ);

4) наявність славетного минулого (міфи про видатних політиків минулого чи про славетні перемоги, зокрема для Росії — це міф про російську армію, яка нібито ніколи не зазнавала поразок; про т. зв. Велику вітчизняну війну, яку виграв насамперед «великий російський народ»);

5) вчення про велику мету і щасливе майбутнє (міф про те, що Росія захищає традиційні сімейні та православні цінності і таким чином рятує світ);

6) прагнення до розширення своїх територій за рахунок завоювання сусідніх країн (експансія як закономірність історичного процесу; окупація народів РФ; війни в Ічкерії, Придністров'ї, Грузії, Україні тощо);

7) переважно має територіальний вихід на узбережжя моря чи океану і розширює завдяки цьому свої економічні та торговельні зв'язки.

Однією з ключових імперських тенденцій є прагнення до розширення, тому Росія, як остання неоімперія, постійно створює джерела напруги на пострадянському просторі, захоплюючи чужі території і напад на Україну здійснювався також в контексті її імперіалістичних прагнень.

Ключовими причинами цього нападу були:

1) геополітичні: намагання відродити Радянський Союз, розпад якого В. Путін назвав найбільшою геополітичною катастрофою ХХ століття (відтак країни, які стали незалежними після 1991 року, повинні були б стати або складовою РФ, або частинами нової конфедеративної держави, контролювати яку буде Кремль, а держави Східної Європи — знов стати сателітами Москви);

2) економічні: загарбати ключові ресурси інших країн і направити їх на посилення російської економіки (експансія в Україні, Сирії, Африці тощо);

3) продовольчі: Україна є одним з основних постачальників зерна у світі відтак після захоплення родючих українських чорноземів, Росія б стала найбільшим постачальником продовольства у світі;

4) енергетичні: включення української енергетики в російські енергосистеми, повний контроль над нафто- і газопроводами, якими енергоносії постачаються в європейські країни, що ще більше узяло б останніх від російських енергоносіїв;

5) демографічна: за рахунок українського населення Росія планувала вирішити власні демографічні проблеми щодо слов'янського населення (так, після окупації Криму кількість «російського» населення зросло на 2,6 млн. осіб; після повномасштабного вторгнення в Україну Росія також зарахувала до числа «російського» населення близько 3,2 млн. українців, які проживають на тимчасово окупованих територіях);

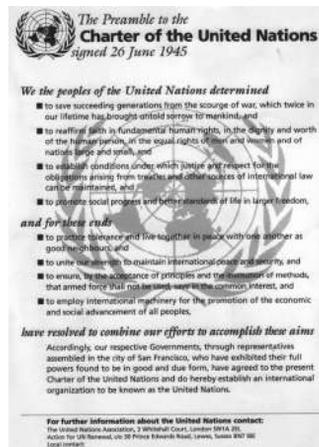
б) військово-мобілізаційна: Росія прагнула захопити український ВПК й використовувала б (вже використала) українське населення як потужний мобілізаційний ресурс для власної армії і для подальшого захоплення європейських країн.

Скільки б причин не перераховувати, усі вони не обумовлюють не спровокований і віроломний напад Росії на Україну та грубе і зухвале порушення Кремлем норм міжнародного права.

16 листопада 2016 р. Генеральна Асамблея ООН схвалила резолюцію про права людини в Криму. У ній Росію названо державою-окупантом й зафіксовано міжнародне невизнання анексії півострова. Відповідне рішення під час голосування підтримали 73 країни (23 — проти). Наголосимо, що це вперше, коли в документах ООН Росія називається державою-окупантом, а АР Крим і м. Севастополь тимчасово окупованою територією. Того ж дня (16 листопада 2016 р.) В. Путін підписав розпорядження про вихід Росії з Римського статуту Міжнародного кримінального суду, що де-факто є самовизнанням Кремля себе як держави — міжнародного злочинця¹⁷⁵.

Загалом же Україна як держава та її національна безпека були захищені й гарантовані не лише Будапештським меморандумом, а й низкою важливих міжнародно-правових актів, а саме:

- Статутом ООН;
- Лондонською конвенцією, ухваленою 3–5 липня 1933 р. під егідою Ліги Націй (Конвенція 1933 р. є безтерміною та чинною нині для держав, що її підписали, та їхніх

правонаступників/продовжувачів, зокрема й для Російської Федерації);

- Гельсінкським заключним актом 1975 р. та десятком інших основоположних документів ОБСЄ;
- Угодою про створення СНД від 8 грудня 1991 р.;
- Декларацією про дотримання суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності кордонів держав-учасниць СНД від 15 квітня 1994 р.;
- Тристоронньою заявою щодо гарантій безпеки України президентів США, РФ та України від 14 січня 1994 р.;
- рамковим Договором про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною та РФ від 1997 р.;
- українсько-російськими двосторонніми договорами й домовленостями;
- Договором нерозповсюдження ядерної зброї;
- Хартією Україна–США про стратегічне партнерство від 19 грудня 2008 р. та іншими міжнародними документами;
- Основоположним актом про взаємні відносини, співробітництво та безпеку між Організацією Північноатлантичного договору та Росією, який було підписано у 1997 р. в Парижі лідерами країн НАТО й президентом РФ Б. Єльциним (цей документ було спрямовано на розбудову «міцного та всеохоплюючого миру в Євроатлантичному регіоні», у ньому зафіксовано вимоги та зобов'язання поважати суверенітет і територіальну цілісність усіх країн, не застосовувати силу чи загрозу силою);
- 4 грудня 2009 р. у Спільній заяві президентів Росії та США було також підтверджено позицію щодо незмінності гарантій, зафіксованих у Будапештському меморандумі (такі гарантії з боку РФ неодноразово було підтверджено в офіційних заявах керівництва МЗС, зокрема у квітні 2010 року)¹⁷⁶.

На початку 2014 року Російська Федерація, розпочавши віроломну війну проти України, порушивши не лише українсько-російські обопільні угоди і договори, а й власне законодавство та низку міжнародно-правових актів, перед усім людством затаврувала себе як держава-агресор і як країна-загарбник, а її політичне керівництво оста-

точно виявило себе як угруповання міжнародних злочинців і спонсорів світового тероризму.

Проте історія засвідчує, що імперії панують тільки певний час й неодмінно має настати їх занепад і крах, який може бути як повільним і поступовим, так і раптовим та несподіваним. Доля царської та комуністичної російських тоталітарно-диктаторських імперій є переконливим історичним доказом тому і цей процес все ще триває на їхніх колишніх теренах, що має завершити свій закономірний цикл розпаду й рашистсько-путінської тоталітарно-диктаторської неоімперії.

Аналізуючи можливі сценарії майбутнього Російської Федерації потрібно виділити такі:

1) Збереження злочинного авторитарного путінського політичного режиму. Це може статися за умов, коли західні країни перестануть підтримувати фінансово і військово Україну, яка не зможе повернути всі тимчасово окуповані Росією території. Поза сумнівом є й те, що В. Путін подасть це російському населенню як перемогу і більшість росіян продовжуватимуть його підтримувати, а отже — спонукатиметься й заохочуватиметься нова війна. Збереження злочинної влади В. Путіна (чи будь-кого з його наступників), його режиму (навіть і без нього фізично), є можливим також і за подальшої невизначеності західних країн щодо долі Росії, оскільки частина євро-американського політикуму все ще боїться можливого розпаду РФ й абсолютного, докорінного знищення кремлівської системи влади та управління. Крім того значна частина західного політичного істеблішменту все ще оманливо вважає, що краще вберегти одного диктатора, якого вона вже нібито знає (В. Путін), ніж багато гіпотетичних непередбачених міні-диктаторів, які можливо з'являться після розпаду Росії.

2) Прихід до влади ще більш войовничих і радикально налаштованих політиків подібних після природної смерті В. Путіна, якщо існуватимуть створені ним авторитарна система влади і диктаторсько-тоталітарний державний режим.

3) Швидкий і спонтанний чи поступовий, але некерований розпад РФ й породжений ним абсолютний хаос, коли колишні суб'єкти агонізуючої «федерації» відриватимуться від імперського центру й розпочнуть війну всіх проти всіх, борючись за владу, території та ресурси. Постає проблема величезної хвилі мігрантів (декілька десятків

мільйонів біженців), а також чи не одразу ж виникне й ризик етнічних чисток, оскільки новостворені держави будуть захищати інтереси власної етнічної групи і негативно ставитися до представників інших етнічних груп. Серед викликів, які принесе гіпотетичний розвал РФ буде й виклик контролю над ядерною зброєю і недопущення потрапляння її та ядерних технологій в розпорядження інших держав чи до рук терористів.

За таких умов надскладним завданням не лише Заходу та України, а й Сходу буде максимально швидко встановити контакти з такими суб'єктами (новими гравцями різного віросповідання й рівня агресивності), аби некерований хаос перетворити на впорядкований процес й узгоджену шляхом важких компромісів процедуру децентралізації постросійського простору та розмежування нових державних (і квазідержавних) утворень. В тому числі й готовність швидкого встановлення контролю над ядерною зброєю та об'єктами ядерної енергетики (навіть, за потреби, шляхом точечного втручання обмеженими міжнародними військовими контингентами в окремі квадрати за місцем їх розташування тощо). Тож країни Заходу повинні дискувати не про те, чи потрібен їм розпад Росії, а про те як його пришвидшити і зробити той перебіг контрольованим і безпечним для сусідів і всього континенту. Тим паче, що розпад клаптикової і штучної імперії під назвою Російська Федерація є неминучим й лише питанням часу.

4) Цілеспрямована політика повалення путінського режиму й контрольований прихід до влади прозахідних політичних сил, які б поступово демократизували політичне життя в країні. Слід зауважити і на тому, що у разі проведення в постпутінській Росії (після падіння існуючого режиму) прозорих демократичних виборів, існує цілком обумовлені підстави повторного приходу до влади осіб з прихованим (до часу) імперіалістичним та шовіністичним мисленням, свідомість яких сформувалася за часів В. Путіна.

Сучасна Російська Федерація агресивно проявляє свою імперськість, прагнучи захопити території сусідніх держав. З початку розпаду СРСР вона спровокувала щонайменше вісім збройних конфліктів. Війна стала важливою складовою кремлівської ідеології та російської свідомості. Російські чиновники (та й пересічні громадяни) часто згадують про «можем повторить» і про спроби повернення «іс-

конно російських» територій (що насправді є нічим іншим як загарбанням і окупацією територій незалежних держав). Світова спільнота переважно закривала очі на воєнні злочини та агресію росіян (в тому числі в Молдові і Чечні, в Сирії і на Близькому Сході, в Північній Африці і Сахелі, в Грузії та Україні), на терор і саботаж РФ в Європі та США, але повномасштабне вторгнення в Україну у 2022 році, маємо надію, стане останньою крапкою, після якої Росія вже не зможе безкарно окупувати та анексувати території інших держав. І саме російсько-українська війна найімовірніше й стане причиною і спонукою до розпаду Російської Федерації.

Сполучені Штати, Європа та Україна мусять остаточно відмовитися від ідеї збереження Російської Федерації як єдиного державного організму. Натомість Захід (від Вашингтона до Варшави), а особливо — офіційний Київ мають активно розвивати тісні і дієві відносини з підпільними опозиційними рухами в середині Росії, з опозиційними російськими політиками, що перебувають в еміграції, а надто — з регіональними і національно-визвольними рухами народів, що поневолені Москвою, та сприяти утворенню та зміцненню озброєного підпілля цих уярмлених націй та етносів на усіх просторах Російської Федерації.

Такий сценарій виникнення незалежних держав на колишній російській території стане величезним виграшем для України, Заходу та й усього світу з різних поглядів. По-перше, це розширить європейську цивілізацію, повертаючи до неї її природних носіїв, які в різні періоди історії були силоміць ізольовані від неї Московією–Росією.

В першу чергу це стосується поневолених народів і країн Північного Кавказу — Ічкерії, Дагестану, Інгушетії, Північної Осетії (Цагат Иристон — Алані), Адигеї тощо.

На черзі — Башкортостан, Татарстан, Комі, Удмуртія, Калмикія, Тива, Ідель-Урал, Марій Ел, Бурятія, Чувашія, Саха-Якутія та інші народи північного сходу Євразії аж до Чукотки включно. Рух за суверенітет Сибіру і Далекого Сходу (на схід від Уралу, нагадаємо, проживає близько 32 млн. людей) має сформувати новітню історію свого державотворення.

Вільного самовизначення очікують й прагнуть й народи північно-західних регіонів РФ, що відповідають історичним Інгрії (Інгерма-

нландії), Карелії, Новгородській та Псковській республікам, Вільного Дону тощо.

Зауважимо, що після початку російської агресії супроти України постав Форум Вільних Народів Постросії (назва до вересня 2022 р. — Форум Вільних Народів Росії), перше засідання якого відбулося 8 травня 2022 р. у Варшаві. Тоді було озвучено ключову мету форуму, а саме — досягнення контрольованої й ненасильницької реконструкції Російської Федерації.

У липні 2022 р. в Празі відбулося друге зібрання Форуму, де дискутувалося питання про можливий розпад Російської Федерації на низку окремих республік. Досить важливо, що тоді на ньому було ухвалено «Декларацію про деколонізацію Росії», в якій чітко прописувалося, що процес деколонізації Росії повинен базуватися на нормах міжнародного права, зокрема на Статуті ООН, Загальній декларації прав людини та прав націй на самовизначення. На форумі також були озвучені заклики до представників національних та регіональних еліт щодо створення перехідних урядів чи то адміністрацій, розробку конституцій республік, де б проголошувався їхній суверенітет. Від серпня 2023 р. інституція набула нової назви — Форум Вільних Держав Постросії.

Представники Форуму вважають, що всі народи Росії є окупованими режимом рашистів, тому мають системно працювати над власним звільненням та здобуттям повного суверенітету, включно з незалежністю. Фактична мета Форуму:

- деконструкція Росії (імперії) на окремі суверенні стабільні демократичні держави;
- деімперіалізація і деколонізація для культурної, політичної, економічної незалежності від окупаційного режиму Москви;
- демілітаризація та денуклеаризація пост-російського простору, створення нової архітектури безпеки;

- розслідування злочинів рашистського режиму, трибунал над організаторами, ідеологами, пропагандистами, покарання військових злочинців, люстрація учасників;
- економіко-соціальна реконструкція пост-російського простору для забезпечення стабільності інституцій, демократій та інтеграції нових держав у світову архітектуру безпеки, репарації постраждалим державам (Україні, Грузії, Ічкерії).

16 квітня 2024 р. у Вашингтоні відбувся вже X Форум Вільних Держав Пост-Росії. На ньому обговорювалися питання щодо контурів нових держав на постросійському просторі; впливів процесів дезінтеграції на сусідів постросійського простору; перспектив майбутнього постросійського простору та антизахідних альянсів щодо США; пошук оптимальних стратегій і конкретних дорожніх карт для прискорення повної деколонізації Московії–Росії та політика Заходу щодо підтримки цих рухів і сценарії неспроможної Росії. На з'їзді також вже традиційно прозвучали заклики до системної і довготривалої підтримки України у боротьбі з російським загарбником¹⁷⁷.

Відмітимо, що Форум об'єднав саме антиімперських і демократичних провідних російських опозиційних діячів, що активно підтримують дезінтеграцію Росії та воюючу Україну. Зокрема журналіст Б. Туманов вважає, що розпад Російської Федерації сприяв би демократизації її регіонів і зазначив, що «за всієї своєї анахронічності трьохсотрічний досвід Новгородської республіки показує, що рятівною альтернативою імперській неефективності могла б стати демократична роздробленість Росії на природні економічні простори (наприклад, європейська Росія, Урал з Західним Сибіром, Східний Сибір з Далеким Сходом). Ці об'єднання можуть співіснувати у вигляді якоїсь конфедерації або як незалежні держави»¹⁷⁸. Він також висловив переконання у тому, що «тільки роздробленість рятує Росію від мертвенної хватки “вертикалі влади”, вона може дати імпульс до природного виникнення власне російського громадянського суспільства і відкрити шлях до настільки ж природної модернізації російської економіки»¹⁷⁹.

XI ФВНП вперше приїхав (14 вересня 2024 р.) до Балтії, щоб розглянути, як сьогодні співвідноситься ідея деколонізації Росії із цим регіоном. Адже в ньому названий процес уже відбувся, щоб стати надихаючою реальністю для інших. Наступний форум, який відбувся 18–19 вересня 2024 р. в Тайбеї (Тайвань) у своєму комюніке «Кон-

(Постанова ВРУ № 7551 від 18 жовтня 2022 р.). 23 лютого 2024 року Верховна Рада України ухвалила проєкт Постанови «Про визнання права інгуського народу на створення незалежної суверенної національної держави, засудження злочинів Росії проти інгушів та відновлення територіальної цілісності Інгушетії» (реєстр. № 10344 від 14 грудня 2023 р.). 9 січня 2025 р. Верховна Рада

Павло Гай-Нижник в авторській програмі «Політика і Світ» з Олегом Медунцею – одним із спікерів Форуму Вільних Держав Постросії, головою ОУН(р), президентом Антіімперського Блоку Народів (Київ, 11 жовтня 2024 р.)

України ухвалила резолюцію про визнання геноциду черкеського народу царською Росією під час Кавказької війни 1817–1864 років.

Попри вищенаведене, не викликає сумнівів, що як Україні, так і країнам колективного Заходу, а також державам-членам НАТО потрібно активніше, а головне системніше допомагати національно-визвольним рухам поневолених і колонізованих Москвою народів.

Проте чи є достатньо активними і дієздатними сучасні національні рухи поневолених народів Росії? Аж ніяк, оскільки зіштовхуються з рядом складних проблем, а насамперед:

1) недостатність фінансових ресурсів: представники цих рухів здебільшого проживають за кордоном і повинні фінансово забезпечувати себе та власні родини, а на додаток ще й знаходити кошти на підтримку національних рухів, що дуже складно;

2) недостатнє організаційне та інституційне забезпечення: через нестачу фінансових ресурсів ці рухи не можуть належним чином інституціалізуватися, створити потужну організацію (уряд в екзилі), яка буде просувати інтереси і цінності даного руху;

3) слабка присутність у інформаційному просторі, попри наявність окремих сайтів та сторінок в соціальних мережах (їх підтримка і просування потребує постійних ресурсів);

4) недостатній рівень підтримки з боку західних країн, які ще остаточно не визначилися чи прагнуть, власне, вони розвалу Росії чи бажають досягти лише послаблення її потенціалу (в останньому випадку — Захід не є зацікаленим у системній фінансовій підтримці цих

рухів, оскільки не бачить за ними перспективи; навіть підтримка Форуму Вільних Держав Постросії зводиться здебільшого до фінансування його заходів неурядовими організаціями, що аж ніяк недостатньо для розгортання потужної діяльності);

5) проблема особистої безпеки членів національних рухів, оскільки в Росії вони перебувають у підпіллі та жорстоко переслідуються, а за кордоном їх учасники потребують захисту через намагання кремлівських спецслужб знищити їх фізично.

Тож для того, щоб подібні національно-визвольні рухи стали достатньо потужними потрібно посилити організаційну, інформаційну і, насамперед, їхню фінансову та безпекову складові. Україна та країни Заходу повинні стабільно виділяти відповідні кошти на їхню підтримку, засоби ведення підпільної пропаганди і навіть підготовки до збройної повстанської боротьби тощо.

Слід згадати й російські добровольчі батальйони, що перебувають на боці України. Російський добровольчий корпус (РДК) є підрозділом Головного управління розвідки Міністерства оборони України. Сформований з вихідців із правого руху у Росії у серпні 2022 року. Легіон «Свобода Росії» (ЛСР) почав формуватися 11 березня 2022 р. і входить до складу Інтернаціонального легіону ТРО України. Легіон сформовано з колишніх військовослужбовців ЗС РФ та інших росіян, а подекуди білорусів, що перейшли на сторону України. Сибірський батальйон (батальйон «Сібір») формується з етнічних росіян, які живуть на території України, російських емігрантів з РФ, політичних активістів правого руху Росії, а також полонених російських військовослужбовців. Серед бійців Сибірського батальйону (батальйону «Сібір») є як етнічні росіяни, так і буряти та якути. Представники цих народів у батальйоні заявляли, що прагнуть незалежності від Росії та бачать перемогу України як крок до реалізації своєї мети. Чеченські добровольчі сили, що воюють на боці України з Росією, позиціонують себе як Збройні сили Чеченської Республіки Ічкерія.

21 серпня 2022 р. в Ірпені було підписано декларацію про політичне об'єднання ЛСР, Національної республіканської армії та РДК, а також про створення спільного політичного центру під керівництвом російського опозиційного політика та емігранта, одного з провідних діячів Форуму Вільних Народів Постросії І. Пономарьова, який перебуває в Україні.

Проте головна вразливість Російської Федерації є у її внутрішній імперіальній лоскутності, слабкості суспільних інституцій, етно-національній наелектризованості, конфесійній суперечливості та соціальній напруженості. Тож досить показовим є роздум А. Коха з цього приводу. «Чим все закінчиться, якщо в збіговисько чужих один одному народів розвести всю цю демократію, дати всім волю, відпустити віжки? — запитував він і відповідав, — Триндець буде Росії: розтащать, розкрадуть, країна розвалиться на десятки удільних князівств... Росія — нежиттездатна, бо не є добровільним об'єднанням людей навколо якихось перспектив і цінностей. Вона не має причин і бажання жити разом»¹⁸⁰. І дійсно, Росія як імперія захопила сотні етнічних груп, десятки різнорідних народів, кожна з яких мають свою мову, культуру, історію, традиції. Деякий час Росія намагалася їх об'єднати, формуючи наратив про єдиний «російський народ», але використовувала здебільшого жорсткі силові методи, відтак коли малі і великі етноси заганялися в «тюрьму народів», ніхто не цікавився спільністю інтересів поневолених і поневолювачів, а отже це не давало потрібного результату.

В часи царської російської імперії народ намагалися об'єднати під гаслом «Православ'я! Самодержавство! Народність!». Державною релігією в царській Росії визнали православ'я, а всі інші релігійні групи заборонялися та переслідувалися. Але в ті часи як і за сучасних часів на території імперської Росії жили і живуть прибічники різних релігій, зокрема християни-протестанти і мусульмани, буддисти та юдеї, відтак православні ідеї вони не приймали і не могли бути об'єднані під їх егідою. Деякий час метрополією поширювалася ще й ідея «слов'янської єдності», але, знову ж таки, на величезних теренах імперської Росії проживали і живуть досі переважно не слов'янські народи.

За часів існування Радянського Союзу Москва намагалася сформувати нову соціальну спільність — «радянський народ», який би сповідував соціалістичні та комуністичні ідеї, але штучна інженерія по-

*Павло Гай-Нижник та
Ілля Пономарьов
(Київ, 17 липня 2022 р.)*

літнічного народоконструкту не дала потрібного результату. Подібне фіаско очікувало й на єльцинську уніфікацію «россіяне».

В сучасній Російській Федерації, як і в її радянській та царській попередніх моделях, немає світоглядної чи державотворчої ідейної єдності в релігійних, етнічних, регіональних чи соціальних питаннях. Російська Православна Церква перетворилася з християнського духовного джерела, яке ще століття тому спонукало деяких відомих філософів, зокрема вже згадуваних А. Тойнбі чи С. Гантінгтона, говорили про «російську православну цивілізацію», на інститут стеження і доносу при ФСБ та прислуги Кремля і підприємство зі збагачення й визиску.

Водночас слід зазначити на стрімке зростання в сучасній Росії прихильників ісламу. В РФ загалом проживає близько 20 мільйонів мусульман (тобто близько 15% населення), але чи не усі вони скупчені саме у європейській частині держави. Якщо ж врахувати, що мусульманські родини, як правило, є багатодітними й коефіцієнт народжувності в них від трьох до п'яти дітей на жінку (в росіян — 1,4 дитини на жінку, що веде до депопуляції слов'янства в РФ), то чисельно вони у недалекій перспективі переважатимуть православне населення країни.

На цьому тлі та за умов етнонаціональної структури населення РФ відкрита популяризація ідеологеми «Росія тільки для росіян!», що набирає там обертів в угарі победобесія в контексті війни з «нацистською» Україною, виглядає не лише абсурдно, а й вибухівкою сповільненої дії. Інші етноси і народи підхопили те гасло як провокацію до відтермінованого міжконфесійного і міжнаціонального зіткнення епічних масштабів й, відтак, на знак спротиву поширюють свої гасла «Чечня — для чеченців!» або «Татарстан — для татар!». Посилення нетерпимості, радикалізму та ксенофобії вже починає роз'їдати удавану єдність російського громадянства за умов війни з Україною.

Імперська метрополія в Москві так і не спромоглася виробити для привласнених собі народів спільних цінностей чи універсальну національну ідею, які об'єднали би всіх мешканців цих територій. Та чи можливо їх взагалі виробити для понад сотні етнічних груп і десятків народів різних рас і віросповідань, які проживають на велетенських теренах Російської Федерації, та які, до того ж, соціально не сумісні — питання, швидше, риторичне ніж логічне. Тож, вочевидь, мав рацію Б. Андерсон, коли писав, що росіяни намагалися «натягнути маленьку тісну шкіру нації на гігантське тіло імперії»¹⁸¹.

Різноманітність та різнонаправленість ідентичностей, як вже зазначалося, відіграють свою роль у розгерметизації штучної суспільної та міжнаціональної стабільності в РФ. Імперія здатна існувати довго, якщо в неї є загальнонаціональна єдина мета і єдині національні цінності та коли сформовано єдину суспільно-національну ідентичність. Сучасні держави консолідують власне суспільство або на основі національної ідентичності (якщо країна переважно мононаціональна), або ж на основі громадянської ідентичності (як, наприклад, США, що використовують ідею «плавильного казана» та сповідують дух величі Америки як оплоту демократії, прав і свобод людини).

Підточують міцність Росії й відсутність верховенства права, порушення прав і свобод людини та громадянина, утиск культурно-освітнього та автономно-самоврядного розвитку етнонаціональних спільнот тощо. Москва ж намагається сформувати штучний конструкт «Росії як великої самобутньої цивілізації». Спроба об'єднати населення РФ під назвами «руській» чи «росіянин» зазнало невдачі, оскільки чеченець чи дагестанець, калмик чи татарин, інші представники народів Росії не ідентифікують і не визнають себе «руськими», адже для них ключовою є етнічна приналежність. До того ж саме слово «руській» — це прикметник, а отже свідчить (як і генетичні дослідження) про вигаданість подібної «нації» і недолугу термінологічну прив'язку цього непорозуміння етногенезу як такого. Тому ніякої спільної ідентичності, як би не намагалися це зробити кремлівські політтехнологи, у населення Російської Федерації немає, бути не може, а відтак й сама вона приречена на розпад.

Ще однією «ахілесовою» слабкістю РФ, попри те, що у Кремлі царює цілком протилежна доктрина, що скріплена страхом, є надмірна централізованість влади та крихкість управлінської системи. Будь-яка управлінська система може бути стійкою тільки тоді, коли є відкритістю і коли в ній відбуватиметься еволюційна зміна еліт, на чому свого часу наголошував один із засновників елітології В. Парето. Проте в російській надцентралізованій системі, де владні важелі зосереджено на одній деспотичній особі (В. Путіну), немає механізмів взаємообмеження трьох гілок влади (виконавчої, судової, законодавчої), що робить її не гнучкою і не стійкою для внутрішніх історичних викликів. В такій монопольній системі централізованої влади, що існує

у середовищі страху серед кіл державно-бюрократичної верхівки, відсутня за визначенням конкурентна ініціатива, в ній бракує механізмів висування альтернативних думок, обговорення і прийняття ключових рішень, оскільки вони приймаються одноосібно відтак досить часто можуть бути необґрунтованими, а отже й неефективними.

В такій системі також немає й чітких механізмів здорової конкуренції правонаступництва та кар'єрного просування, відтак посади займають не кандидати з високими професійними якостями, а чиновники-прислужники, що особисто віддані вождю, через що управлінська система просякнута підлабузництвом та корупцією. Відповідно й регіональні управлінці не зацікавлені в лояльності місцевого населення та в підтримці пересічної людинності оскільки їхнє перебування на посаді залежить не від місцевих виборів, а винятково від волі диктатора, провадженої через вибудовану ним владну вертикаль бюрократичної формальної звітності та протезування довірених функціонерів на усіх щаблях державної служби.

Тож, виходячи з такої конфігурації піраміди владної конструкції, в разі ослаблення влади диктатора (чи його несправочинності або смерті), система приречена на жорстоку і знекровлюючу внутрішню боротьбу за політичну владу. Тим паче, що в подібних координатах не передбачено, прийнятено для кількох складових, алгоритму розв'язання конфліктів. Їх апіорі мав би розв'язувати верховний правитель одноосібно (диктатор, вождь тощо) на основі своїх суб'єктивних суджень, а отже й упереджено, що також робить цілу систему нестійкою. Водночас, у такій жорстко централізованій системі навіть часткове послаблення легітимності лідера, зокрема, наприклад, через поразки на театрі воєнних дій, видаватиметься в колі його оточення за слабкість, а в Московії–Росії подібні оберти традиційно, здебільшого, завершувалися палацовими переворотами.

Легітимність і міцність діючої влади, за її автократичної моделі, як правило, послаблюється й з виникненням значних фінансових проблем у населення та за умов суттєвого погіршення матеріального добробуту. Зростаючий рівень незадоволення, здетонований поразками на війні, може призвести й до «кривавого російського бунту — безглузлого і нещадного».

Ланцюговою реакцією на послаблення центральної влади буде посилення відцентрових процесів регіоналізації, посилення етнона-

ціональними чи соціально-господарчими очікуваннями і прагненнями, які раніше були приховані чи пригнічені. Побічно це засвідчує й привілейований стан місцевих правителів-сатрапів у вибухових національних республіках РФ, а з іншого боку, певною мірою, й бунт Пригожина — жодної спроби організованого спротиву і вичікувальна прихильність населення в тих російських регіонах, де проходив його марш. Відтак у разі послаблення центральної влади відразу посиляться відцентрові процеси і частина республік та регіонів РФ стане на шлях боротьби за свою незалежність від Кремля.

Слід також зазначити, що за умов послаблення кремлівського режиму, більшість російських суб'єктів пішли б на відокремлення також і з огляду на наявні в тих чи інших регіонах значних природних ресурсів (газ, нафта, мінерали та інші), які є ключовими для російської економіки і які нещадно забираються центральною владою. Так, скажімо, Ямало-Ненецький автономний округ має родовища із 40 трильйонами кубометрів газу, Астраханська область — 4 трильйони кубометрів газу. Найбільше нафтових родовищ знаходиться в Ханті-Мансійському, Ямало-Ненецькому округах та в Татарстані. На Камчатці знаходиться 64 родовища золота, а Якутія має багаті родовища алмазів, завдяки яким Росія постачає на світовий ринок третину всіх алмазів планети.

Тож, виокремлені бюджетні видатки для Москви та видатки на федеральні проєкти можуть викликати невдоволення регіонів, які відчують, що їхні ресурси використовуються на користь столиці або ж на збагачення кремлівської верхівки. Так, наприклад, у 2010–2019 роках на урбаністичні проєкти Москви було направлено 1,5 трильйона рублів, при чому на усі решта російських регіонів на подібні проєкти витратили 1,7 трильйони рублів¹⁸². І всі ці ресурси і надприбутки від них спрямовуються у центр, зокрема — у Москву, яка фактично визискує та експлуатує всі решта краї Російської Федерації як колонії. Цей дисбаланс у видатках і надходженнях бюджету породжує в регіонах обґрунтоване невдоволення як місцевих еліт, так і населення, тож у певний момент може виявитися для них спонукою до думки про пошук шляхів здобуття більшої автономії або й взагалі до наміру вийти зі складу Російської Федерації.

Крім того зростає прірва між центральними регіонами (Москва, Санкт-Петербург) та окраїнами, які й до цього отримували незначні

Павло Гай-Нижник в авторській програмі «Політика і Світ» обговорює проблеми національно-визвольних рухів народів Кавказу і розпаду РФ з Магомедом Торієвим - уповноваженим Комітету інгушської незалежності (22 вересня 2023 р.)

дотації з центру, а за подальшого наслідку від'ємного удару західних санкцій по російській економіці, фінансовій системі та бюджету РФ й, водночас, при збільшенні військових витрат, ці надходження з центру зменшаться ще на порядок, що посилить економічні проблеми в цих регіонах і збільшить суспільну напругу в них. Природно, що подібні зрушення матимуть важливі наслідки

для політичної стабільності в Росії, а також спонукати й інші регіони до політичного активізму та пошуку альтернативних способів забезпечення свого розвитку та благополуччя.

Слід також згадати, що в період розпаду Радянського Союзу низка республік Російської Федерації вже проголосили свій державний суверенітет, серед яких були, зокрема, Комі, Ічкерія, Башкортостан, Чувашія, Татарстан, Саха, Тива, Бурятія, Калмикія, Удмуртія та інші. До того ж більшість з них вже мають Конституції, де прописано їхнє право й на вихід зі складу Російської Федерації. Тож, вочевидь, коли настане слухний час, вони це право можуть гарантовано використати, а в деяких з цих суб'єктів вже формуються ще й власні регіональні (територіальні) збройні формування (як, наприклад, татарський батальйон «Алга», який може перетворитися в майбутню армію Татарстану, або ж, скажімо, чеченські збройні формування, виплекані Р. Кадіровим).

Говорячи про перспективи і неминучість розпаду Російської Федерації на регіональні та етнонаціональні держави, як і про забезпечення права націй на самовизначення, необхідно обов'язково включати у розв'язання цього грандіозного євразійського геополітичного вузла й український етноісторичний та геонаціональний чинник. В цьому контексті, коментуючи програмі «Факти» телеканалу ICTV у січні 2024 р. Указ президента України В. Зеленського «Про історично населені українцями території Російської Федерації», П. Гай-Нижник зауважив, що йому дуже дивним видається те, що в указі було не вказано на усі терени компактного проживання українців в Російській Федерації, а саме на землі Оренбурзької, Самарської, Саратовської, Уфимської та інших губерній європейської частини колишньої Ро-

сійської імперії. Йдеться і про Південно-Західний Сибір (в Україні називають Білий Клин), прикордоння з Північним Казахстаном (Сірий Клин), на Далекому Сході, зокрема в Приморському, Амурському і Хабаровському краях (Зелений Клин), та інших регіонах. Так ми неначе викидаємо тих українців з-під опіки українського уряду.

Як зазначив тоді П. Гай-Нижник, також є українські етноісторичні землі, що нині входять до складу Республіки Білорусь, яка є союзницею РФ і суб'єктом так званого єдиного господарства, а саме:

- Брестська (Берестейська) область: міста Берестя, Кобрин, Антопіль, Дорогичин, Іванове, Пінськ, Андрижин, Махро, Столін, а також навколишні території;
- Гомельська область: навколо міст Турів, Гомель, Мозир, Єльськ;
- Могильовська область: околиці таких міст, як Славгород, Краснопілля, Кричів, Хоцимськ¹⁸³.

Указ не враховує проблеми українців в інших державах, вказував П. Гай-Нижник, додаючи, що документ є неповним як щодо Російської Федерації, так і щодо Білорусі. Зокрема йшлося також і про неповний перелік українських етноісторичних земель, що перебували у складі РФ. В указі згадані історично населені українцями землі на Кубані, Стародубщині, Північній та Східній Слобожанщині в межах сучасних Краснодарського краю, Белгородської, Брянської, Воронежської, Курської, Ростовської областей Росії, проте цих земель значно більше. При цьому П. Гай-Нижник відмітив, що важливішим в цьому плані було питання його імплементації та втілення в життя.

«Цей указ — неповний і частково обмежений, тобто більше пропагандистський, але що заважало видати подібний документ раніше, ще з 1990-х років? Або що заважало українському уряду та Офісу президента турбуватися про українців у Росії, зокрема до перерахування пакту про громадянські і політичні права, про культурні права, про расову дискримінацію, хартію регіональних мов або національних меншин?»

Слід завдати асиметричного удару на те, як намагається діяти кремлівська дезінформація, коли звертається з вигаданими закидами щодо України. Зокрема, офіційному Києву необхідно апелювати щодо порушення Росією міжнародної Декларації про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин. У нас виділялися величезні гроші на Міністерство культури й інфор-

маційної політики. Мається на увазі не лише період президентства Зеленського, а й попередні періоди», — сказав П. Гай-Нижник¹⁸⁴.

Він також застеріг на усвідомленні того, що будь-яке українство, яке підійматиме голос у самій РФ, буде там репресованим, тож потрібно діяти досить охайно, на перспективу до часу X, щоб ті приховані українські етнічні та політичні симпатії не були вбиті В. Путіним апріорі, коли вони засвітяться. Потрібно діяти з огляду на стан війни з Росією, який юридично в Україні так і не було запроваджено.

«Інша справа: що має Україна (офіційний Київ) під розумінням перемоги у війні? Очевидно, що без розвитку національно-визвольних рухів у РФ досягти цієї перемоги лише силовим методом неможливо. Саме так ми зможемо завдати і внутрішнього удару РФ, щоб досягти перемоги й зруйнувати нашого одвічного ворога як державу остаточно, — наголосив в інтерв'ю П. Гай-Нижник. — Це залежить від того, чи ставить українське керівництво собі за мету перемогу як розвал Російської Федерації. Від цього залежатиме й те, які повинні бути дії ЗСУ і навіть українських спецслужб, яким допомогли б наші науковці й журналісти, зокрема через єдиний марафон оптимізації й співкоординації дій, спрямованих на РФ і на національно-визвольні рухи в цій імперії. А в перспективі — втілення права націй на самовизначення, зокрема українського соборницького проєкту. Тоді це мало б дати безпосередню користь у війні, але лише тоді, якщо держава знову згадає про те, що вона давно вже мала б робити, якщо цей указ не залишиться лише на папері»¹⁸⁵. Нажаль вищезгаданий Указ президента України залишився лише на папері як чергова порожня декларація.

З огляду усе висказане співавтор цієї книги (П. Гай-Нижник) у своїй монографії «“Зазирнути у вічі Путіну”: російський синдром української “дипломатії війни і миру”. Пекельна весна 2022-го» (2025) зауважував, що «Україна мусила би дати старт створенню тимчасового російського визвольного уряду, який мав би розпочати функціонувати на звільнених ЗСУ теренах (українських етнічних, але які формально за міжнародним правом тимчасово були приналежними до РФ) і показати громадянам РФ альтернативну реальність і перспективу. А також українську воєнно-цивільну адміністрацію у визволених українських землях. З цим урядом влада України повинна була би розпочати фор-

мальні домовленості щодо самовизначення українських етноісторичних теренів та інших поневолених народів РФ тощо»¹⁸⁶.

Він закликав покласти край популізму й розпочати підготовку не піар-самітів, а нового «Тегерану» із надійними союзниками і вироблення стратегії війни й перемоги, що мала би призвести до поразки, капітуляції та контрольованого розпаду Російської Федерації. Одним з елементів такої стратегії, на думку П. Гай-Нижника, було би створення Тимчасового російського визвольного (екзильного) уряду, який очолить повалення злочинної і нелегітимної влади у власній країні! «Це й стало би лакмусом справжніх намірів офіційного Києва та його стратегічного бачення перемоги і майбутньої геополітичної конструкції євразійської системи безпеки тощо,— вказує П. Гай-Нижник.— Це також стало би початком нового стратегічного і дієвого «Тегерану» й було би запорукою цементування коаліції перемоги (а не удаваного «миру») і плану контрольованого розпаду РФ, а не непередбачуваного хаосу на 1/5 земного суходолу, чого так боїться Захід (і Схід теж, до речі). А отже — наблизило б не лише перемогу, а й проєкт конфігурації геополітичної конструкції того, що буде після неї на величезних просторах колишньої РФ, неконтрольований розпад якої дійсно може стати глобальним цунамі й бійнею народів з непередбачуваними наслідками тощо»¹⁸⁷.

І саме таку стратегію слід було виробити і працювати над нею разом із союзниками і потенційними партнерами України принаймні з початку 2022 року, зауважує П. Гай-Нижник у згаданій монографії. Він, зокрема, наполягає: «Має змінитися вертикальний і горизонтальний устрій Росії, мусить відбутися повалення ідеології, її засудження разом з лідерами, засудження всього російського суспільства, разом з його перевихованням. Слід усвідомити і донести те до розуміння світового співтовариства, що Україна воює не з В. Путіним і навіть

Обкладинка книги П.Гай-Нижника «“Зазирнути у вічі Путіну”: російський синдром української “дипломатії війни і миру”. Пекельна весна 2022-го» (Київ, 2025)

не з РФ, а з усім російським суспільством і що воює вона за цінності й, перш за все, за Життя!

Тоді Україна могла б назвати це актом перемоги над Росією. В іншому випадку її не буде.

Тож Україна мусить докласти усіх зусиль щодо розвалу Російської Федерації, визнання нею своєї поразки та прийняття вимог щодо нового облаштування її теренів»¹⁸⁸.

Як пілотний проєкт, П. Гай-Нижник пропонує узагальнений стратегічний план капітуляції та контрольованого розпаду РФ, наприклад, на таких засадах (чи тотожніх, як начерк загального спрямування):

«1. Видача в руки влади України та Міжнародного трибуналу воєнних злочинців і міжнародних терористів Путіна, Медведєва, Шойгу, Нарішкіна, Лаврова, Бортнікова, Патрушева, Герасімова, Гундяєва та ін. (перелік має додаватися);

2. Підписання безумовної та беззастережної капітуляції (зміст має додаватися);

3. Виплата державі Україна повоєнних репарацій (умови додаватимуться);

4. Добровільна передача Україні в якості вияву мирних прагнень та з метою ліквідації майбутньої загрози з боку держави- правонаступниці колишньої РФ прикордонних українських етно-історичних теренів (детальна карта додається):

- Брянська область: міста Стародуб і Севськ, Суземський, Трубчевський, Погарський, Клімівський райони;
- Курська область: міста Рильськ і Суджа, а також навколишні терени;
- Белгородська область: міста Белгород (Білгород), Грайворон та Валуйки, а також навколишні території;
- Воронежська область: міста Розсош і Богучар, а також навколишні території;
- Ростовська область: Таганрог, Матвіїв Курган, Глибокий, Усть-Білокалитвенська, Донецьк, Кам'янськ Шахтинський, Гуково, Шахти, Азов, а також частина Батайського терену;
- Кубань (Краснодарський край);
- Ставропольський край: Невинномиськ, Кочубєївське, Григоро-поліська, Риздвяний, Ладовська Балка.

5. Утворення тимчасової перехідної урядової державної адміністрації під патронатом і спостереженням міжнародної наглядової Контрольної комісії під головуванням повноважного представника України;

6. Демілітаризація колишньої РФ з передачею ядерних об'єктів під міжнародний контроль;

7. Утворення на місці колишньої Російської Федерації нового демократичного державного утворення — Конфедерація Євро-Азійських Суверенних Республік (КЄАСР) зі столицею у м. Суздаль;

8. Утворення суверенних та народних республік на теренах колишньої РФ;

9. Виділення Московії в окрему суверенну національно-територіальну одиницю в межах, визначених міждержавною Миротворчою комісією під головуванням держави Україна;

10. Утворення на теренах компактного проживання українського населення на теренах колишньої РФ суверенних національних Українських Республік — УР Кубань (Малиновий Клин), УР Білий Клин, УР Сірий Клин, УР Зелений Клин з державною українською мовою та наданням і визнанням за ними особливого статусу центру регіональних міжреспубліканських спілок на теренах КЄАСР (колишньої РФ) під урядуванням повноважного контрольного представництва держави Україна;

11. Повернення суверенітету Новгородській та Псковській республікам;

12. Конституційне визнання права націй на самовизначення і затвердження права виходу зі складу КЄАСР (РФ) будь-яких територіально-адміністративних та національних одиниць.

13. Повернення суверенним державам незаконно окупованих та анексованих територій.

Відтак увесь світ мусить усвідомити, що зупинити нову війну континентального масштабу є можливим не лише через відновлення територіальної цілісності України, а зі зміною всієї конструкції влади в Росії (і не тільки шляхом її поразки в Україні чи зміни Путіна), абсолютного знищення моделі її режиму, засудження міжнародним трибуналом усіх осіб, причетних до владних структур РФ, цілої держави та її ідеології, зміни форми та структури державної організації Російської Федерації та її конституційного і суспільно-політичного ладу, а також, водночас трансформації всієї архітектури системи світової безпеки та оновлення міжнародних відносин і безпекових запобіжників на якісно нових засадах, що диктує планеті та світовому співтовариству не лише сьогодні, а й майбуття.

Тож гіпотетично ж, але й цілеспрямовано, світове співтовариство вже тепер має виробляти проєкт облаштування уламків Російської Федерації з метою недопущення на її колишніх теренах збройного хаосу й допомоги у становленні нових національних та регіональних держав на її руїнах», — наголошує Павло Гай-Нижник¹⁸⁹.

Відтак Україна та західні союзники мусять прораховувати усі ризики та переваги в перебігу підготовки керованого краху РФ, розробляти запобіжні механізми для протидії гіпотетичним негативним побічним тенденціям і, водночас, стимулятори до запобігання хаосу й прискорення глибинного руйнування її державного організму до щенту, а також усіма можливими засобами прагнути до знешкодження російської неолімперії, аби вона більше ніколи не становила загрози цивілізованому світу. Застосовувати для цього слід спільні зусилля й всеможливі комплексні засоби, інформаційні і кіберресурси, тривалі й прораховані важелі, легальні та спеціальні структури, комбіновані гібридні та асиметричні методи, як м'яка, так і тверда сила тощо.

Необхідно заздалегідь підготувати багаторівневий план політичної люстрації державно-бюрократичного класу, запровадження системи трибуналів і судових процесів (в тому числі й публічних), а також комплексну процедуру глибинного системного дезондування здегенерованого пропагандою населення в контексті програми «подолання минулого» тощо колишньої Російської Федерації. Іншими словами, саме в постросії вкрай необхідно буде здійснити жорстку і масштабну денацифікацію, дефашизацію і депутатнізацію суспільства, провадити тривалу (від 10-ти до 30-ти років), поетапну і потужну (всезагальну й окрему для різних прошарків і поколінь) просвітницько-інформаційну компанію з висвітлення злочинів путінського режиму, донести до населення правдиву інформацію про злочини і нелюдську сутність рашизму, сформувані об'єктивну картину світу тощо. Кожна людина, кожен росіянин мусить відповісти разом з іншими за те, як нею правили (перефразовуючи К. Ясперса) і кожному росіянину має бути висунуто кримінальну, політичну, моральну і навіть метафізичну провину.

Світ і Україна мусять усвідомити, що й після падіння путінського авторитарного режиму, але при збереженні у будь-якій формі Російської Федерації загроза нових війн, розв'язаних Москвою, не мине. Небезпека нового наступу на денонсацію глобальної системи безпеки з боку Кремля залишатиметься, оскільки навіть ліберально-демократичні російські політики, за умов збереження цієї держави на єдиному просторі від Балтики до Камчатки, з населенням, зрощеним і вихованим на путінсько-рашистській пропаганді, прагнуть до імперського реваншу. Тому тільки остаточний розпад Російської Федерації як держави унеможливить її новітню потенційну агресію щодо зовнішнього світу та глобальної безпеки на планеті.

ПІСЛЯМОВА

Філософське й історіософське обміркування буття переконує, що криза ціннісно-духовних засад людства значною мірою зумовлена саме його надмірним раціоналізмом, який призвів до формування культу нігілізму, прагматизму і споживацтва. При цьому поза сумнівами залишається думка про те, що прагнення до пізнання, яке лежить в основі раціоналізму, зумовило розвиток людської цивілізації, як і заслуговує на сприйняття твердження, що саме раціоналізм лежить в основі наукового світогляду — головним завданням якого є практичне освоєння світу. Водночас, зауважимо, що раціоналізм не повинен бути сліпим і аморальним, тобто таким, який заради досягнення мети здатний використовувати будь-які, зокрема й руйнівні, методи.

Перетворюючи світ, людина часто керується тільки своїми споживацькими потребами і нехтує морально-ціннісними нормами, що за сучасної епохи набуло пандемічних обширів, в результаті чого людство жорстоко експлуатує природу, продукуючи гори відходів й руйнуючи ареали власного ж існування, що, власне, є ірраціональним з огляду на втрату елементарного інстинкту самозбереження.

Саме раціоналізм возвеличує розум як основний інструмент пізнання світу і ставить людину, як його носія, на найвищий п'єдестал. Починаючи з часів Р. Декарта розум став головним мірилом існування людини (декартівське «Я мислю, значить існую»), а віра та мораль почали втрачати свої позиції.

В соціальному плані саме надмірний раціоналізм і духовно-ціннісна криза призвели до виникнення однієї з перших форм масового тероризму — яacobінського терору. Він став філософською основою яacobінської диктатури, позаяк заперечував усі форми трансцендентного чи божественного виміру людини, а відтак саме недосконала людина ставала мірою всіх речей і сама встановлювала критерії добра та зла. Крім того, керуючись надмірним раціоналізмом, світоглядно по-іншому почали тлумачити й саму історію людства, заперечуючи її сакральний та божественний вимір. Якщо в середньовіччі історія мала есхатологічне спрямування і стимулювала рух людини до самов-

досконалення, подолання власних хиб і гріхів у шляху наближення до Бога (адже наприкінці часів кожен відповідатиме за свої гріхи), то після настання Нового часу людина сама ставала творцем усього (буття, історії, норм поведінки тощо) і творила дійсність в міру своїх сил і моральних уявлень.

Надмірний раціоналізм також призвів і до торжества абстрактних та аморальних ідей над конкретними і моральними. Абстрактні ідеї свободи, справедливості, загального блага, які були базовими цінностями французької та інших революцій, були вищими від будь-яких моральними вимог. А позаяк Бог помер, згідно матеріалістичного та нігілістичного вчень (Ніцше, Дідро, Гольбах), то ніяких моральних обмежень творці революцій вже не мали і заради загального (доволі абстрактного) блага знищували тисячі невинних людей. Згадаймо, для прикладу, відому формулу «Доброчинність і терор» М. Робесп'єра, яку він виголосив перед Конвентом, що ототожнювала доброчинність і терор як абсолютні в своїй чистоті. Її спадком можна вважати й вислів відомого просвітителя І. Фіхте: «Нехай загине світ, але справедливість буде торжествувати».

Традиції якобінського терору продовжили російські революціонери, відкидаючи релігійну мораль та створюючи свою концепцію добра та зла, виправдовуючи страшні злочини ідеєю побудови світлого майбутнього всезагального блага¹⁹⁰. Ідейний натхненник адептів лівих революцій, зокрема російських революціонерів, К. Маркс, зазначаючи на важливості руйнування строго світу, не даремно наводив такі слова М. Бакуніна: «Для нас наша ідея цінна тим, що може служити великій справі радикального і всезагального руйнування»¹⁹¹.

Добро з точку зору російських більшовиків, ідейним нащадком яких є прихований комуніст В. Путін, це те, що слугує побудові диктатури пролетаріату та формуванню соціалістичного та пізніше комуністичного суспільства, а зло є у тому, що заважає цьому будівництву. К. Маркс, а пізніше В. Ленін зазначали, що не існує загальнолюдської моралі, а є лише мораль класова. Кожний клас (рабовласників, рабів, феодалів, кріпосних, капіталістів, пролетарів) проводить в життя свою мораль, свої етичні цінності. Мораль пролетаріату — етично те, що відповідає інтересам пролетаріату («наша моральність підлегла цілком інтересам класової боротьби пролетаріату»)¹⁹².

З цієї точки зору будь-які жорстокі дії є морально виправданими в тому випадку, якщо спрямовані на звільнення пролетаріату від експлуатації й сприяють перемозі пролетарської революції, позаяк висхідною у ній стає класова мораль. Тож, якщо ніякої релігії та загальнолюдської моралі не існує, відтак задля здійснення комуністичної революції з подальшою побудовою безкласового суспільства, вільного від експлуатації, можна використовувати будь-які засоби, навіть надзлочинніші і найаморальніші. В. Ленін, а потім і Й. Сталін повною мірою впроваджували ці засоби. «Необхідний нещадний масовий терор, — телеграфував В. Ленін у 1918 р., даючи рекомендації щодо придушення повстання селян, — всіх сумнівних осіб закрити в концентраційному таборі за межами міста»¹⁹³. Слід відзначити, що саме В. Ленін був ідейним натхненником побудови концентраційних таборів. Спочатку вони створювалися в зруйнованих церквах і монастирях, потім на Соловецьких островах, а пізніше на території величезного північного архіпелагу ГУЛАГ¹⁹⁴.

Саме надмірний і аморальний раціоналізм призвів до жахиття двох світових війн. Ще на початку 20-х років минулого сторіччя О. Шпенглер безпомилково констатував серйозні зміни в масовій свідомості: «Ми за останні роки навчилися майже не звертати уваги на трагічні події, які до війни паралізували б світ»¹⁹⁵. Відхід від Бога і віри призводить до падіння моральності і розквіту нігілізму. Від сповіщеної Ф. Ніцше «смерті Бога» залишався лише один крок до онтології нігілізму і вседозволеності: якщо «Бог мертвий», значить, «все дозволено», а якщо «все дозволено», отже «все можливо» — цей нехитрий вислів охарактеризував сутність ХХ ст., сповненого війнами і катастрофами. Схоже, став він і символом першої половини й століття ХХІ-го.

Нагадаємо: творці газових камер та інших методів знищення мільйонів людей, які машину смерті поставили на потік, були людьми досить розумними, але бездушними. Як можна пояснити, що нащадки творців високої культури — Гете, Гердера, Канта, Гегеля могли байдуже знищувати мільйони собі подібних. Та, знову ж таки, вони керувалися тільки раціональним прагматичним розумом, який обґрунтовував їхню вищість і звільняв їх від будь-якої віри та моральних вимог. Тому вони з легкістю виконували зло-

чинну волю фюрера, який зазначав, що будь-яку моральну відповідальність за всі жахіття бере на себе.

То чи таке вже й хибне твердження, що людство в останнє століття перебуває у глибокій духовно-ціннісній кризі, одним з найнебезпечніших проявів якої є падіння моральності, поширення екстремізму та тероризму, зникнення будь-яких сенсів тощо. Якщо ж у суспільстві зникає сенс, то виникають сприятливі умови для формування нігілізму, анархії, знищення будь-яких зобов'язань і обов'язків перед суспільством, заперечення усіх норм. Як наслідок — людина в такому суспільстві все менше усвідомлює свою самоцінність, унікальність і неповторність, перестає відчувати себе образом і подобою Божою чи маленьким Всесвітом — «мікрокосмом» й все більше перетворюється на гвинтик великого соціального механізму — держави, яким легко маніпулювати. Такі явища є нічим іншим як антропологічною катастрофою (за М. Мамардашвілі), коли людина втрачає своє глибинне теологічно-екзистенційне начало (М. Фуко).

Отже не дивно, що за сучасних умов, подібна людина раціональна (не людина розумна чи людина духовна) стає продуктом (жертвою) соціальних маніпулятивних технологій, які найбільш повно реалізуються в тоталітарних державах, що наочно можна спостерігати на прикладі сучасної Північної Кореї чи Російської Федерації, де у населення свідомо формується викривлена та перекручена картина дійсності і насаджується образ зовнішніх ворогів (ресентимент). Для керівників тоталітарних держав людина є не ціллю, а лише засобом досягнення мети, а відтак цінність людського життя нівелюється і задля інтересів тоталітарної держави знищуються тисячі чи навіть мільйони людей. Але найбільша проблема полягає в тому, що викривлений образ дійсності в тоталітарних державах стає істинною реальністю для мільйонів людей. Виникає явище ресентименту — тотальної відмови від реальності, що прямо пов'язана з почуттям безпорадності людей, нездатних внести хоча б мізерну зміну в життя своєї країни.

Ще одним з найбільш трагічних проявів духовно-ціннісної кризи є виникнення війн, оскільки лідери здебільшого тоталітарних та авторитарних країн абсолютно не переймаються цінністю людського життя і без найменших вагань розпочинають війни, кидаючи своїх громадян у бійню мов “гарматне м'ясо”. Саме так завжди роби-

ла і продовжує робити російська імперія, незважаючи на її назву чи то в минулому, чи то в сучасному часі, для якої люди завжди були лише витратним матеріалом.

Саме бездушний, антигуманний, аморальний і злочинний раціоналізм російського диктатора В. Путіна, розум якого засліплений нав'язливою ідеєю відродження Радянського Союзу чи то царської Російської імперії, породив прагнення знищити всі ті народи, які ставатимуть йому на заваді до втілення цього марення. Власне, такий конструкт його схибленого раціоналізму сваволі обумовлює й людовбивчу війну В. Путіна з власним народом, народами російської недоімперії, з народами інших країн та, зокрема, його переконання у тому, що Українська Держава та Українська Нація не мають права на існування, коли він без найменших докорів сумління віддає злочинні накази на знищення цивільного українського населення, не жаліючи ні дітей, ні жінок, ані літніх людей. Утім, як то повелось на планеті Земля, історія все розставить по своїх місцях і надасть справедливую оцінку усім тиранам-нелюдам, Україна існувала й процвітатиме вічно, а потворна Російська неоімперія і тюрма народів неодмінно розпадеться і світ стане прекраснішим.

Джерела і матеріали:

- 1 Гантінгтон С. Новий світовий порядок у XXI столітті: тенденції та європейський вимір / Виступ С. Гантінгтона на круглому столі в Національному інституті стратегічних досліджень 18 жовтня 1999 р. URL: http://xyz.org.ua/strategy/hunt_world.html
- 2 Воєнна доктрина України, затверджена Указом Президента України від 15.06.2004 року № 648 (в редакції Указу Президента України від 08.06.2012 року №3 90/2012) // Верховна Рада України. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/648/2004>.
- 3 Чупрій Л., Загребельний О. Стан і сценарії розв'язання військово-політичного конфлікту на сході України в контексті подолання агресії Росії // Російська окупація і деокупація України: історія, сучасні загрози та виклики сьогодення: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції / Упор. П. Гай-Нижник. — К.: «МП Леся», 2016. — С. 265/
- 4 Клаузевиц К. О войне. — М.: Эксмо, Мидгард, 2007. — С. 35.
- 5 Там само. — С. 28
- 6 Small M., Singer J. D. Resort to Arms. — N.Y., 1982. — С. 87.
- 7 Цыганков П. А. Теория международных отношений. — М.: Гардарики, 2002. — С. 16.
- 8 Орехов О. В., Чекинов С. Г. Характерные особенности вооруженной борьбы в войнах и конфликтах последнего десятилетия // Военная мысль. — 2004. — № 10. — С. 13–18.
- 9 Гроций Г. О праве войны и мира: три книги, в которых объясняются естественное право и право народов, а также принципы публичного права. — М.: Ладомир, 1994. — С. 56.
- 10 Heywood A. Political Ideologies. An Introduction. — London, 1998. — С. 133.
- 11 Detter I. The Law of War. — Cambridge, 2000. — P. 11.
- 12 Воєнна доктрина України, затверджена Указом Президента України від 15.06.2004 року № 648 (в редакції Указу Президента України від 08.06.2012 року № 390/2012) // Верховна Рада України. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/648/2004>.
- 13 Рубан Л. С. Чеченский узел кавказского кризиса. — М., 1996. — С. 73.
- 14 Галака О. М., Ільшав О. А., Павлюк Ю. М. Основні тенденції розвитку та ймовірні форми воєн і збройних конфліктів майбутнього // Наука і оборона.– 2007. — № 4.– С. 10–15.
- 15 Клименко А. Ф. К вопросу о теории военных конфликтов // Военная мысль. — 1992. — № 10. — С. 24–35.
- 16 Насиновский В. Е. Вооружённые конфликты: поиск решений. — М.: Объединённая редакция МВД РФ, 1996. — С. 43-45.
- 17 Цыганков П. А. Проблема войны в социологии международных отношений // Социология современных войн. Материалы научного семинара. — Вып. 1. — М., 2004. — С. 27.
- 18 Серебрянников В. Социология войны. — М.: Ось-89, 1989. — С. 127–128.
- 19 Там само. — С. 129.
- 20 Хрусталеv М. А. Анализ международных ситуаций и политическая экспертиза: очерки теории и методологии. — М.: НОФМО, 2008. — С. 64.
- 21 Гай-Нижник П. Російсько-українська війна — Війна за Життя (2014–2022 рр.): періодизація // Українознавство. — 2022. — № 1. — С. 51–76.
- 22 Хрусталеv М. А. Диверсионно-террористическая война как военно-политический феномен // Международные процессы. — 2003. — № 2. — С. 56–62.
- 23 Хрусталеv М. А. Анализ международных ситуаций и политическая экспертиза: очерки теории и методологии. — М.: НОФМО, 2008. — С. 22–28.
- 24 Там само. — С. 34.
- 25 Данілян О. Г., Дзьобань О. П., Панов М. І. Національна безпека України: структура та напрямки реалізації: Навчальний посібник. — Харків: Фоліо, 2002. — С. 85.
- 26 Серебрянников В. В. Эволюция представлений о войне // Социология современных войн. Материалы научного семинара. — Вып. 1. — М., 2004. — С. 46–53.

- 27 Чуприй Л. В. Есть ли будущее у человечества. — К., 2012. — 346 с.
- 28 Орлова Т. В. Сучасна політична історія країн світу. — К.: Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М., 2017. — С. 26.
- 29 Гай-Нижник П. Українська національна ідея: соборні чинники та визначальні засади // Трансформація української національної ідеї. — К.: Наш формат, 2019. — С. 143–171.
- 30 Там само.
- 31 Там само.
- 32 Там само.
- 33 Там само.
- 34 Гай-Нижник П. П. Світ на переломі та Україна: глобальні виклики і національна безпека // Гілея. — 2022. — Вип. 169–170 (№ 2–4). — С. 113–122.
- 35 Там само.
- 36 Там само.
- 37 Fought S., Holman G. Nation Building: The View from the Pointy End of the Spear // The Brown Journal of World Affairs. — Vol. II. — Winter, 1994. — № 1. — P. 21.
- 38 Блищенко И. П., Солнцева М. М. Региональные конфликты и международное право (вторая половина XX — начало XXI века). — М.: Изд. дом «Городец», 2005. — С. 49.
- 39 Сірий С. В. Соціально-політичний контекст локальних війн і воєнних конфліктів в умовах глобалізації: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.04; НАН України, Ін-т світ. економіки і міжнар. відносин. — К., 2008. — С. 12.
- 40 Пригожин А. И. Особенности четвертой мировой войны // Социология современных войн. Материалы научного семинара. — Вып. 1. — М., 2004. — С. 55–60.
- 41 Mattis J. N., Hoffman F. G. Future Warfare: The Rise of Hybrid Wars // Proceedings. — 2005. — November. — P. 18–19.
- 42 Biehl, H. United We Stand, Divided We Fall? Die Haltungen europäischer Bevölkerungen zum ISAF-Einsatz // Der Einsatz der Bundeswehr in Afghanistan: Sozial- und politikwissenschaftliche Perspektiven / A. Seiffert, P. C. Langer, C. Pietsch (Hrsg.). — Wiesbaden: Verlag Springer, 2012. — S. 169–186.
- 43 Най Дж. (мл.). После Ирака: мощь и стратегия США // Россия в глобальной политике. — 2003. — № 3. — С. 37–45.
- 44 Дяченко В. І., Цюрупа М. В., Шумський П. В. Міжнародне гуманітарне право: філософсько-правова доктрина регулювання збройних конфліктів: Ч. І. Історія становлення. — К.: Сфера, 1999. — С. 33.
- 45 Марченко В., Цюрупа М. Воєнно-політичний конфлікт: методологія наукового аналізу та прогнозування // Вісник національної академії оборони України. — 2008. — № 4 (8). — С. 163–167.
- 46 Толубко В. Б., Бут Ю. І., Косевцов В. О. Основні закономірності сучасних локальних війн та збройних конфліктів. — К.: НАОУ, 2002. — С. 6.
- 47 Клименко А. Ф. К вопросу о теории военных конфликтов // Военная мысль. — 1992. — № 10. — С. 24–35.
- 48 Перепелиця Г. М. Конфлікти в посткомуністичній Європі : монографія. — К.: Фоліант, 2003. — С. 256.
- 49 Перепелиця Г. М. Генезис конфліктів на посткомуністичному просторі Європи. — К.: Стило, 2003. — С. 25.
- 50 Там само. — С. 15.
- 51 Перепелиця Г. М. Природа конфліктів у посткомуністичному світі // Політична думка. — 2000. — № 1. — С. 89–100.
- 52 Клаuzeвиц К. О войне. — М., 1997. — С. 685.
- 53 Смолянук В. Військова могутність України: теоретико-методологічні засади формування і розвитку (політологічний аналіз досвіду 1990-х років). — К.; Ірпінь: ВТОР “Перун”, 2000. — С. 131.
- 54 Бардін О. Насильство, війна, тероризм як способи розв’язання конфліктної ситуації: політологічний аналіз // Людина і політика. — 2003. — № 5. — С. 88.
- 55 Онищук М. І. Інформаційно-психологічне забезпечення застосування збройних контингентів США в сучасних локальних війнах і збройних конфліктах // Вісник

- Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Військово-спеціальні науки. — Вип. 24/25. — К., 2010. — С. 36–38.
- 56 Перепелиця Г. М. Природа конфліктів у посткомуністичному світі // Політична думка. — 2000. — № 1. — С. 89–100.
- 57 Бардін О. Насильство, війна, тероризм як способи розв'язання конфліктної ситуації: політологічний аналіз // Людина і політика. — 2003. — № 5. — С. 83–94.
- 58 Анцупов А. Я., Шипилов А. И. Конфликтология: Учебник для вузов. — М.: ЮНИТИ. 1999. — С. 34.
- 59 Богданович В. Ю. Военная безопасность Украины: методология исследования та шляхи забезпечення. — К.: Тираж, 2003. — С. 17.
- 60 Конфликты и войны после распада СССР. — К.: Вид-во «Кий», 2008. — С. 42.
- 61 Вовк С. О. Проблема кореляції понять «міжнародний збройний конфлікт» та «громадянська війна» // Політологічний вісник. — Вип. 64. — К., 2012. — С. 216–222.
- 62 Богданович В. Ю. Военная безопасность Украины: методология исследования та шляхи забезпечення. — К.: Тираж, 2003. — С. 10.
- 63 Махонин В. А., Ткачев В. С. Военные конфликты: теория, история, практика. Учебное пособие. — М., 1994. — С. 53.
- 64 Костенко Г. Типи, види воєнних конфліктів та їх класифікація // Науковий вісник Дипломатичної академії. — Вип. 2. — К., 1999. — С. 48–57.
- 65 Там само. — С. 53.
- 66 Гай-Нижник П. П. Росія проти України (1990–2016 рр.): від політики шантажу і примусу до війни на поглинання та спроби знищення. — К.: «МП Леся», 2017. — С. 279–280.
- 67 Официальные отчеты Генеральной Ассамблеи, двадцать девятая сессия, Приложение, №31. С. 181–182; Резолюция №3314 (XXIX) Генеральной Ассамблеи ООН від 14 грудня 1974. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/aggression.shtml.
- 68 Гай-Нижник П. П. Росія проти України (1990–2016 рр.): від політики шантажу і примусу до війни на поглинання та спроби знищення. — К.: «МП Леся», 2017. — С. 280.
- 69 Політологічний енциклопедичний словник. — К.: Генеза, 2004. — С. 56.
- 70 Перепелиця Г. М. Природа конфліктів у посткомуністичному світі. // Політична думка. — 2000. — № 1. — С. 89–100.
- 71 Fraser N. M., Hipel K. W. Conflict Analysis. Models and Resolutions. — New York, 1984. — P. 243.
- 72 Encyclopedia Americana. — Vol. 28. — New York, 1970. — P. 49.
- 73 Савин Л. В. Сетевая война. Введение в концепцию. — М.: Евразийское движение, 2011. — С. 130.
- 74 Адамченко А. А. Методика формування множини факторів воєнного конфлікту та системи взаємозв'язків між ними // Наука і техніка Повітряних сил Збройних сил України. — 2011. — № 1. — С. 141–145.
- 75 Mack A. Why big nations loose small wars: the politics of asymmetric conflict // World Politics. — 1975. — Vol. 27. — № 2. — P. 177–179.
- 76 Гай-Нижник П., Чупрій Л. Російсько-українська війна: особливості розв'язання військово-політичного конфлікту на Сході і Півдні України за сучасних геополітичних умов // Українознавство. — 2016. — № 4. — С. 103–121.
- 77 Hoffman F. G. Hybrid Threats: Reconceptualizing the Evolving Character of Modern Conflict // Strategic Forum. — Institute for National Strategic Studies (INSS), National Defence University (NDU). — Washington, DC, April 2009. — No. 240. — P. 1–8.
- 78 Эко У. Война, мир и ни то ни се // У.Эко. Полный назад. — М., 2007. — С. 20.
- 79 Гай-Нижник П. П. Окупація та анексія Криму Російською Федерацією у 2014 р.: акт агресії, історико-правовий фальсифікат і міжнародний злочин // The Russian-Ukrainian war (2014–2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects: Scientific monograph. — Riga, Latvia: “Baltija Publishing”, 2022. — P. 466–476.
- 80 Савин Л. Гибридная война. Об истоках концепции. URL: http://communitarian.ru/publikacii/setevye_voyny_i_tekhnologii/gibridnaya_voyna_28022_015.

- 81 Пухов Р. Миф о «гибридной войне». URL: http://nvo.ng.ru/realty/2015-05-29/1_war.html.
- 82 Воєнна доктрина України, затверджена Указом Президента України від 15.06.2004 року № 648 (в редакції Указу Президента України від 08.06.2012 року № 390/2012) // Верховна Рада України. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/648/2004>.
- 83 Гай-Нижник П. „Неонацизм” у публічній риторичі В. Путіна: динаміка сенсових змін (2004 – початок 2022 рр.) // Політичні дослідження. — 2024. — № 1 (7). — С. 110–134; Гай-Нижник П. „Неонацизм” у публічній риторичі В. Путіна: динаміка сенсових змін (лютий 2022 – лютий 2024 рр.) // Гілея. — 2024. — Вип. 195–196 (№ 5–6). — С. 38–58.
- 84 «Внутрішня колонізація» — повторна колонізація // Критика. — 2011. — № 9–10. — С. 23–26.
- 85 Snyder T. We Should Say It. Russia Is Fascist // The New-York Times. — 2022. — May 19. URL: <https://www.nytimes.com/2022/05/19/opinion/russia-fascism-ukraine-putin.html>
- 86 How modern Russia draws on fascist ideology // The New Voice of Ukraine. — 2023. — November 10. URL: <https://english.nv.ua/nation/how-modern-russia-draws-on-fascist-ideology-50367465.html>
- 87 Applebaum A. The West Must Defeat Russia // The Atlantic. — 2023. — November 10. URL: https://www.theatlantic.com/ideas/archive/2023/11/us-ukraine-support-putin-defeat/675953/?utm_source=feed
- 88 How modern Russia draws on fascist ideology // The New Voice of Ukraine. — 2023. — November 10. URL: <https://english.nv.ua/nation/how-modern-russia-draws-on-fascist-ideology-50367465.html>
- 89 Огризко: Дещо про «рашизм» // Укрінформ. — 2023. — 30 серпня. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3560964-ogrizko-deso-pro-rasizm.html>
- 90 Ruscism or why russians are the new Nazi. Russian fascism // Vox Ukraine. — 2022. — June 10. URL: <https://voxukraine.org/en/ruscism-or-why-russians-are-the-new-nazi-russian-fascism>
- 91 Horn K.-P., Schluß H. Indoktrination und Erziehung. Aspekte der Rückseite der Pädagogik. — Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2007. — 126 s.
- 92 Deporting Ukrainian children and "Russifying" them is jeopardizing the future of Ukraine' // Le Monde. — 2022. — August 05. URL: https://www.lemonde.fr/en/opinion/article/2022/08/05/deporting-ukrainian-children-and-russifying-them-is-jeopardizing-the-future-of-ukraine_5992568_23.html
- 93 UN says 'credible' reports Ukraine children transferred to Russia // Al Jazeera. — 2022. — September 08. URL: <https://www.aljazeera.com/news/2022/9/8/un-says-credible-reports-ukraine-children-transferred-to-russia>
- 94 Абаев Л. Ч. Игровое моделирование и анализ кризисов и конфликтов в международных отношениях // Информация. Дипломатия. Психология. — М.: Известия, 2002. — С. 151.
- 95 Гай-Нижник П. П., Батрименко О. В. Чупрій Л. В. Реінтеграція Криму та послаблення кримської регіональної проросійської ідентичності в контексті реалізації державної політики національної безпеки України // Гілея. — 2015. — Вип. 103 (№ 12). — С. 333–339.
- 96 Чупрій Л. В., Кан Ден Сік. Комеморативні практики та політика пам'яті як чинники формування національної ідентичності // Політикус. — 2000. — Вип. 3. — С. 159–166. URL: <http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/9506/1/Chupriy%20L.%20V.%20Kan%20Den%20Sik.pdf>]
- 97 Яковенко Н. Паралельний світ: Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI–XVII ст. — К.: Критика, 2002. — С. 34.
- 98 Зерній Ю. О. Державна політика пам'яті як чинник утвердження української національної ідентичності: Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук. Спеціальність 23.00.05 — етнополітологія та етнодержавознавство (Рукопис). — К., 2009. — С. 24.
- 99 Нагорна Л. Національна ідентичність в Україні. — К.: ППіЕНД, 2002. — С. 315.
- 100 Нора П. Проблематика місць пам'яті. — К.: Знання, 1999. — С. 24.

- 101 Чупрій Л. В. Формування Українського Пантеону слави в контексті формування національної ідентичності // Булава. 2019. URL: http://bulava.in.ua/chupriy_panteon.html.html.
- 102 Patriarch Kirill worked for the KGB in the 1970s, Swiss media reports // EuroNews. — 2023. — February 23. URL: <https://www.euronews.com/2023/02/06/patriarch-kirill-worked-for-the-kgb-in-the-1970s-swiss-media-reports>
- 103 Чолій С. Що робити зі «священною війною» Росії проти України та колективного Заходу // Укрінформ. — 2024. — 11 квітня. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3851295-so-robiti-zi-svasennou-vijnou-rosii-proti-ukraini-ta-kolektivnogo-zahodu.html>
- 104 Культ смерті як фактор об'єднання Росії // Radio France Internationale. — 2022. — 9 листопада. URL: <https://www.rfi.fr/uk/мiжнароднi-новини/20221109-культ-смерті-як-фа-ктор-об-єднання-росії>
- 105 Україна полконфесійна. — К.: Інтерсервіс, 2021. 384 с.
- 106 WSJ: Чи є релігійна свобода в Україні "під загрозою"? // Релігійно-інформаційна служба України. — 2024. — 25 березня. URL: https://risu.ua/wsji-chi-ye-religijna-svoboda-v-ukraini-pid-zagrozoju_n147110
- 107 Там само.
- 108 Modern Political Propaganda: Definition, Examples & How To Spot It // Liberties. — 2021. — November 24. URL: <https://www.liberties.eu/en/stories/political-propaganda/43850>
- 109 Горбулін В. П., Додонов О. Г., Ланде Д. В. Інформаційні операції та безпека суспільства: загрози, протидія, моделювання. — К.: Інтертехнологія, 2009. — 164 с.; Скуленко М. І. Ефективність пропаганди. — Запоріжжя: Видавництво КПУ, 2011. — 362 с.; Почепцов Г. Сучасні інформаційні війни. — К.: ВД «Києво-Могилянська академія», 2015. — 498 с.; Коруц У. Інформаційна війна як інструмент пропаганди війни: правові підстави протидії // Підприємництво, господарство і право. Міжнародне право. — 2020. — № 8. — С. 334–339.
- 110 Гітлерівська та путінська пропаганда // Центр протидії дезінформації. — 2022. — 24 квітня. URL: <https://cpd.gov.ua/main/czentr-protidyji-dezinformacziyi-pry-rmb-33/>
- 111 Same Narratives, Shifting Fakes: VoxCheck's Investigation into Russian Falsehoods in Europe // Vox Ukraine. — 2023. — November 16. URL: <https://voxukraine.org/en/same-narratives-shifting-fakes-voxchecks-investigation-into-russian-falsehoods-in-europe>
- 112 Інформаційні операції РФ: як дискредитували Україну в інтернеті // Укрінформ. — 2023. — 11 січня. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3651143-informacijni-operacii-rf-ak-diskredituvali-ukrainu-v-interneti-u-grudni.html>
- 113 Калініченко О. Відповідь на російські фейки: як Україна переходить на систему НАТО у контролі над зброєю // Європейська правда. — 2022. — 8 серпня. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/08/8/7144636>
- 114 Melchior J. K. Is Religious Liberty 'Under Attack' in Ukraine? // World Street Journal. — 2024. — March 22. URL: <https://www.wsj.com/articles/is-religious-liberty-under-attack-in-ukraine-russia-war-82b1f198>
- 115 Гай-Нижник П. П. „Неонацизм” у публічній риторичі В.Путіна: динаміка сенсових змін (лютий 2022 – лютий 2024 рр.) // Гілея. — 2024. — Вип. 195–196 (№ 5–6). — С. 38–58; Гай-Нижник П. П. „Неонацизм” у публічній риторичі В. Путіна: динаміка сенсових змін (2004 – початок 2022 рр.) // Політичні дослідження. — 2024. — № 1 (7). — С. 110–134.
- 116 Гадзинська І. Виставка “Новоросія” в Москві. Російські музейники хизуються участю в мародерстві і переписують історію // Texty.org.ua. — 2023. — 3 жовтня. URL: <https://texty.org.ua/fragments/110792/vystavka-novorosiya-v-moskvi-rosijski-muzejnyku-hyzuyutsya-uchastyu-v-maroderstvi-i-perepysuyut-istoriyu/>
- 117 Воробйова А. Як Росія знищує ідентичність українських дітей на окупованих територіях. Та чому це варто називати індоктринацією // LB.ua. — 2023. — 15 лютого. URL: https://lb.ua/blog/koalitsiia_ua5am/545996_yak_rosiya_znishchuie_identichnist.html
- 118 Чому українці масово відкривають бізнес в Польщі та як це зробити? Vizit Ukraine.today. — 2024. — 29 січня. URL: <https://visitukraine.today/uk/blog/3277/>

- why-do-ukrainians-start-businesses-in-poland-and-how-do-it#skilki-kompanii-ukrainci-vidkrii-v-polshhi
- 119 Hunter R. E. Ukraine, NATO And The United States. Ukraine in Europe. Collected Papers. Occasional Reports In European Studies. — Washington DC: Center For Strategic & International Studies, 1999. — P. 41.
 - 120 Garnett Sh. W. Ukraine and Russia. Ukraine in Europe. Collected Papers. Occasional Reports In European Studies. — Washington DC: Center For Strategic & International Studies, 1999. — P. 49.
 - 121 Бжезінський З. Велика шахівниця. — К.: Молодь, 2000. — С. 16.
 - 122 Гай-Нижник П. «Зазирнути у вічі Путіну»: російський синдром української «дипломатії війни і миру». Пекельна весна 2022-го. — К.: Саміт-книга, 2025. — 256 с.
 - 123 Люткен Г. В. Некоторые новшества в интерпретации войны на Западе // Вестник Военного университета. — 2010. — № 2 (22). — С. 170–174.
 - 124 Гай-Нижник П. П. Месснер Євгеній Едуардович // Енциклопедія Сучасної України. — К.: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2018. URL: <https://esu.com.ua/article-66638>
 - 125 Мысли Е. Месснера о сути современной мятежевойны. URL: [http:// milresource.ru/Quotations-Messner.html](http://milresource.ru/Quotations-Messner.html).
 - 126 Там само.
 - 127 Кревельд М. ван. Трансформация войны. — М.: Альпина Бизнес букс, 2005. — С. 46.
 - 128 Жиров Г. Б. Анексія Криму, причини та наслідки // Збірник наукових праць Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка. — Вип. 45. — К., 2014. — С. 68–72.
 - 129 Гай-Нижник П., Чупрій Л. Російсько-українська війна: особливості розв'язання військово-політичного конфлікту на Сході і Півдні України за сучасних геополітичних умов // Українознавство. — 2016. — № 4. — С. 103–121.
 - 130 Гай-Нижник П. Війна за життя // Україна дипломатична. — Вип. XXIII. — К., 2022. — С. 31–52.
 - 131 Європейська розвідка припускає, що рф може атакувати Європу взимку 2024-2025 року — Bild // Слово і діло. — 2023. — 23 грудня. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2023/12/23/novyna/bezpeka/yevropejska-rozvidka-prypuskaye-rf-mozhe-atakuvaty-yevropu-vzymku-2024-2025-roku-bild>
 - 132 В Естонії спрогнозували, скільки років має Європа на підготовку до агресії рф // Слово і діло. — 2024. — 15 січня. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2024/01/15/novyna/bezpeka/estoniya-sprohnozuvaly-skilky-rokiv-maye-yevropa-pidhotovku-ahresiyi-rf>
 - 133 Скільки європейців готові захищати свою країну зі зброєю в руках у разі війни // Слово і діло. — 2024. — 2 лютого. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2024/02/02/infografika/svit/skilky-yevropejcziv-hotovi-zaxyshhaty-svoyu-krayinu-zbroyeu-rukax-razi-vijny>
 - 134 Понад половина українців готові чинити опір у разі вторгнення росії. опитування // Твоє місто. — 2022. — 15 лютого. URL: https://tvoemisto.tv/news/vzhe_ponad_ryatdesyat_vidstokiv_ukraintsiv_gotovi_chyнуту_opir_u_razi_vtorgnennya_rosii_127834.html
 - 135 Порошук Н. Чисельність британської армії скорочується, попри збільшення зарплат // Главком. — 2024. — 22 грудня. URL: <https://glavcom.ua/world/observe/chiselnist-britanskoji-armiji-skorochujtsja-popri-zbilshennja-zarplat-the-telegraph-1037149.html>
 - 136 Уляновська М. Ми скоріше їстимемо траву, ніж знову станемо російською колонією — керівник МЗС Польщі Радослав Сікорський // Голос Америки. — 2024. — 27 лютого. URL: <https://www.holosameryky.com/a/radoslaw-sikorsky-pro-ukrainu/7504320.html>
 - 137 Ronald Reagan. Remarks at a Ceremony Marking the Annual Observance of Captive Nations Week. July 19, 1983 // Ronald Reagan. Presidential Library & Museum. URL: <https://www.reaganlibrary.gov/archives/speech/remarks-ceremony-marking-annual-observance-captive-nations-week>
 - 138 Proclamation 5680 — Captive Nations Week, 1987 // Ronald Reagan. Presidential Library & Museum. URL: <https://www.reaganlibrary.gov/archives/speech/proclamation-5680-captive-nations-week-1987>

- 139 Телеграма 23603 з посольства в Москві // Фішел Ю. М. Політика США щодо суверенної України та Кремль. — К.: Віват, 2023. — С. 123.
- 140 George H.W.Bush - Aug 1st, 1991-Chicken Kiev Speech — Against suicidal nationalism and ethnic hatred // YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=Vkjxf76xRTw>
- 141 Щоденний брифінг Державного департаменту США, 14 листопада 1991 року // US State Department Daily Briefing, November 14, 1991. URL: https://www.fws.gov/sites/default/files/federal_register_document/FR-1991-11-14.pdf
- 142 Гай-Нижник П. П. Будапештський меморандум: передумови і наслідки (не)гарантії національної безпеки України // Гілея. — 2016. — Вип. 114 (№ 11). — С. 366–378; Гай-Нижник П. П. Росія проти України (1990–2016 рр.): від політики шантажу і примусу до війни на поглинання та спроби знищення. — К.: «МП Леся», 2017. — 332 с.
- 143 George Bush. Joint Declaration With President Leonid Kravchuk of Ukraine // George H.W. Bush. Presidential Library & Museum. — 1992. — May 06. URL: <https://bush41library.tamu.edu/archives/public-papers/4262>
- 144 Гай-Нижник П. П. Будапештський меморандум: передумови і наслідки (не)гарантії національної безпеки України // Гілея. — 2016. — Вип. 114 (№ 11). — С. 366–378; Гай-Нижник П. П. Росія проти України (1990–2016 рр.): від політики шантажу і примусу до війни на поглинання та спроби знищення. — К.: «МП Леся», 2017. — 332 с.
- 145 Hodunova K. 30 years ago today, Ukraine traded nuclear arms for security assurances, a decision that still haunts Kyiv today // Kyiv Independent. — 2024. — December 05. URL: <https://kyivindependent.com/30-years-ago-ukraine-traded-nuclear-arms-for-security-assurances-a-decision-that-haunts-kyiv-today/>
- 146 Bill Clinton says he regrets his role in Ukraine's nuclear disarmament // Свідомі. — 2023. — 4 квітня. URL: <https://svidomi.in.ua/page/bill-clinton-says-he-regrets-his-role-in-ukraines-nuclear-disarmament>
- 147 Фішел Ю. М. Політика США щодо суверенної України та Кремль. — К.: Віват, 2023. — С. 155.
- 148 U.S.–Russia relations in Putin's second term. Committee on International Relations House of representatives one Hundred Eighth Congress. Second session. March 18, 2004 // Committee on International Relations. — 2004. — March 18. URL: https://commdocs.house.gov/committees/intlrel/hfa92612.000/hfa92612_0.htm
- 149 George W. Bush. The President's News Conference With President Vladimir Putin of Russia in Bratislava // The American Presidency Project. — 2005. — February 24. URL: <https://www.presidency.ucsb.edu/documents/the-presidents-news-conference-with-president-vladimir-putin-russia-bratislava>
- 150 Скотт Мак-Келлан, прес-брифінг. 2 грудня 2004 р // Фішел Ю. М. Політика США щодо суверенної України та Кремль. — К.: Віват, 2023. — С. 177.
- 151 Hillary Clinton. Statement before the U.S. House Foreign Relations Committee at the confirmation hearing for Secretary of State. 111th Congress, January 13, 2009 // Nomination of Hillary R. Clinton to be Secretary of State. Hearing before the Committee on Foreign Relations United States Senate one Hundred Eleventh Congress first session. January 13, 2009. — Washington: U.S. Government Printing Office, 2010. URL: <https://www.govinfo.gov/content/pkg/CHRG-111shrg54615/pdf/CHRG-111shrg54615.pdf>
- 152 В. Бернс. Заява та запитання й відповіді в Посольстві США. Київ, Україна, 26 лютого 2014 року // Фішел Ю. М. Політика США щодо суверенної України та Кремль. — К.: Віват, 2023. — С. 203.
- 153 Гай-Нижник П. П. Росія проти України (1990–2016 рр.): від політики шантажу і примусу до війни на поглинання та спроби знищення. — К.: «МП Леся», 2017. — 332 с.; Pavlo Hai-Nyzhnyk / Гай-Нижник Павло. Basic Principles of the Strategy for De-Occupation and Reintegration of Crimea in the Context of National Security of Ukraine: Aspects of the Problem and Solution Areas / Основні засади Стратегії деокупації та реінтеграції Криму в контексті національної безпеки України: штрихи до проблеми й напрямки розв'язання. — К.: «МП Леся», 2017. — 105 с.; Гай-Нижник П. П. Окупація та анексія Криму Російською Федерацією у 2014 р.: акт агресії, історико-правовий фальсифікат і міжнародний злочин // The Russian-Ukrainian war (2014–

- 2022); historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects: Scientific monograph. — Riga, Latvia: "Baltija Publishing", 2022. — P. 466–476.
- 154 Text of the Geneva Statement on Ukraine released by the US, EU, Ukraine and Russia // U.S. Mission to International Organizations in Geneva. — 2014. — April 18. URL: <https://geneva.usmission.gov/2014/04/18/text-of-the-geneva-statement-on-ukraine-released-by-the-us-eu-ukraine-and-russia/>
- 155 Readout of the President's Call with President Putin of Russia // The White House. President Barack Obama. — 2014. — July 17. URL: <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2014/07/17/readout-president-s-call-president-putin-russia>
- 156 Джон Кеппі, інтерв'ю Крісові Воллесу.FOX News Sunday, 20 липня 2014 року. Державний департамент США // Фішел Ю. М. Політика США щодо суверенної України та Кремль. — К.: Віват, 2023. — С. 229.
- 157 Браславський Д. Зброя, фінансова та гуманітарна підтримка. Яку допомогу Україна отримувала від США // РБК-Україна. — 2024. — 19 квітня. URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/zbroya-finansova-ta-gumanitarna-pidtrimka-1713440373.html>
- 158 Dmytro Shymkiv. Facebook. — 2025. — 31 січня. URL: <https://www.facebook.com/dmytro.shymkiv/posts/pfbid0YDLLpbiiSekLeo2o9t1PVorgVZ7Co9Rg1bUW2oSkkb5cvmGEePnngMTKce1kxJSGI>
- 159 Хайдеггер М. Время и бытие: Статьи и выступления. — М.: Республика, 1993. — 447 с.
- 160 Гай-Нижник П. Українська національна ідея: соборні чинники та визначальні засади // Трансформація української національної ідеї. — К.: Наш формат, 2019. — С. 143–171; Гай-Нижник П. П. Позиції та завдання сучасного українського консерватизму // Гілея. — 2013. — Вип. 74 (№ 7). — С. 346–350; Програма націонал-консервативної партії "БУЛАВА" / Павло Гай-Нижник. — К., 2013. — 37 с.
- 161 Чупрій Л. В., Богдановський І. В., Льовкіна О. Г. Цивілізаційна роль України в сучасному глобалізованому світі // Регіональні студії. — 2021. — № 24. — С. 13–19.
- 162 Цивілізаційний вибір України: парадигма осмислення і стратегія дії : національна доповідь / ред. кол.: С. І. Пирожков, О. М. Майборода, Ю. Ж. Шайгородський та ін.; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. — К.: НАН України, 2016. — 284 с.
- 163 Доклад о развитии человеческого потенциала за 1996 г. — Нью-Йорк, 1996. — С. 6.
- 164 Гай-Нижник П. П. Українська національна ідея: соборні чинники та визначальні засади // Гілея. — 2020. — Вип. 155 (№ 4). — С. 220–230.
- 165 Цивілізаційний вибір України: парадигма осмислення і стратегія дії : національна доповідь / ред. кол.: С. І. Пирожков, О. М. Майборода, Ю. Ж. Шайгородський та ін.; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. — К.: НАН України, 2016. — 284 с.
- 166 Горбулін В. Мій шлях у задзеркалля. — К.: Брайт Букс, 2019. — 264 с.
- 167 Там само.
- 168 Чупрій Л. Геополітичні стратегії України: відродження концепту "Міжмор'я" в контексті подолання російської експансії // Російська окупація і деокупація України: історія, сучасні загрози та виклики сьогодення: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Київ, 2016 р.) / упор. П. П. Гай-Нижник. — К.: "МП Леся", 2016. — С. 228–236.
- 169 Анджей Дуда виступає за створення блоку держав від Балтійського до Чорного моря // Польське радіо. — 2015. — 5 серпня. URL: <http://archiwum.polradio.pl/5/38/Artykul/216158>
- 170 Тишкевич И. Чем союз Украины, Польши и Белоруси опасен для Германии // Соцпортал. URL: <https://jpl.donnu.edu.ua/article/view/4016/4048>
- 171 Лідери Британії і Польщі у Києві готуються оголосити про новий формат співпраці з Україною — джерела // Європейська правда. — 2022. — 31 січня. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/01/31/7133331/>
- 172 Ставлення до ідеї союзу у складі України, Польщі та Великої Британії (21–23 січня 2022) // Соціологічна група Рейтинг. — 2022. — 1 лютого. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/otnoshenie_k_idee_soyuza_v_sostave_ukrainy_polshi_i_velikobritanii_21-23_yanvarya_2022.html

- 173 Гай-Нижник П. П. Світ на переломі та Україна: глобальні виклики і національна безпека // Гілея. — 2022. — Вип. 169–170 (№ 2–4). — С. 113–122.
- 174 'Ask not what your country can do for you': JFK speechwriter (and world saviour) dies at 84 // The Daily Mail. — 2010. — November 01. URL: <https://www.dailymail.co.uk/news/article-1325433/Ask-country-JFK-speechwriter-world-saviour-dies-84.html>
- 175 Гай-Нижник П. П. Росія проти України (1990–2016 pp.): від політики шантажу і примусу до війни на поглинання та спроби знищення. — К.: «МП Леся», 2017. — С. 282.
- 176 Там само. — С. 282–283.
- 177 Russia's Rupture and Western Policy // The Jamestown Foundation. YouTube. — 2024. — April 16. URL: https://www.youtube.com/watch?v=8QYYW_9jTR8
- 178 Там само.
- 179 Там само.
- 180 Сім сценаріїв розпаду Росії // Укрінформ. — 2017. — 18 листопада. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2346389-sim-scenariiv-rozpadu-rosii.html>
- 181 Андерсон Б. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму. — К.: Критика, 2001. — 272 с.
- 182 Сумленний С. Як розпадатиметься Росія та чи варто цього очікувати? // Тиждень. — 2023. — 14 лютого. URL: <https://tyzhden.ua/iak-rozpadatymetsia-rosiia-ta-chy-vartoto-soho-ochikuvaty/>
- 183 Гай-Нижник П. Указ про історично населені українцями території РФ: які землі забули, план дій і що наблизить перемогу // Факти ICTV. — 2024. — 22 січня. URL: <https://fakty.com.ua/ua/ukraine/20240122-ukaz-pro-istorychno-naseleni-ukrayinczyamy-terytoriyi-rf-yaki-zemli-zabuly-plan-dij-i-shho-nablyzyt-peremogu/>
- 184 Там само.
- 185 Там само.
- 186 Гай-Нижник П. «Зазираючи у вічі Путіну»: російський синдром української «дипломатії війни і миру». Пекельна весна 2022-го. — Київ: Саміт-книга, 2025. — С. 248.
- 187 Там само. — С. 249.
- 188 Там само.
- 189 Там само. — С. 249–251.
- 190 Чуприй Л. В. Нравственные основания новой парадигмы безопасности в условиях глобальных вызовов. // Молодой ученый. — 2013. — № 4. — С. 437–439.
- 191 Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. — Т. 18. — М.: Государственное издательство политической литературы, 1961. — С. 396.
- 192 Там само. — С. 395.
- 193 Ленин В. И. Полное собрание сочинений. — Т. 44. — М.: Политиздат, 1974. — С. 398.
- 194 Гай-Нижник П. Воркута — острів людської неволі і нелюдської каторги на архіпелазі ГУЛАГ // Синиця Д. Сяйво Воркути. — К.: ФОП «Рогарчук Іван Сергійович, 2023. — С. 11–40.
- 195 Spengler O. Der Untergang des Abendlandes. — Bd. 2. — München, 1924. — S. 535.
- 196 Russia's Rupture and Western Policy // The Jamestown Foundation. YouTube. — 2024. — April 16. URL: https://www.youtube.com/watch?v=8QYYW_9jTR8

Науково-популярне видання

**ПАВЛО ГАЙ-НИЖНИК
ЛЕОНІД ЧУПРІЙ**

**РОСІЙСЬКИЙ ВУЗОЛ:
РОЗВ'ЯЗАТИ ЧИ РОЗРУБАТИ
(війна і перспективи розпаду РФ)**

Верстка блоку Марія Ротарчук
Дизайн обкладинки Лариса Студінська
Відповідальна за випуск Оксана Женжера
Директор з друку Андрій Бодейчук
Директор видавництва І. Степурін

Наклад 500 прим.
Формат 60x90/16. Ум. друк. арк. 11.
Папір офсетний. Друк офсетний.

Видавництво «САМІТ-КНИГА»
Україна, м. Київ, вул. Обсерваторна, 25
Тел.: (063) 757-74-80. sbook.com.ua, sinbook@ukr.net
Видавниче свідоцтво ДК 5335 від 20.04.2017

ГАЙ-НИЖНИК Павло Павлович – доктор історичних наук, політолог, ідеолог, провідний науковий співробітник відділу політичної культури та ідеології Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, президент-академік Української академії геополітики та геостратегії.

У книзі проаналізовано цивілізаційні виклики, що постали перед Україною та світом, їх особливості і закономірності.

Здійснено типологізацію війн і збройних конфліктів за умов сучасних глобальних викликів. Висвітлено основні засади (імперативи) ідеології рашизму як провідної концептуальної домінанти повномасштабної агресії РФ супроти України та вказано на виміри інформаційно-релігійних, міжнародних, воєнно-політичних складових російсько-української війни.

Проаналізовано чи готові Європа та США до дієвого протистояння з Росією.

Вказано на вразливі чинники неоімперської архітектури, побудованою Кремлем, й розглянуто перспективи розпаду Російської Федерації та конфігурацію його гіпотетичних наслідків для України і світової безпеки.

ЧУПРІЙ Леонід Васильович – доктор політичних наук, кандидат філософських наук, професор кафедри психології, педагогіки та суспільних дисциплін Державного податкового університету, академік Української академії геополітики та геостратегії